

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

II. évfolyam, 2. szám

Volume II., Issue 2.

2002. április – június / April - June 2002

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lapot, illetve az egyéb kiadványokat elektronikusan terjesztjük. Az elektronikus kiadványok ingyenesek. Ezeket bárki szabadon terjesztheti azzal a feltétellel, hogy érte pénzzuttatást nem kérhet, illetve a szövegen nem változtathat. A lapot, illetve az egyéb kiadványokat kizárólag teljes terjedelmükben szabad terjeszteni, bármilyen változtatás nélkül. Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományából tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical and the further publications are distributed electronically. The electronic publications are free of charge. You are free to distribute them only entirely, not partially, without any alteration, and without any remuneration for them. If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2002, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	4
Olvasók fóruma / Readers' Forum	5
Szerzőink / Our authors.....	6
Szerkesztőség / Editors	7
KIBÉDI VARGA, Áron : Magyar-magyar kapcsolatok és az irodalom	8
The Relationship between Hungary and the Hungarians Abroad.....	11
FARKAS, Flórián : Op weg naar de informatiesamenleving	12
Az információs társadalom kiépülése Közép-Kelet-Európában	15
Towards the Information Society in Eastern-Central Europe.....	17
NÉMETH, Pál : Az iszlám.....	19
Islam.....	33
BALÁZS, Imre József : A fiatal magyar irodalom sikertörténete a kilencvenes években.....	35
The Success-Story of the Young Hungarian Literature in the '90s	41
SZŐCS, Orsolya Szende : Önmagunk meghosszabbításában.....	42
Mikes Artistic Diary.....	45

Kedves Olvasó!

Amint előző számainkban is említettük, a Mikes International feladatának tekinti, hogy helyet adjon eszmecserének a magyarság és a magyar kultúra kérdéseiről. Olvasóink az egész földgömbön szerte élnek, különböző kultúrvilágokban. Éppen ez teheti a gondolatcserét érdekessé, sokszínűvé és hasznossá. Ezért nyitottunk új rovatot **OLVASÓK FÓRUMA** cím alatt olvasóink – bármely nyugat-, illetve közép-európai nyelvet írt – beküldött levelei számára. Elsőként e számunkban Fenjves János hozzászólása jelenik meg.

A Szerkesztőség

Hága, 2002. április 1.

Dear Reader,

We already stated in our first issues that we would consider one of the objectives of Mikes International the facilitation of a global discussion on the role of Hungarians and Hungarian culture in the world. Our readers live in every corner of the globe, in many different cultures. This fact can make the exchange of ideas interesting, colorful and useful. Therefore we launch a new section under the title **READER'S FORUM**, for your letters – written in a Western- or Central-European language. The reaction of Mr Fenjves opens this forum in this issue.

The Editors

The Hague, April 1, 2002

Olvasók fóruma / Readers' Forum

Igen tisztelt uraim!

Érdeklődéssel olvastam a Mikes International második elektromos újság számát. Gratulálok a nívós lapjukhoz és az anyaghoz. Szabadjon azonban néhány szót hozzászólnom Némethy Kesserű Judit cikkéhez a délamerikai magyar ifjúsággal kapcsolatban.

A kép, amit fest, inkább peszimista a magyar ifjúsággal szemben. Valóban igaz, hogy minden társadalom felszívja a kisebbségeiket azonban ez még Magyarország szomszédországaival kapcsolatban is sajnos igaz. Ez egy történelmi tény és hogy Délamerikánál maradjunk és egészen pontosan Argentínánál, hová lett az igen erős századelei ottani olasz emigráció? Csak a neveik maradtak meg és a néhány olasz étterem Buenos Airesben és a vidéken. A fontos, amit az emigráció, ebben a tekintetben a magyar, ad (és visszkap) a befogadó országtól. Én inkább a magyar karakter előnyének könyvelném el, hogy egy ilyen távoli országban mint Venezuela, ennyire el tudta zökkenőmentesen fogadni az ország szokásait, ennyire meg van becsülve és szeretve az őslakó által és az itteni "vegyesházasságok" lokális párjai igen büszkék a magyar voltokra. Nem is beszélek arról, hogy az emigránsoknak és főleg azoknak a gyerekeiknek mennyire itt minden kapu nyitva van. Az államháztartás több elismert tagja magyar, magyar származású, vagy ezeknek a gyereke. Az aránylag világhírű caracasi kultúrcentrum: Teresa Careño vezetője Dr Iványi Éva, aki nem mulasztja el hogy a caracasi színművészeti hetekre legalább egy magyarországi csoport el ne jöjjön (idén a Katona József színház fog vendégszerepelni). Tehát ha magyar aktivitásokról írunk befogadó országokban, talán Hollandiában is így van, akkor meg kell említenünk, hogy mi az, amit ide hoztunk mint magyarok, mennyire vagyunk megbecsülve és elfogadva.

Végül is, szabadjon a cikkíró egy pontját kétségbe vonnom: honnan veszi, hogy a Venezuelába érkező magyar (vagy más) emigránsok kényszerből meghatározott területeken kellett hogy éljenek? Ebből csak annyi az igaz, hogy a negyvenes évek végén bevándorolt emigránsoknak az akkori kormány felajánlott, de minden kéyszer nélkül, munkalehetőséget. Így például az akkoriban érkezett magyar mezőgazdászok könnyű kölcsönöket kaptak és nagy számban letelepedtek Acarigua város környékén ahol megszervezték a venezuelai rizstermelést.

Szívélyes üdvözlettel,

Fenjves János
Magyarország Tiszteletbeli Főkonzulja
Caracas, Venezuela

* * *

Tisztelt Szerkesztőség!

A következő ügyben jelentkezem. Szeretnék helyesbíteni egy téves adatot, ami az előadásomba, és így a Mikes International II. évfolyam 1. számába (2002. január – március) is bekerült: a 10. oldal alján említem, hogy Brazíliában volt 1955-ben a Galilei ősbemutatója. Ez téves. Nem a Galilei, hanem Németh László Villanyfénynél c. darabját adták elő 1955-ben São Paulóban.

Baráti üdvözlettel,

Némethy Kesserű Judit
New York

Szerzőink / Our authors**BALÁZS, Imre József**

Költő, szerkesztő. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen végzett magyar-angol szakon, 1998-ban. 1999. februárjától a Korunk című kolozsvári folyóirat irodalmi és kritikarovatának szerkesztője. 1998-as "Ismét másnap" című verseskötete elnyerte a Román Írószövetség debütdíját.

Poet, editor. Studied English and Hungarian at the Babeş-Bolyai University of Kolozsvár. Editor of the literary periodical 'Korunk' since 1999. He won the debut prize of the Rumanian Writers Association in 1998.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

KIBÉDI VARGA, Áron

1948 óta él Hollandiában. Az amszterdami Vrije Universiteit francia irodalom, és összehasonlító művészetelmélet emeritusz professzora. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Living in the Netherlands since 1948. Emeritus Professor of French literature and comparative art theory at the 'Vrije Universiteit' of Amsterdam. Member of the Dutch Royal Academy of Science and the Hungarian Academy of Science.

NÉMETH, Pál

Református lelkész, iszlám szakértő. Tanulmányait a Budapesti Református Theológiai Akadémián és az ELTE Bölcsészettudományi Karán 'sémi filológia és arab' szakon végezte. 1979-től két évig a Damaszkuszi Egyetemen arab nyelvet és irodalmat, majd iszlám vallásjogot és filozófiát hallgatott. A szír-ortodox egyház kolostori iskolájában egyházi szír nyelvet és irodalmat tanult. Budapesten él.

Reformed minister, islam expert. Studied at the Reformed Theological Academy in Budapest, and Semitic philology and Arabic language at the University Eötvös Lóránd in Budapest. Then he studied Arabic language and literature, Islamic religious law and philosophy at the University of Damascus. Next to this he studied Syrian language and literature at the monastic schools of the Syrian Orthodox Church. Living in Budapest.

SZŐCS, Orsolya Szende

A Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen újságírást tanult. 1998 óta az Utrechti Egyetemen tanul, többek között kultúrmenedzsmentet.

Studied journalistic at the Babeş-Bolyai University of Kolozsvár. Studies at the University of Utrecht since 1998, among others Management of Arts.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

KIBÉDI VARGA, Áron : Magyar-magyar kapcsolatok és az irodalom¹

Német anyanyelvűek nemcsak Németországban, angol anyanyelvűek nemcsak Angliában élnek és az anyanyelvi és állami hovatarozás közötti különbség olykor különös félreértésekhez vagy problémákhoz vezethet, mint amikor például azt írja egy spanyol újság – magam olvastam nemrég az El País-ban - , hogy Kafka egy cseh szerző, vagy amikor nem tudják a kritikusok eldönteni, hogy Salman Rushdie pakisztáni vagy angol író-e. Ennek ellenére, azt a tényt, hogy egy anyanyelvet beszélők különböző országokhoz, sőt éppen ezért bizonyos fokig különböző kultúrkörökhöz is tartoznak, mi magyarok nem nagyon akarjuk elfogadni, amikor arról a bizonyos tizenöt millió magyarról esik szó. Pedig ma, nyolcvan évvel Trianon után, jó lenne, ha ezeket a különbségeket mi sem tekintenénk többé kizárólag szomorúnak és tragikusnak, hanem a szellemi gazdagodás egyik jelentős forrásának. Különösen a nemzeti kultúra szempontjaira gondolok, úgy ahogy az angol irodalom ma már nem képzelhető el a volt ellenség, az amerikai nélkül, vagy ahogy a német kultúra egészében éppen úgy helye van a porosz, mint a bajor kultúra sajátosságainak.

Hogy nekünk, magyaroknak, Erdély trianoni leválasztása volt a legfájdalmasabb, annak nemcsak az az oka, hogy Erdélyben több magyar él, mint a Felvidéken vagy a Vajdaságban. Pomogáts Béla írta egy régebbi tanulmányában – és ezt a gondolatot gyakran idézem, amikor külföldiekkel beszélgetünk a magyar kultúráról - , hogy az európai népek kultúrája általában termékeny és inspiráló ellentétekre épül, és ezek az ellentétek mindig észak-déli irányban alakultak ki: a protestáns porosz fegyelemnek ellentmond a bajor barokk, Milanónak Szicília, Párizsnak Marseille. A nagy kivétel Magyarország, ahol az Észak-Dél ellentét helyébe már évszázadokkal ezelőtt – kulturális szempontból különösen a reformáció óta – a Kelet-Nyugat ellentét került: a katolikus barokk Nyugat Ausztriában és Olaszországban keresett szellemi táplálékot, míg a protestáns, puritán Kelet, azaz Erdély, elsősorban német, holland és angol egyetemekről importálta a szellemi újdonságokat. Trianon azért fájdalmas különösen, mert ezt a kettősséget szüntette meg, elvette az országtól az egyik pólust.

Ami nem tartozik hozzánk, azt kezdjük elfelejteni (és a kommunizmus elősegítette Trianon amnéziáját). Ma Erdéllyel kapcsolatban éppen ezért több a politikai sztereotípa, mint a szaktudás. Aki ismeri a magyar irodalom történetét, az tudja, hogy az erdélyi életformák és az erdélyi gondolatvilág gyakran erősen eltérnek a nyugati magyar világtól. Nem kell visszamenni Apáczai Csere Jánosig és az erdélyi memoárirókig; elég ha fellapozunk száz évvel ezelőtti írásokat, Tolnai Lajos önéletrajzát vagy Bánffy Miklós híres trilógiáját. A magyar világ másként fest aszerint, hogy Kolozsvárról vagy Budapestről nézzük. Az ő írásaikból azt is megtudjuk, hogy a tizenkilencedik század végén voltak a magyar fővárosban, akik féltek az erdélyi lobby erejétől. Ma viszont már elfelejtettük Erdély kulturális specifikumát, sőt jelenlegi nagy íróit se nagyon ismerjük. Ma, a regény nemzetközi hegemoniájának korában, a magyar irodalom végre kezdi megszerezni külföldön is azt a helyet, amelyik megilleti őt – és amelyet egy régebbi, líraközpontú magyar irodalom fordítási problémák miatt sohasem tudott elfoglalni - , és Esterházy Péternek, Nádas Péternek, Krasznahorkai Lászlónak és – némi késéssel Márai Sándornak is – óriási sikere van külföldön, ugyanakkor az erdélyi magyar regény tőlük szellemileg sok tekintetben elütő, de jelentős képviselőit nemhogy a Nyugat, de gyakran még a magyarországi kritika sem ismeri eléggé. Pedig a fent említettek mellé odakívánczik Bálint Tibor, Szilágyi István, Mózes Attila és Pusztai János neve. A jelenlegi helyzetre jellemző, hogy amikor néhány évvel ezelőtt Hollandiában járt az egyik legismertebb magyar kritikus és a mai magyar regényről beszélgettünk, kiderült, hogy Pusztai Jánosnak még a nevét sem hallotta, miközben az én véleményem szerint Pusztai „A sereg” című, 1978-ban Bukarestben megjelent regénye a mai magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotása.

Remélhető, hogy mindez megváltozik, hiszen ma többen utaznak, könnyebb egymást megismerni most, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt. És lassanként talán a határon túl megjelenő magyar irodalom is elhúz a magyarországi könyvesboltokba, bár ezen a téren még mindig vannak kételyeim.

Most pedig már nem is az irodalomról szólva, hanem általánosan: tény, hogy amit nem ismerünk, azzal kapcsolatban elfogadjuk, átvesszük, a sajtó vagy a politika által terjesztett sztereotípiákat. Tudom, erősen sarkítok a továbbiakban, de talán mégsem egészen helytelen, ha azt mondom, hogy Budapest minden határon túl élő magyarral szemben bizonyos elvárásokat táplál. Végel László újvidéki író panaszkodott kb. tíz évvel ezelőtt egy rendkívül érdekes tanulmányban – ha jól emlékszem, a pécsi Jelenkor közölte - , hogy amikor ő Magyarországra utazik, mindenki a vajdasági magyarság sorsáról faggatja, de azt senki sem érdekli, hogy mi a véleménye például a posztmodernizmusról. A Magyarországon kívül, de a Kárpátmedencén belül élő magyar értelmiséggel és íróval szemben az az elvárás, hogy szomorkodjék, hogy panaszkodjék, másról mint a kisebbségi élet nyomoráról ne beszéljen és főleg pozitívumot ne mondjon, az már kimondottan botrány lenne.

¹ Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián, a „Külső Tagok Fóruma” c. konferencián, 2001. november 6-án.

Idén tavasszal a kolozsvári egyetem magyar osztályán előadásokat tartottam és ott volt alkalmam részletesen elbeszélgetni egyetemi kollégákkal, diákokkal és több erdélyi magyar folyóirat szerkesztőjével. Az én tapasztalataim megerősítik Végel László megfigyeléseit. Az erdélyi magyarság egy része úgy érzi, hogy egyrészt ki van téve egy állandó, gyakran kicsinyes román nacionalista nyomásnak, de másrészt sajnos eleget kell tennie egy sztereotípiákra épülő magyarországi elvárásnak is. Erdélyben hallottam azt a viccet, hogy a székely megkérdezi reggel a fiát, hogy mit álmódott. „Azt álmodtam, Édesapám, hogy kimentek a románok és nem jött be senki.” Más szóval: az erdélyi magyarságtól otthon hivatalosan általában egy többé-kevésbé „jobbaldali” magatartást várnak el, melyet – durván fogalmazva – a Trianon-trauma és kemény románellenesség jellemez. Ezzel szemben, különösen a fiatalabbak, szeretnének megszabadulni ezektől a magyarországi elvárásoktól, józan és objektív dialógust kiépíteni a román értelmiséggel a kisebbség-többség dialektikájáról.

A magyarországi elvárásokat ezenkívül a központ-periféria szociológiailag rendkívül érdekes problémája is jellemzi, egyrészt kulturális, másrészt társadalmi szinten. A központ dönt, a periféria pedig úgy érzi, hogy ezekbe a döntésekbe nem szólhat bele. Kulturális vonalon a magyar helyzet ebből a szempontból hasonlít a francia helyzetre. A francia kulturális élet párizsi, a magyar budapestközpontú. Mindkét fővárosban úgy gondolják a kulturális vezetők, értelmiségiek és kritikusok, hogy az ő izlésük mérvadó. Általában ők tudják a legjobban, hogy ki jelentős író, függetlenül attól, hogy az író milyen illetőségű és hogy a magyarországi, a vajdasági, a szlovákiai vagy az erdélyi valóságot ábrázolja-e. Ami nem felel meg a párizsi, illetve a budapesti mércének és elképzeléseknek, az provinciális, másodrangú. A provincia beletörődik ebbe a helyzetbe, hatásos tiltakozásra nincs lehetősége. – Ez a központ-periféria probléma politikai-társadalmi vonalon is jelentkezik. Budapesten kialakultak bizonyos elvárások, és a határon kívülieknek meg kell felelni ezeknek az elvárásoknak. Budapesten tudják igazán, hogy ki a jó, rendes, hazafias magyar, ott tudják tehát azt is a legjobban, hogy mi kell a kisebbségben élő magyarnak. Itt nem a francia, hanem egy másik párhuzam merül fel: azokra a nyugati vezetőkre és vállalatokra gondolok, amelyek 1989 óta a közép-kelet európai országoknak vállveregetve és atyáskodva magyarázták, hogy mi a demokrácia és mi a kapitalizmus.

Az erdélyi egyetemeken tapasztalatom szerint a magyarnyelvű szellemtudományi szakmákban nagyon magas színvonalú tudományos munka folyik, jól ismerik – eredetiben vagy magyar és román fordításokon keresztül – a legújabb nyugati forrásmunkákat. Az adott helyzetben ottani barátaim úgy látják, hogy bizonyos diplomáciai ügyességre van szükség, mint már olyan gyakran az erdélyi történelem folyamán: nem lenne helyes radikálisan ellenállni minden nyomásnak, bizonyos fokig meg kell felelni a magyarországi elvárásoknak is, hiszen az óhaza rengeteget tesz a kisebbségi kultúra érdekében, ugyanakkor azonban szívósan ragaszkodni kell a szellemi önállósághoz, meg kell őrizni az erdélyi kultúra és kutatás sajátosságait akkor is, ha ezek nem férnek bele az elvárások által megszabott keretekbe.

Nemcsak én, más Nyugaton élő magyar is tapasztalta, hogy olykor könnyebben ért szót egy kolozsvári, egy pozsonyi vagy egy újvidéki, mint egy budapesti magyarral. Akár kisebbségiek akár nyugatiak vagyunk, a „provincializmus” közös osztályrészünk, együtt panaszkodhatunk és kritizálhatjuk az anyaországot. Ugyanakkor a nyugati magyar helyzete néhány ponton bonyolultabb, mint a Kárpátmedencén belül élőké. A fent említett elvárások itt kibővülnek, illetve módosulnak. A nyugati magyar két feltételt kell, hogy teljesítsen: először is – és ez az elvárás különösen erős volt a Kádár-korszakban – legyen *honvágya*. Gyanús az a magyar, aki jól érzi magát külföldön. Egy világos példa: nyugati magyar költő verseibe az otthoni kritikus mindig beleolvasta a fájdalmas otthoni emlékeket, a hazavágyódást. A második követelmény 1989 után fogalmazódott meg erősebben: a nyugati magyar legyen *közvetítő*. Hazafias kötelessége, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy az az ország, ahol él – hiszen neki ott vannak „összeköttetései” -, jobban megismerje a magyar szellemi értékeket és viszont, járuljon hozzá, hogy Magyarországon is jobban megismerjék az őt befogadó országot.

Ez persze szép és nemes feladat, de egy bizonyos professzió, azaz elsősorban a műfordítók dolga, nem pedig minden Nyugaton élő és dolgozó magyar értelmiségie vagy íróé. Többen tapasztaltuk már, hogy hazai kollégák és folyóiratszerkesztők ezt várják el tőlünk, ezt a szerény hazafias közvetítő munkát, és ez az ő szemükben fontosabb, mint az a tény, hogy van egy önálló nyugati magyar irodalom, amely gazdag és változatos és amelyik hangvételben erősen eltér az összes Kárpátmedencén belüli magyar irodalomtól. Úgy tűnik, sokfelé él még, elsősorban hivatalos helyeken, az a kommunista időkből származó beidegződés, hogy a nyugati magyar irodalom, ha van is, de semmiképpen sem szerves része az egyetemes magyar irodalomnak.

Egy kirívó példa: a magyar és a francia hatóságok idén „Magyart” címmel – szójáték, a francia „art” (művészet) szóra utal – egy rendkívül érdekes és változatos magyar kulturális évadot szerveztek, amelyik júniustól decemberig tart és amelynek keretében magyar koncerteket és festmény – valamint fotókiállításokat, irodalmi esteket rendeznek az ország legkülönbözőbb részeiben. A magyar kultúra mindenütt jelen van, én például pár héttel ezelőtt (2001 október elején) egy párizsi metróban hirtelen arra lettem figyelmes, hogy a falon a reklámok és hirdetések között egy magyar szöveg bukkan fel: egy négysoros Pilinszky-vers a Saison Hongroise keretében! A rendezőket, különösképpen a párizsi magyar intézetet csak dicsérni lehet, hihetetlenül nehéz szervezési munkát végeztek. Nem is őket, hanem a magyarországi kulturális hatóságokat illeti tehát a kritikám és pedig a műsor irodalmi

részével kapcsolatban. Tizenkilenc magyar írónak és költőnek volt vagy lesz estéje Párizsban és vidéken; a választás érdekes, (úgy tűnik) politikailag sem egyoldalú (Hazai!) és védhető (amint látni fogjuk, egy kivétellel). A kiválasztott írók között vannak „élő klasszikusok”, Esterházy, Konrád, Krasznahorkai, Nádas, továbbá a francia kultúrával szoros kapcsolatot fenntartó költők és műfordítók, mint Lackfi János és Tóth Krisztina. Mellettük azonban szerepel több kisebbségi magyar író is, Erdélyből Kányádi Sándor és Markó Béla, a Vajdaságból pedig Tolnai Ottó. Kérdés – amelyre azt hiszem, nem igen kapok választ - : miért nem szerepel egyetlen nyugati magyar író sem, különösen, ha meggondoljuk, hogy több jelentős magyar író lakik Párizsban, Karátsón Endre, Nagy Pál, Papp Tibor; írásaik már megjelentek franciául, tehát nem kellett volna külön most lefordíttatni őket és még útiköltséget sem kellett volna fizetni nekik. Magyarországon 1989 után sok írásuk megjelent, ennek ellenére nem tartoznának a mai magyar irodalomhoz?

Fentiekben a magyar-magyar viszonyt elsősorban az irodalom szempontjából közelítettem meg. Befejezésül éppen ezért fel szeretném tenni a kérdést, hogy mi lehet a szerepe az irodalomnak egy nép önismerete, egy kultúra identitástudata szempontjából? A válasz többretegű, attól függ, hogy milyen politikai helyzetben jelentkezik az irodalom. Négy szintet különböztethetünk meg.

1. 1848 márciusában a *Nemzeti Dal*, 1956 végén az *Egy Mondat a Zsarnokságról* hihetetlenül erős szavakkal fejezte ki azt, amit abban a pillanatban egy egész nép érzett: a versnek inspiráló és katartikus szerepe volt: itt az irodalom és a nemzeti identitás közötti összefüggés teljesen egyértelmű.
2. Ugyanakkor az elkötelezett irodalomnak általában van egy nagyon jelentős demokratikus ellenzéki funkciója mindennemű politikai nyomás (Horthy-korszak) vagy elnyomás (Bach-korszak, kommunizmus) idején: ahol nincs egyértelmű parlamenti ellenzék, ott az írókra hárul a feladat, hogy ha burkoltan is, de kimondjanak bizonyos igazságokat.
3. Még általánosabban azt is megállapíthatjuk, hogy a nemzeti identitástudatot mindennemű (eszményítő vagy – ellenkezőleg – szatirikus) realista regény vagy vers is erősíti; itt elsősorban a 19. század klasszikusaira, Aranyra, Jókayra, Mikszáthra gondolok.
4. A helyzet jóval bonyolultabb akkor, amikor helyreáll a többpártrendszeren alapuló demokrácia és amikor nincs többé szükség az irodalom ellenzéki szerepére, amikor az író megengedheti végre magának, hogy nem nemzetben, hanem alanyban és állítványban gondolkodjék (hogy Esterházy Pétert parafrázáljam). A mai magyar írókról nem fognak később utcákat elnevezni. Krasznahorkai lidérces kalendorai, Szilágyi István gyilkosai, Grendel Lajos abszurd tisztviselői olyan emberek, akik nem mutatnak példát, akiktől visszariadunk, de akik felvillantanak egy rajtunk kívül eső, lehetséges világot, a fantáziánk által bejárható végtelen területeket. A demokráciában az irodalom nem a közösségi emberhez, nem egyszerre az egész néphez szól, hanem a magánemberhez, az ő fantáziáját, az ő személyes érzésvilágát gazdagítja.

Az elkötelezett és a realista irodalom – nagyjából az első három szint – esetében nagyon egyszerű rákérdezni irodalom és etika viszonyára. A válasz is egyszerű, de nem egyértelmű: klasszikusaink briljánsan vizsgáznak, de ne felejtjük el, hogy a Sztálin-ódák és az antiszemita versek is az elkötelezett irodalomhoz tartoznak.

A negyedik helyzetben, a demokratikus világban megjelenő irodalom esetében az etikai kérdésfeltevés jóval nehezebb. A magánélet szégyelt titkait és rettegéseit nyíltan kimondó és megfogalmazó regényt nem lehet azért elítélni, mert extrém szexuális kalandokról és kegyetlen gyilkosságokról beszél, hiszen éppen ez a nyíltság az olvasói katarzis előfeltétele.

A mai világirodalomban ugyanezt a törvényszerűséget és ugyanezeket a különbségeket észlelhetjük. A délamerikai regény annak köszönheti sikerét, hogy nem egészen kialakult és rendszeresen veszélyeztetett demokráciák területén épül – és mindenki, még a demokráciában élő olvasó is, szereti a világos, fekete-fehér ellentéteket - , míg az északamerikai vagy nyugateurópai regény a demokrácia jegyében születik és a magánélet képzeletbeli párhuzamok által való kibővítését és gazdagítását segíti elő. Az irodalomnak óriási lélektani, pszichiátriai jelentősége van, megengedi, hogy átéljük és legyőzzük a képzeletben azokat a félelmeket és vágyakat, amelyek a valóságban megsemmisítenék az életünket.

Ezt kellene meggondolni a politikusoknak is, amikor a költségvetésről szavaznak: nemcsak az exakt tudományokra és a közgazdaságra kell befektetni, szösz szerint „életbevágóan” fontos, hogy legyen pénz az irodalomra és az irodalom tanítására is, hogy legyenek tudósok és pedagógusok, akik megszerettetik a fiatalokkal azt, ami kitágítja és kiteljesíti az életet.

The Relationship between Hungary and the Hungarians Abroad

– The special case of Hungarian writers outside the borders –

In contrast to other European countries like Germany or Italy, the great cultural divide in Hungary is not North-South but West-East: the baroque Catholic culture of Western Hungary is very different from the Protestant culture of Transsylvania. The two literatures differ also. However, the present Hungarian cultural policy promotes abroad only Hungarian writers from Hungary (like Esterházy, Nádas, Krasznahorkai) but does not feel responsible for the rich Hungarian literature in Transsylvania (Szilágyi, Pusztai).

Hungarian authorities in Budapest often have rather stereotype expectations: all Hungarians living abroad, especially writers, should feel desperate because of being oppressed by a non-Hungarian majority and they should express nostalgia towards the mother-country. Moreover, Hungarian writers in the West are not really considered as integral part of Hungarian literature; they are of use only as far as they make propaganda for their colleagues in Hungary.

These problems have become more complicated since 1989, because the establishment of multiparty democracy reduces the social role of literature. Literature is not politically engaged any more, it does not have the social responsibility it had as long as politicians in the parliament were not free to say what they wanted. The status of literature becomes similar to that in Western Europe, that is it does not respond to any official expectation.

FARKAS, Flórián : Op weg naar de informatiesamenleving¹

Kort na de anticommunistische revoluties van eind jaren tachtig vond ook in Midden- en Oost-Europa de wereldwijde Internetrevolutie plaats. Deze revolutie maakte binnen korte tijd duidelijk dat een groot deel van de wereld het industriële tijdperk achter zich laat. Er ontstaat een nieuwe economische en maatschappelijke orde. De nieuwe winnende formule is de juiste combinatie van kenniskapitaal en ICT. Daarnaast biedt ICT voor de vormalige Oostbloklanden een uniek perspectief om hun economische achterstand in te halen. Onderstand artikel geeft een beknopt overzicht van de transformatie van de ICT-sector in de negentiger jaren in Hongarije, Polen en Tsjechië, de drie landen die zich in het meest gevorderde stadium in het proces van toetreding tot de Europese Unie bevinden.

Van 1945-1989: Achterstand in ICT

In Midden- en Oost-Europa werd de structuur van ICT vóór 1989 bepaald door de COMECON, de organisatie die het economisch, technisch en handelsbeleid van alle Oostbloklanden coördineerde. Westerse computers waren nauwelijks te vinden: in Hongarije bijvoorbeeld werd de eerste Westerse computer pas in 1963 geïnstalleerd in het Ministerie van Zware Industrie.

ICT-ONTWERPERS KREGEN NOBELPRIJZEN

In 1975 stelden de Westerse landen restricties op tegen de export naar deze COMECON landen van computers met een hoog vermogen en/of onderdelen daarvan. Hierdoor werden de Midden- en Oost-Europese landen praktisch geheel uitgesloten van de wereldwijde high-tech ontwikkelingen. Hun grote ondernemingen in elektronica en telecommunicatie, die vóór de tweede wereldoorlog tot de wereldtop behoorden en meerdere Nobel Prijs-winnaars als hoofdontwerpers in dienst hadden, liepen grote technologische achterstand op. Daarnaast kreeg de telecommunicatiesector geen prioriteit in de staatsplanning. Als gevolg hiervan verkeerde de telecommunicatieinfrastructuur lange tijd in een erbarmelijke staat.

Crisis ICT in de negentiger jaren

Na de val van het communisme en het uiteenvallen van de Sovjetunie en COMECON vond er in de landen van het voormalige Oostblok een grootschalige heroriëntatie van de ICT-sector plaats. Twee factoren hebben de grootste invloed op dit proces gehad: het wegsmelten van de grote interne markt van de Sovjetunie, en de toenemende buitenlandse concurrentie als gevolg van de opheffing van handelsbeperkingen. In het begin van de negentiger jaren verkeerde de ICT-sector in een crisis. De productie liep in belangrijke mate terug, evenals het aantal werknemers.

Nadat de fundamenteën van een democratische rechtsstaat waren gelegd, traden de grote multinationale ICT-ondernemingen de markten van Midden- en Oost-Europa binnen. Vanaf 1993 gingen steeds meer directe buitenlandse investeringen naar deze regio, waarvan de meeste in Polen, Tsjechië en vooral Hongarije (meer dan 50%) terechtwamen. Grote spelers, zoals IBM, Philips, Nokia, Samsung, Ericsson en Siemens vestigden zich in deze landen. Deze multinationals bouwden grote productiefaciliteiten, hetzij door het opkopen van lokale ondernemingen, hetzij door greenfields investeringen (zie Focus No. 8). Het grootste gedeelte van deze productie wordt geëxporteerd. Op het gebied van software zijn er inmiddels veel middelgrote en kleine softwarehuizen op de markt aanwezig. Deze ondernemingen houden zich veelal bezig met het aanpassen van de grote softwarepakketten (bijvoorbeeld Microsoft Office) aan de lokale markt of met andere nichetoepassingen zoals grafische programma's en tekstherkenningsprogramma's. Andere segmenten van ICT-dienstverlening zijn nog niet in belangrijke mate ontwikkeld.

Een recent verschenen rapport van de OESO geeft een gevarieerd beeld van de ontwikkelingen op het gebied van ICT in Midden- en Oost-Europa. Voor de drie bovengenoemde landen valt het volgende te concluderen.

¹ Eerst verschenen in 'FOCUS Op Midden- en Oost-Europa', Nr. 19 - December 2000.

ICT in drie landen van Midden- en Oost-Europa

Hongarije

ICT is één van de meest succesvolle en belangrijkste sectoren van de Hongaarse economie. Het levert een toegevoegde waarde van ruim 9% en biedt werk voor bijna 6% van de arbeidsgeschikte bevolking. De hardwareproductie is verreweg het grootste gedeelte van de ICT-omzet. Sinds 1998 is er sprake van een handelsoverschot in ICT. Hongarije is één van de zes OESO landen die een handelsoverschot in ICT hebben (200 miljoen \$US).

Polen

Er zijn geen gegevens beschikbaar over het werkgelegenheidspercentage en de toegevoegde waarde van ICT. Polen heeft een handelstekort in ICT, veroorzaakt door de import van hardware en een overschot op het gebied van telecommunicatie.

Tsjechië

ICT levert een toegevoegde waarde van ruim 4,5% en biedt werk voor bijna 3,5% van de arbeidsgeschikte bevolking. De hardwareproductie is verreweg het grootste gedeelte van de ICT-omzet. Tsjechië heeft een handelstekort in ICT.

Bron: Measuring the ICT Sector, OESO, november 2000

Telecommunicatie-infrastructuurontwikkelingen

Het moderniseren van de telecommunicatie-infrastructuur was een brandende kwestie voor de eerste democratische regeringen van de drie Midden-Europese landen. Niet alleen het aantal telefoonlijnen was bijzonder laag maar ook de kwaliteit van het netwerk was ontoereikend. Verder hadden (net zoals in Westerse landen) de nationale telefoonmaatschappijen een monopolie op de telefoonmarkt. De strategie van de regeringen was tweeledig:

1. (Gedeeltelijke) **privatisering** van de nationale telefoonmaatschappijen om met (voornamelijk) buitenlands kapitaal de benodigde modernisering door te kunnen voeren. De geprivatiseerde ondernemingen kregen concessies voor het vaste telefoonnet, die in de periode 2002-2003 zullen aflopen (Hongarije in 2002, Polen en Tsjechië in 2003).
2. Volledige liberalisering van de markt voor mobiele telefonie. Inmiddels hebben meerdere aanbieders een zeer concurrerende mobiele telefoonmarkt gecreëerd.

NIVEAU GELIJK AAN ACHTERBLIJVERS EU

Als gevolg van deze strategie onderging de telecommunicatiemarkt een vergaande verandering. Op de markt van de vaste telefoons overtreft tegenwoordig het aanbod de vraag. In dit opzicht hebben deze drie landen hun achterstand ingehaald. Het niveau en het bereik van hun telecommunicatie-infrastructuur is vergelijkbaar met de huidige achterblijvers van de Europese Unie. Allen de prijs van de vaste telefoondiensten is relatief hoog. Gebaseerd op koopkrachtindexering is de prijs in Hongarije ongeveer viermaal hoger dan in Nederland, in Polen vijfmaal en in Tsjechië driemaal. Dit is de prijs die betaald wordt voor de modernisering van het netwerk. Volgens bovengenoemd OESO rapport is de dichtheid van mobiele telefonie in juni 1999 in Hongarije 13%, in Polen 8% en in Tsjechië 12%.

De relatief hoge kosten van vaste telefonie leiden tot het geringe gebruik van Internet in de huishoudens. Hoewel bijna elk derde huishouden over een computer beschikt, is het percentage huishouden met een Internetverbinding lager dan 2%.

Vooruitzichten voor de informatiesamenleving in Midden- en Oost-Europa

De groei van ICT wordt niet alleen bepaald door de hierboven geschetste ontwikkelingen in economie (privatisering, liberalisering) en samenleving (democratisering, individualisme). Twee andere aspecten, die moeilijker te meten zijn, zijn eveneens belangrijk. Een aspect is de productiviteitsverhoging die andere sectoren van de economie kunnen behalen door het gebruik van ICT. Hier zijn geen gegevens beschikbaar. Zelfs in de meest ontwikkelde landen staan dit soort onderzoeken nog in de kinderschoenen. Daarom is het op dit moment niet mogelijk om hier concrete voorspellingen over te doen.

ZACHTE FACTOREN VERBETEREN POSITIE

Het tweede aspect is het spillover effect van ICT op de samenleving. ICT vormt de basis van de zogenaamde 'informatiesamenleving', een samenleving die gekenmerkt wordt door een hoge arbeidsproductiviteit, netwerkeconomie en goed geïnformeerde burgers. In 1996 hebben twee organisaties, de OESO en Eurostat, het ontwikkelingsniveau van de voormalige socialistische landen van Midden- en Oost-Europa op basis van extra criteria geëvalueerd. Naast de gebruikelijke economische indicatoren hebben zij andere factoren, zoals onderwijs, cultuur, gezondheidszorg en het functioneren van de overheidsinstellingen in beschouwing genomen. Deze herwaardering resulteerde in een betere positie voor deze landen dan de positie alleen bepaald werd door economische indicatoren. De genoemde extra criteria in deze herwaardering noemt men ook wel de 'zachte' factoren van een maatschappij. Deze zijn echter noodzakelijk voor een goed functioneren van de informatiesamenleving. Deels op basis van deze bevindingen hebben de regeringen van deze regio zich gerealiseerd dat de opkomst van de informatiesamenleving hun een unieke kans biedt om de economische achterstand in te halen.

De huidige ICT-infrastructuur in Hongarije, Tsjechië en Polen vormt een stabiele basis ter bevordering van de informatiesamenleving. Naast de reeds lopende projecten (deels gesponsord binnen het kader van het EU-Phare programma) ontwikkelen de regeringen strategische plannen, onder meer op de volgende terreinen:

- het bevoorraden van scholen met computers en Internetverbindingen
- het opnemen van een algemeen ICT vak in elke fase van het onderwijs
- het vestigen van de grondslagen van een 'elektronische' overheid en papierloze administratie
- het stimuleren en bevorderen van e-commerce

Indien deze plannen slagen, maken deze drie landen een goede kans om binnen enkele jaren volledig te kunnen participeren in de mondiale Internet-economie. Wellicht dat deze nieuwe zienswijze ook van belang zal zijn voor het oordeel over hun geschiktheid om toe te treden tot de Europese Unie.

Begrippenkader

Dit artikel gebruikt het woord kenniskapitaal als verzamelwoord voor een van de belangrijkste kenmerken van de informatiesamenleving. Tevens maakt het binnen de ICT-sector onderscheid tussen de ICT-industrie en ICT-dienstverlening. Ten slotte betoogt het artikel dat de invloed van ICT zich op verschillende manieren manifesteert op de economie en de samenleving. Een korte omschrijving van deze kernbegrippen is hieronder weergegeven.

Begrip	Omschrijving
<i>Kenniskapitaal</i>	Kenniskapitaal is het belangrijkste kenmerk van de informatiesamenleving. Het is de meest bepalende factor voor het succes en concurrentievoordeel van bedrijven. Kenniskapitaal valt in drie delen uit een: <ol style="list-style-type: none"> 1. Kennis, vaardigheden en ervaring van de eigen medewerkers. 2. Systemen die deze informatie vastleggen om deze met anderen te kunnen delen en hergebruiken, zoals project databases en best practices databases. 3. Kennis over klanten (bedrijf en medewerkers) om producten en diensten te kunnen leveren, die op hun specifieke behoefte zijn toegesneden.
<i>ICT-industrie</i>	De sector van bedrijven, die goederen ten behoeve van de ICT-infrastructuur produceren, zoals computers, andere elektronische apparatuur, audio, video, telecommunicatie, medische en meet-en regeltechnische apparatuur.
<i>ICT-dienstverlening</i>	De sector van bedrijven, die diensten aanbieden waarmee het gebruik van ICT-infrastructuur mogelijk wordt, zoals software, consultancy en Internet Service Providers.

<i>Productie van (binnenlandse) ICT-sector</i>	Het directe effect van de ICT-sector op de economie, gemeten door het aandeel BNP van de producenten van ICT goederen en diensten.
<i>Gebruik van ICT in andere productieprocessen</i>	Het effect van de toepassing van ICT op andere productiesectoren, dat tot stand komt wanneer bedrijven hun productiviteit verhogen door het gebruik van ICT applicaties in hun productieprocessen; een binnenlandse ICT-industrie is hiervoor overigens niet noodzakelijk.
<i>Spillovereffect van ICT</i>	Het indirecte effect van ICT op de productiviteit van andere aspecten van de samenleving, bijvoorbeeld door het gebruik van e-commerce of elektronische loketten van de overheid.

Az információs társadalom kiépülése Közép-Kelet-Európában²

A nyolcvanas évek antikommunista forradalmi után Közép-Kelet-Európában is lezajlott az Internet-forradalom. Ez a forradalom rövid időn belül egyértelművé tette azt a tényt, hogy a világ egy része maga mögött hagyta az ipari társadalom korszakát. Az új társadalmi-gazdasági rendszerben a siker titka a szellemi tőke és az információs technológia (IT) megfelelő kombinációja. Az információs technológia ráadásul a volt keleti tömb országai számára egy egyedüli lehetőséget nyújt gazdasági lemaradásuk behozatalára. Ezen cikk tömör körképet kíván nyújtani az információs technológiai szektor 90-es évekbeli átalakulásáról Magyarországon, Lengyelországban és Csehországban, abban a három országban, amelyek az európai uniós csatlakozás folyamatában a legelőrehaladottabb stádiumban vannak.

1945-1989: Lemaradás az IT-szektorban

Közép-Kelet-Európában a KGST határozta meg az IT-szektor struktúráját, az a szervezet, amelyik a keleti tömb országainak gazdasági, technikai és kereskedelmi tevékenységét szabályozta. Nyugati számítógépek alig voltak találhatóak: Magyarországon például az első nyugati számítógépet csak 1963-ban állították üzembe a Nehézipari Minisztériumban. 1975-ben a nyugati országok szigorításokat léptettek életbe a KGST országokkal szemben a nagyteljesítményű számítógépek és ezek alkatrészeinek exportja tekintetében. Ennek következtében a közép-kelet-európai országok gyakorlatilag kimaradtak a csúcstechnológiai fejlődésből. Ezen országok elektronikai és távközlési cégei, amelyek a második világháború előtt világszínvonalon állottak és több Nobel-díjas tervezővel dolgoztak, óriási technológiai lemaradást kénytelenek elkönyvelni. Ezen kívül a távközlési szektor alacsony prioritást kapott a tervgazdaság főirányítójától. Ennek következtében, a távközlési szektor hosszú időn keresztül kezdetleges állapotban volt.

Krízis az IT-szektorban a 90-es években

A kommunizmus bukása a Szovjetunió és a KGST széthullását eredményezte s ennek következtében óriási orientációváltás következett be a volt keleti tömb országainak IT-szektorában. Két tényező játszott ebben a folyamatban döntő szerepet: a nagy belső szovjet piac eltűnése és az egyre növekvő külföldi konkurencia az eltűnő kereskedelmi akadályok következtében. A 90-es évek elején az IT-szektor krízisen ment keresztül. A termelés nagymértékben visszaesett, s az alkalmazottak létszáma is drasztikusan csökkent.

A demokratikus jogállam alapjainak lerakása után a nagy IT-multinacionális vállalatok kezdtek megtelepedni Közép-Kelet-Európában. 1993-tól kezdve egyre több közvetlen beruházás történik a régióban, amelynek nagy része Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon (az összes külföldi működőtőke több mint 50%-a Magyarországra érkezett) köt ki. A nagy multinacionális cégek, ú.m. IBM, Philips, Nokia, Samsung, Ericsson és Siemens, sorra telepednek le ezen országokban. Ezek a multinacionális cégek komoly termelőkapacitást építenek fel, vagy helyi vállalkozások felvásárlásán keresztül vagy zöldmezős beruházáson (greenfield) keresztül. Ezen termelőegységek nagyrészt exportra termelnek. A szoftver területén sok kis és közép nagyságú szoftverház alakul. Ezek a vállalkozások elsősorban a nagy szoftvercsomagok (mint pl. Microsoft Office) lokalizálására vagy niche-felhasználói programok (mint pl. grafikus-, illetve szövegfelismerő programok) készítésére szakosodnak. Az IT-szolgáltatói szektor többi szegmense még kevésbé fejlett.

Egy nemrég megjelent OECD-jelentés egy változatos képet nyújt az IT-szektor változásáról Közép-Kelet-Európában. Az előbb említett három országról a következőt lehet összefoglalni:

² Ezen cikk holland eredetije a 'FOCUS Op Midden- en Oost-Europa', című hollandiai lap 2000. decemberi számában jelent meg (Nr. 19).

Az IT-szektor Közép-Kelet-Európa három országában³**Magyarország**

Az IT-szektor a magyar gazdaság egyik legsikeresebb és legfontosabb ágazata. Hozzáadott értéke több mint 9% és a munkaképes lakosság közel 6%-nak biztosít munkát. A hardvertermelés adja messzemenően a legnagyobb részét a bevételnek. 1998 óta külkereskedelmi többlettel zár a szektor. Magyarország az egyike azon hat OECD országnak, amelynek külkereskedelmi többlete van az IT-szektor területén (200 milliárd \$US).

Lengyelország

Nincs adatunk a foglalkoztatottsági százalékról, illetve a hozzáadott értékről. Lengyelországnak külkereskedelmi hiánya van az IT-szektorban, amelyet a hardverimport okoz, s külkereskedelmi többlete van a távközlés területén.

Csehország

Az IT-szektor több mint 4,5%-os hozzáadott értéket produkál s a munkaképes lakosság közel 3,5%-nak biztosít munkát. A hardvertermelés messzemenően a legnagyobb szegmens. Csehországnak külkereskedelmi hiánya van az IT területén.

* * * * *

Távközlési-infrastruktúra fejlődés

A távközlési infrastruktúra fejlesztése égető kérdés volt ezen közép-európai országok első demokratikus kormányai számára. Nemcsak a telefonvonalak száma volt nagyon alacsony, hanem a hálózat minősége is minősíthetetlen volt. A nemzeti telefontársaságok (a többi nyugati országhoz hasonlóan) monopolhelyzettel rendelkeztek. A kormányok stratégiája kettős volt:

1. A nemzeti telefontársaságok (részleges) **privatizációja**, hogy (elsősorban) külföldi tőkebevonással a szükséges modernizációt végre lehessen hajtani. A privatizált telefontársaságok koncessziót kaptak a vezetékes hálózatra, amely koncessziók a 2002-2003-as periódusban járnak le (Magyarországon 2002-ben, Lengyelországban és Csehországban 2003-ban).
2. A mobil telefónia teljes **liberalizálása**. Jelenleg több szolgáltató létezik, amelyek egy nagyon élő és konkurens mobil telefonpiacot hoztak létre.

Ennek a stratégiának következtében a távközlési piac mélyreható változáson ment keresztül. A vezetékes piacon jelenleg a kínálat meghaladja a keresletet. Ebből a szempontból ez a három ország behozta lemaradását. A távközlési infrastruktúra színvonala és kiterjedése összehasonlítható az EU sereghajtóival. A vezetékes telefonszolgáltatás díja viszonylag magas. Vásárlóindex szempontból Magyarországon a díjak kb. négyszer olyan magasak mint Hollandiában, Lengyelországban ötször és Csehországban háromszor. Ez az az ár, amelyet a hálózat modernizálásért kell fizetni. A fentebb említett OECD jelentés szerint a mobil telefónia sűrűsége 1999 júniusában Magyarországon 13%, Lengyelországban 8% és Csehországban 12%.

A viszonylag magas vezetékes telefondíjak visszatartják az Internet használatát a háztartásokban. Szinte minden harmadik háztartás rendelkezik számítógéppel, az Internet-kapcsolatok aránya azonban alacsonyabb mint 2%.

Kilátások az információs társadalomra Közép-Kelet-Európában

Az IT fejlődésére nem csak a fentebb vázolt gazdasági változások (privatizáció, liberalizáció) és társadalmi változások (demokratizálás, individualizmus) vannak hatással. Két további tényező legalább ilyen fontos, bár ezeket sokkal nehezebb mérni. Az egyik tényező az információs technológia használatából következő termelékenységnövekedés a gazdaság egyéb ágazataiban. Erről nincsenek adataink. Még a legfejlettebb országokban is ilyen kutatások gyerekipőben járnak. Ezért nagyon nehéz ezen a téren jósolatokba bocsátkozni.

A második tényező az információs technológia kihatása a társadalomra (spillover). Az információs technológia adja a technológiai alapot az ún. *információs társadalomnak*, egy olyan társadalomnak, amelynek ismertető jegyei közé tartoznak a magas munkaproduktivitás, hálózati gazdaság és jól informált polgárok. 1996-ban két szervezet, az OECD és az Eurostat, újraértékelte Közép-Kelet-Európa volt szocialista országainak fejlettségi szintjét, kiegészítő kritériumok alapján. A szokásos gazdasági mutatókon kívül egyéb tényezőket is figyelembe vettek, ú.m. oktatásügy, kultúra, egészségügy és a kormányzat működése. Ennek az újraértékelésnek következtében ezek az országok sokkal jobb helyezést értek el, mint pusztán a gazdasági mutatók alapján. Ezeket a kiegészítő tényezőket szokták a társadalom „puha” tényezőinek nevezni. Ezek azonban elengedhetetlenek az információs társadalom működéséhez. Részben ennek a tanulmánynak eredményeire támaszkodva, ezen régió kormányai felismerték, hogy az információs társadalom létrejötte számukra egy egyedi esélyt nyújt gazdasági lemaradottságuk behozatalára.

A jelenlegi IT-infrastruktúra Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban stabil alapot biztosít az információs társadalom további fejlődéséhez. A jelenlegi projektek mellett (amelyeket részben az EU Phare-programja szponzorál) ezen kormányok stratégiai tervekkel dolgoztak ki a következő területeken:

³ Forrás: *Measuring the ICT Sector*, OECD, November 2000

- az iskolák felszerelése számítógépekkel és Internet-kapcsolattal
- egy általános IT-tantárgy felvétele az oktatás minden szintjén
- egy „elektronikus” kormányzat és papírmentes adminisztráció alapjainak megvetése
- az e-kereskedelem elősegítése

Abban az esetben, ha ezek a tervek sikerülnek, akkor ennek a három országnak nagy esélye lesz, hogy teljes mértékben részt vegyen a világ Internet-gazdaságában. Meglehet, hogy ez az új megvilágítás fontos szerepet fog majd játszani az EU-ba való felvételük megítélésénél.

Fogalmi szótár

Ezen cikk a szellemi tőke kifejezést gyűjtőfogalomként használja az információs társadalom egyik legfontosabb fogalmának jelölésére. Továbbá különbséget tesz az IT-szektoron belül az IT-termelői szektor és az IT-szolgáltatói szektor között. Végül a cikkben a szerző annak a véleményének ad hangot, hogy az IT különböző módon hat a társadalomra. Ezeknek a fogalmaknak rövid magyarázatát az alábbi táblázat tartalmazza.

Fogalom	Jelentés
<i>Szellemi tőke</i>	A szellemi tőke az információs társadalom legfontosabb jellemzője. Döntő szerepet játszik a vállalatok versenyképességében és sikerében. A szellemi tőke három részből áll: <ol style="list-style-type: none"> 1. Az alkalmazottak tudása, képessége, és tapasztalata. 2. Információs rendszerek, amelyek osztályozzák és rögzítik ezt a tudást és lehetővé teszik ennek a tudásnak terjesztését a vállalaton belül (pl. projekt adatbázis, bevált gyakorlati megoldásokat tartalmazó adatbázis). 3. Ügyfelekről szerzett és rögzített tudás (cég, illetve alkalmazottak), amely lehetővé teszi, hogy az ügyfél speciális igényeihez igazodó termékeket és szolgáltatásokat lehessen kifejleszteni.
<i>IT-termelői szektor</i>	Vállalatok azon csoportja, amelyek IT-termékeket gyártanak, ú.m. számítógépek, egyéb elektronikai berendezések, audió, videó, távközlési, orvosi, mérő- és szabályozó berendezések.
<i>IT-szolgáltatói szektor</i>	Vállalatok azon csoportja, amelyek szolgáltatásokat kínálnak, amelyek segítségével az IT-infrastruktúra használhatóvá válik, ú.m. szoftver, tanácsadás, Internet-szolgáltatás.
<i>A (belföldi) IT-szektor termelése</i>	Az IT-szektor közvetlen hatása a gazdaságra, amelyet az IT-termékek és IT-szolgáltatások százalékos aránya a bruttó nemzeti össztermékben ad.
<i>IT felhasználása más termelési folyamatokban</i>	Az a hatás, amelyet azáltal mérünk, hogy az információs technológia felhasználása más termelési szektorokban milyen termelési hatásfoknövekedéssel jár; ehhez nincs szükség belföldi IT-termelői szektorra.
<i>IT kihatása a társadalomra (spillover)</i>	Az információs technológia kihatása a termelékenységre a társadalom egyéb területein is megfigyelhető, mint pl.: e-kereskedelem, elektronikus kormányzati ügyintéző ablakok.

Towards the Information Society in Eastern-Central Europe

This article, first published in Dutch in the magazine 'FOCUS op Midden- en Oost-Europa' (Nr.19 – December 2000), gives a brief overview of the transformation of the ICT sector in the 90s in three Eastern-Central European countries, namely Hungary, Poland, and the Czech Republic. These countries had before World War II an advanced electrical industry that employed several chief designers who won the Nobel Prize. During the Soviet occupation (till 1989) the structure of the ICT sector (as the whole economy) was determined by COMECON, the organization that coordinated the economical, technological, and trade policy among the countries of the Eastern Bloc. This led to a high level of autarchy; Western computers were hardly to find. The situation aggravated further when in 1975 the West posed restrictions on exporting high-tech computers and parts of them to the COMECON countries. The telecommunication sector and infrastructure were also in a rudimentary state because they did not receive priority in the plan economy.

The collapse of the communist regimes in 1989 had a profound impact on the ICT sector, too. In the first years of the 90s this sector showed signs of a deep crisis. The huge Soviet 'market' evaporated; trade barriers were lifted resulting in competition never seen before. The output of the sector shrank considerably, job losses were significant.

After the bases of a democratic state were laid down, several multinational corporations like IBM, Philips, Nokia, Samsung, Ericsson, and Siemens settled down in the region. The biggest part of this foreign direct investment (FDI) went to these three countries (more than 50% of the total FDI to the whole region went to Hungary alone). These corporations either acquired existing local firms or built up production

capacities by greenfield investments. As a result the situation of the ICT sector stabilized in these countries. The most important segment is hardware production; the software production is mostly confined to small and medium size companies, which are either involved in localizing big software packages or producing high-quality niche applications (e.g. graphical software or text recognition programs). The services sector is less developed than in the leading OECD countries.

The telecommunication infrastructure was one of the biggest burning issues for the first democratic governments. They took different approaches towards the traditional and the mobile network. They (partly) privatized the traditional network in order to make the modernization of it possible. This process happened mainly with foreign capital; the private corporations received concessions till 2002-2003. The mobile network was completely liberalized that resulted in a very competitive mobile market. As a result of these strategies the telecommunication infrastructure and market experienced profound changes in the last 10 years. In the traditional segment there is a surplus on the supply-side. From a coverage and quality perspective these countries reached the bottom level of the EU. Only in the price of the traditional telephony there is a striking difference between these three countries and those of the EU. Because of the concessions given to the companies till 2002-2003 the prices based on comparative purchase power are 3-4-5 times higher than in the Netherlands. This is the price that these countries have to pay for the modernization of their traditional telephone network. This negatively impacts the use of Internet.

The article develops the argument that when measuring the ICT sector - next to the output of the ICT-industry - two other factors should be considered, too. The first is the productivity increase that other sectors can achieve by using ICT. The second is the spillover effects of ICT; the indirect effect the ICT has on the society, e.g. e-commerce or the electronic offices of the government. For the first effect there are limited results even for the most developed countries therefore it is difficult to assess the situation for these three countries. On the spillover effect it is possible to make several statements. ICT lies at the basis of the information society, a society that is characterized by among others: high productivity, network economy, and well-informed citizens. Two organizations, OECD and Eurostat, assessed in 1996 the former socialist countries of Eastern-Central Europe based on a broader set of criteria. Next to the economic indicators other factors were considered, too: education, culture, healthcare and the functioning of governmental institutions. Based on this assessment these countries achieved a better position than in assessments based only on economic indicators. The governments of these countries hence realized that ICT presents them a unique opportunity to increase their economic and overall performance. Strategic plans were developed in order to facilitate this process, e.g. equip schools with computers and Internet-connection, developing a general ICT subject at every level of education, developing the infrastructure of an 'electronic' government, stimulating e-commerce, etc.

The current ICT infrastructure and the 'soft' values of these countries form a solid base for these developments. If these strategic plans succeed, these countries will be in a good shape to participate as full members in the world (Internet)-economy. This can impact the way they are seen when the time for the final decision of their admission into the EU will come.

NÉMETH, Pál : Az iszlám

A Nyugat érdeklődésének tárgya

Ha a keleti ember a Nyugat érdeklődésének bármely megnyilatkozásával találkozik, akkor az mindig bizalmatlanságot, szemérmes tartózkodást, vagy konkrét félelmekkel átitatott aggodalmat, elzárkózást vált ki belőle. A kíváncsiság zavarja a keleti ember szemérmességét s legszemélyesebb világának megsértését látja benne. Ösztönösen érzi, hogy a kutató szemek számára pusztán tárgyvá alacsonyodik mindaz, ami személyes, köznapivá süllyed, aminek kultikus jelentősége van és banálissá egyszerűsödnek legszentebb érzései, életének legféltebb gondolatai. Ezért van az, hogy a keleti ember nem nyílik meg egykönnyen a keletkutatás számára, sőt igyekszik elrejtteni mindazt, ami még egyáltalán rejtegethető a nyugati érdeklődés elől.

Az iszlám világa gyanakvással fogad mindent, amit orientálistikának, orientálistizmusnak szoktunk nevezni, beleértve a nyugati, tehát nem muszlimok által művelt iszlámtudományt is. Gyanakvással fogadják vallási irodalmuknak különböző nyelvű, nem muszlimok által készített fordításait, s azonnal “észreveszik” bennük a torzításokat és hamisításokat. A nyugati iszlámtudósok és arabisták ugyanis többnyire vagy keresztény teológusok, vagy zsidók, vagy ateisták, vagy ezek kombinációi, ami náluk teljesen egyre megy, hisz ezek közül mindegyiknek sokszor halmozottan is érdekében áll, hogy a valósághoz nem kellően igazodó, tudatosan vagy tudatlanságból hamis képet fessen az iszlámról. És hogy ez a félelem mennyire él bennük és milyen szilárd meggyőződésből fakad, gyakran abban is megnyilvánul, hogy a legkisebb jóindulatnak vagy őszinte szándéknak is tudnak örülni, és váratlanul kitarulkoznak az iszlámkutató előtt s hirtelen segítőkészek lesznek pusztán azért, hogy az illető tudós “a valóságnak megfelelő és hűséges képet kapjon az iszlámról”. Szilárdan hisznek ugyanis abban, hogy az iszlám Isten végső kijelentésén alapuló igaz vallás, és az őszinte és értelmes embert csak az akadályozhatja meg az iszlám elfogadásában, hogy egyáltalán nem ismeri, vagy nem a valóságnak megfelelően ismeri. Önértelmezése szerint az iszlám “természetes vallás”, abban az értelemben mindenképpen, hogy az emberi természethez igazodik és az ember isteni rendeltetésének megfelel. Amikor a muszlimok “megtérésről” beszélnek, akkor ezt inkább “visszatérésnek” értelmezik. Visszatérésnek egy időközben eltorzult ősi formához, visszatérésnek az elvesztett eredeti rendeltetéshez. Az iszlám elfogadása, “a megtérés” nem jelent egyszersmind újjászületést is; a hívő muszlim tehát nem újjászületett ember, nem új teremtés (nova creatura), mint a keresztény, hanem eredeti integritásában megőrzött vagy ahhoz visszatért lény. Az eredendő bűn (peccatum originale) tana ismeretlen az iszlám hívei előtt. Ádám bűne és engedetlensége nem öröklődött utódaira, mivel “Ádám magáévá tette a megbánás szavait, melyeket Urától kapott, mire Ő kiengesztelődött iránta” (Korán 2:37).

Ebben az összefüggésben szokták idézni a Mohamednek tulajdonított mondást: “Minden újszülött természetes hajlammal jön a világra. A szülei azok, akik zsidóvá, kereszténnyé vagy mágussá (a perzsa dualizmus hívévé) teszik. Mint ahogy az állattól is természetes épségű utód származik. Láttál-e már olyat, hogy egy állat mesterségesen megcsönkített orral szülessen?”

A keresztények sohasem fogadták el fenntartások nélkül Tertullianus (kb. 155–222) egyházatya elhíresült szavait “a természeténél fogva keresztény lélek bizonyágtételéről” (*testimonium animae naturaliter christianae*), ami azt jelenti, hogy az emberi lélek “habár a test börtöne korlátozza, habár ostoba nevelés és tanítás hálózta körül, habár érzéki élvezetek gyöngítik erejét, habár hamis istenek rabszolgasága gyötri, mégis amikor magára eszmél, mint valami mámból, vagy álomból, vagy valami nyavalyából és visszanyeri immár egészségét”: a kereszténység igazsága mellett tanúskodik.

Hasonlóan gondolkodnak az iszlám követői is: az emberi lélek természetes hajlama szerint muszlim, és minden újszülött ezzel a természetes hajlammal érkezik erre a világra. Ezért minden, ami idegen az iszlámtól, az idegen az emberi természetétől is. Az iszlámban ugyanakkor semmi olyan nincsen, ami ellenkeznék az emberi értelemmel, szemben állna a természetes gondolkodással. A hit és az értelem ezért a muszlimok felfogása szerint sohasem kerülhetnek szembe egymással. Tertullianus egyházatya még úgy gondolkodott, hogy jóllehet az emberi lélek természeténél fogva keresztény, kereszténynek mégsem születnek az emberek, hanem legfeljebb azzá válnak (“fiunt, non nascitur Christiani”). Az iszlám felfogás szerint a természetes ember muszlimnak születik, csak környezete torzítja el és teszi más vallásúvá: kereszténnyé, zsidóvá vagy zoroasztriánussá.

De nemcsak az emberről alkotott általános kép, hanem a vallásos hit is más, mint amit mi a “keresztény” nyugaton hitnek nevezünk. Nálunk a hit fogalmához mindig hozzátartozik valami, ami túl van az emberi lehetőségek határain. Hinni csak olyan valamiben lehet, amit emberi erőfeszítéseinkkel, törekvéseinkkel, tudásunkkal nem tudunk megismerni és elsajátítani. A hitünk tárgya (fides quae creditur) és maga a hit képessége (fides qua creditur) is túl van emberi lehetőségeinken. A hitben “az emberileg lehetetlenre” vállalkozunk. Ez a gondolat kapott örökérvényű megfogalmazást a Tertullianusnak tulajdonított mondásban: “Credo quia absurdum” – Hiszem, mert képtelenség.

Az iszlám hitfogalma lényegesen különbözik a keresztény hitfogalomtól. Az iszlámban ugyanis a vallásos hit első renden belátás kérdése: a teremtett világ, benne az Isten hatalmának félreismerhetetlen jeleivel; az emberi értelem, amely képes ezeknek a jeleknek az elolvasására és megértésére; aztán a társadalom Istentől adott törvények szerinti rendje, melyben az emberi viszonyokban megjelenő isteni bölcsesség szemlélhető és értelemmel követhető; ez mind együtt a hitet támogatja s a hit mellett tanúskodik. Az iszlám szerint a hitben nincs semmi, ami embervoltunk alapvető hajlamaival ellenkezne, sőt a hitben és a hit által képes csak az ember a maga természetes adottságait, hajlamait tökéletességre vinni, megvalósítani. Ezért az iszlám teológiai gondolkodása, vallásfilozófiája arra törekszik, hogy eloszlasson minden kétséget a hittel szemben és hogy eleve megszüntesse még a lehetőségét is annak, hogy a vallásos hitben valaki a képtelenségnek, az abszurditásnak bármely vonását felfedezhesse. Ezért a muzulmán ember a maga iszlám-hitét a világ legtermészetesebb dolgának tekinti, amely embervoltunkkal együtt járó adottság, amin semmit sem változtathatunk anélkül, hogy emberi mivoltunk meg ne sérülne, embervoltunkban súlyos torzulás ne esnék.

Ebben van a forrása minden olyan érdeklődés és kutatás elutasításának, amely az iszlám vallásban nem veszi észre a természetet, az általánosan emberit, és valami mesterkélte, valami különöst, valami olyat, ami másképp is lehetne, valami normálistól eltérőt keres, kutat, igyekszik megtalálni, regisztrálni vagy megérteni benne.

Kelet csak Nyugatról nézve látszik Keletnek

Kelet és Nyugat korrelatív fogalmak. Kölcsönösen feltételezik egymást. Csak egymáshoz való viszonyukban nyernek értelmet. Nyugat csak Keletről tekintve nevezhető Nyugatnak s Kelet is csak Nyugatról nézve látszik Keletnek. Az "Európa" név görög eredetű, de végső elemzésben a sémi nyelvekből származik s napnyugatot jelent. Az akkád *eréb (samsi)*, a héber *'ereb*, az arab *gharb*, az arámi *'erba* szavak nemcsak a naplementét jelölik, hanem többnyire jelentik a nyugatra levőt, a nyugaton fekvőt is. A görög mitológiában *Európa* testvére *Kadmosz* volt. Ez is sémi eredetű szó, megfelel a héber *qedem* kifejezésnek, amely keletet és ősidőt ("*oriens*" és "*origo*") egyaránt jelent.

Kelet és Nyugat egymásra utaló viszonya tehát a történetileg nyomon nem követhető nyelvi-etimológiai ősidőkbe és a mitológiai ősmintákig nyúlik vissza; a két fogalom már a kezdeteknél egymást feltételezi s értelmét is csak egymással való összefüggésében kapja meg.

A Kelet és Nyugat kapcsolata a történelem folyamán sokszor vált hangsúlyossá, konkrétta és eseményekben is nyilvánvalóvá. Volt idő, amikor Kelet a Nyugattal szemben tudta csak önmagát érvényesíteni, s voltak korok, amikor a Nyugat a maga öntudatát, önismeretét a Kelettel szemben alakította ki és fogalmazta meg. Kelet a Nyugat számára ugyanis tájékozódási lehetőséget, a szó legátfogóbb értelmében "*orientációt*" kínál; ezért a nyugati kultúra öntudatának és önismeretének kialakulásában meghatározó jelentőségű volt. A Nyugat gyakorta a Kelettel mint egzotikus pót-énnel, mint rejtett oppozícióval szemben kísérelte megfogalmazni önmagát. A Keletre Nyugatnak mindig szüksége volt ahhoz, hogy "Nyugatként" tudjon fellépni, viselkedni és érvényesülni.

Nagy Sándor hódításai kapcsolták be az Ókori Keletet a görög műveltség szellemi erőterébe s ezáltal létrejött Keleten is a görögös műveltség, létrejött a hellénizmus kultúra-világa, amelyet a nyugati, európai műveltség alapjának tekintünk. A hellénizmus rövid idő alatt elterjedt az egész Közel-Keleten; egyetlen nép volt csak, amely ellene lázadt az erőszakos hellénizálásnak: a *zsidó nép*. Bár a zsidóságon belül is voltak a hellénizmusnak nem is jelentéktelen pártfogói, a zsidóság egésze mindig atyái hitének, az Ábrahámmal kötött isteni szövetségnek elárulását látta a hellénista kultúra elfogadásában. Az ellenállás tartalmi alapja vallási természetű volt és minden alkalommal a politikai függetlenség elnyeréséért vívott szabadságharc formáját öltötte. A Nyugatot képviselő hellénizmus ezért természetes és kérélhetetlen ellenfélre talált a sémita Keletet képviselő zsidó vallásban. A sémi monoteista prófétizmus politikailag végül is alulmaradt a hellénista műveltséget hordozó Római Birodalom elleni küzdelemben, szabadságharcai sorra elbuktak, a végső csatát mégis megnyerte azáltal, hogy Jézus tanítása, amely a zsidó prófétai gondolat legélesebb és leginkább világraszóló megfogalmazása, végül is meghódította a Római Birodalmat. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a kereszténység érvénytelenítse az "Ábrahámmal kötött szövetséget" és a "Nóéval kötött szövetséggel" helyettesítse. Ez a keresztény misszió számára azt jelentette, hogy a "megtérő" pogánynak nem kellett először zsidóvá, az Ábrahámmal kötött szövetség tagjává válnia (a körülmételés által), hogy azután kereszténnyé lehessen. (Vö. Apostolok cselekedetei 15:6–29) Az apostoli zsinat döntésével az egyház elszakadt a zsinagógától. "Mert éppúgy, ahogyan a görög szellem világhódító formájának, a hellénizmusnak nem volt többé szüksége a görög nemzetre, a zsidó szellem világhódító alakjának, a kereszténységnek sem volt többé szüksége a zsidó nemzetre, zsidó közösségre. Hiszen súlypontja mindjobban a pogány világra terelődött át s mind többet vett fel a mediterrán népek régi gondolatvilágából. »Katholikus« lett, »egyetemes«, s egyúttal jellegzetesen európai; ázsiai születésének megkötöttségeit, nemzeti bélyegét

mindjobban levetette, de egyúttal mindjobban felöltötte az új világszervezettel járó külső és belső megkötöttségeket. Ilymódon a tragikus szakítás elkerülhetlenné vált s csakhamar be is következett: a zsidóságnak meg kellett tagadnia saját világraszóló gondolatát, a kereszténységnek meg kellett tagadnia saját gyökereit, a nemzetet, mely létrehozta s a lelki szabadságot, melyben kivirágzott. Így szakadtak el egymástól zsidóság és kereszténység, a Kr.u. 1–2. század folyamán.” (Simon Dubnov)

A keleti eredetű kereszténység hellénizálódott, nyugativá lett. Azok a mozgalmak, amelyek keleten újra meg újra fellángoltak s megpróbálták a hellénizálódási folyamatnak gátat vetni, sorra elbuktak, s mint eretnokségek üldöztetésre voltak kárthatva. Mindaz a vallási elégedetlenség, mindaz a keserűség és ellenézés, ami a keleti emberben a nyugativá vált kereszténységgel szemben felhalmozódott, a fiatal iszlámhoz való lelkes csatlakozásban mutatkozott meg. A Közel-Kelet keresztényei szinte “az iszlám karjaiba vetették magukat”; az iszlám terjedését a “felszabadulás érzése” kísérte. A hódítókat mint “felszabadítókat” üdvözölték, mert az iszlámot jobban megértették, mint a kereszténységet, hisz az iszlám keleti volt; lelkiségüknek, gondolkodásuknak, az ősi sémi monoteista prófétizmusnak jobban megfelelt, mint a hellénizmus gondolati formáiba gondosan beillesztett, filozófiai formulákba kényszerített keresztény tanítás.

Kelet forradalma

Hegel “Kelet forradalmának” nevezi az iszlámot, s úgy ábrázolja, mint ami “kiegészítése annak, amit Nyugaton találunk”. Aztán így folytatja: “A keleti kereszténység a különösség undorító képét nyújtja dogmatikus spekulációkban. Ekkor keletkezik a Keleten egy vallás, amely erőteljes és tiszta, s egyszerű szellemről tanúskodik, amely a judaizmushoz hasonlóan megszabadul minden különösségtől. Csak az Egyről, az abszolútumról tudnak ott. Ennek az Egynek tudása és tisztelete a muzulmán kötelessége a valóságban. Az egynek szemlélete kell hogy az egyedüli elismert és uralkodó legyen; ennek az Egynek egyedüli érvényességével és megvalósulásával együtt jár minden különbség megsemmisítése, s ez alkotja a *fanatizmust*. Mert a fanatizmus az, hogy az ember csak egyetlen meghatározáshoz ragaszkodik, minden különöst, minden egyéb szilárdat elvet, és csak am azt akarja megvalósítani.”

Hegel szavai világossá teszik, hogy az iszlám, lényegét tekintve Kelet nagy magára találása, saját tradícióiból való újjáéledése, legősibb hagyományainak felfedezése és újjáértelmezése. “Kelet forradalma” felületesen szemlélve egyszerű lázadás volt mindaz ellen, ami nyugati, ami keresztény, ami európai. De ez a lázadás mint belső történet először vallási reform alakjában jelent meg. Mohamed mindig vallási reformátorként viselkedik, aki mint “intő és figyelmeztető” nem valami újra, hanem az elfelejtett, eltorzított régire hívja fel a figyelmet: *reformálni akarja azt, ami deformálódott*. Ábrahám ősi vallását, az eredeti, romlatlan és hamisítatlan monoteizmust akarja helyre állítani s elorzott jogainak akar ismét érvényt szerezni. Ezért Ábrahámot tekinti az iszlám megalapítójának, ő volt az első muszlim, aki tisztán és romlatlanul vallotta az egy Isten hitét. “A mi atyánk Ábrahám!” – ismételték a Jézussal vitakozó zsidók (János evangéliuma 8:39), és ugyanezt az érvet állítja Mohamed is kortársai elé: “*Ábrahám nem volt sem zsidó, sem keresztény, hanem az igaz Istenben hívő muszlim volt, és nem tartozott a pogányok közé*” (Korán 3:67). Mohamed az Ábrahámra, az Ábrahám vallására (millatu Ibráhím) való hivatkozással egyetlen mozdulattal utasítja el a zsidóságot, kereszténységet és a korabeli pogányságot. A zsidók és keresztények ellen mindig újra felhangzik nála a vád, hogy az Isten kijelentésével mint a szent könyvek birtokosai, mint a két “szövetség” népe (ahlu-l-kitábejn) ismételten visszaéltek, hogy elcsúrták-csavarták a szentírások értelmét, meghamisították tartalmukat, eltitkolták fontos kijelentéseiket. Ezért adta Isten Mohamednek mint a próféták pecsétjének (khátamu-n-nabíjín) ajkára végső kijelentésként a Koránt, mely nemcsak kiigazítja és helyesbíti a korábban meghamisított könyveket, hanem mint megmásíthatatlan, meghamisíthatatlan, utánozhatatlan (mu`dzsiz) Istentől lebocsátott “szó és ige”, fölslegessé is teszi mindazt, ami korábban szentírásnak számított.

És ez szakítást jelent mind a népi keretek közé zárközött zsidó vallással, mind pedig a hellénizálódott, dogmákba és filozófiai formulákba merevedett kereszténységgel. A szakítás forradalmi volt, keleti volt; szembeszegülés, opposzió a nyugattal szemben, ugyanakkor mégis kiegészítése, komplementuma “annak, amit Nyugaton találunk”.

Isten szolgálja

Az iszlámban az embernek egyetlen meghatározása van, ehhez a meghatározáshoz azonban szentül ragaszkodik. És ez az, hogy az ember szolgál: *Isten szolgálja*. Az ember helyét, különállását a teremtésben az Istenhez való viszony határozza meg. Az ember méltósága és szabadsága az, hogy Isten szolgálja lehet, ezért nem szolgálhat másnak, egyedül az Istennek. Az iszlám emberképének alapját az a gondolat veti meg, amely nálunk Európában a következő megfogalmazásban jelentkezett:

“Akármilyen kicsiny is az ember, mégis olyan nagy, hogy ha nem akar csorbát ejteni nagyságán, nem lehet másnak szolgálja, csak az Istennek.” (Saint Cyran: Maximák, 201.)

Az igaz vallás alapkérdése az iszlám szerint ez: “Kinek a szolgálja vagyok?” “Ki az én Uram?” Ezt olvassuk a Koránban (6:74–79): “Ábrahám így szólt atyjához, Ázarhoz: Te bálványokat fogadsz el istenek gyanánt? Szerintem mind te, mind pedig néped nyilvánvaló tévelygésben vagytok. És ily módon megmutattuk Ábrahámnak az egek és a föld birodalmát, hogy azokhoz tartozzék, akiknek szilárd bizonyosságuk van. Amikor ráborult az éjszaka, meglátott egy csillagot és így szólt: Ez az én Uram! De mikor az lenyugodott, azt mondta: Nem kellene nekem azok, amelyek lenyugszanak. Amikor látta, hogy feljön a Hold, így szólt: Ez az én Uram! Amikor azonban lenyugodott, azt mondta: Ha nem vezet engem az én Uram az igaz útra, bizonyára a tévelygő néphez tartoznék. Amikor látta, hogy fölkel a Nap, így szólt: Ez az én Uram! Ez már nagyobb! Amikor azonban lenyugodott, azt mondta: Ó, én népem! Én nem osztozom veletek abban a bűnben, hogy ti mást is istenként tiszteltetek az igaz Isten mellett. Orcámat igaz istentisztelőként afelé fordítom, aki az egeket és a földet teremtette és nem tisztelem istenként a teremtményeket.”

“Senki sem szolgálhat két úrnak” – mondja Jézus – “Mert vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik és a másikat megveti. Nem szolgálhattok az Istennek és a Mammonnak.” (Máté evangéliuma 6:24) Mohamed is hasonlóan gondolkodik. Nem lehet az ember Isten igaz szolgálja addig, amíg Istennek a hatalomban társakat tulajdonít. *Senki sem szolgálhat több úrnak!* Isten mindenható urasága kizár minden hatalommegosztást, kizárja azt, hogy az Isten istenségét másnak is tulajdonítsuk. Ezért elfogadhatatlan az isteni egység megbontása: legyen az a perzsák dualizmusa, a keresztények hármasság-tana (trinitas), vagy a pogányok vallási pluralizmusa. A legnagyobb vallási bűn, amit az iszlám szerint az ember elkövethet a *megosztott istenség* és az ennek megfelelően *megosztott emberi lélek*. Ezért a hívő muszlim egy szívvel, egy lélekkel hisz az egy és oszthatatlan istenségben, aki a világ teremtője és Ura, fenntartója és gondviselője, az utolsó ítélet bírója, akinek lénye messze felülmúlja minden emberi gondolatunkat, akinek isteni bölcsessége nem érhető fel emberi értelemmel. Már a kicsiny muszlim gyermek is kapásból mondja a rímelő szavakat: Kullu má khatara bi-bálik, f-Alláhu bi-khiláfi dzálik – “Jusson eszedbe bármi, Isten épp attól különbözik.” Vagy amint ezt a Próféta veje, `Alíju-bnu-Abí Tálib fogalmazta találoán: “Hogy’ jellemezhetné Istenét az, aki még egy magához hasonló teremtmény jellemzésére is képtelen!”

Három egymással összefüggő hagyomány

Mint hogy egyetlen isteni lény van, ezért egyetlen isteni kijelentés létezhet csupán. A Korán azonban nem az egyetlen, hanem csak végső formája az Isten igéjének. Isten már korábban is bocsátott le részleteket minden kinyilatkoztatás ősforrásából (ummu-l-kitáb), s ezek a részletek mintegy megelőlegezik a kijelentés teljes, végső formáját: a Koránt. A Korán megemlékezik a kijelentés korábbi dokumentumairól. Kifejezetten említi “Ábrahám iratait”, “Mózes iratait”, a Tórát, Dávid zsoldárait és Jézus evangéliumát. Ezeket nem a zsidóknál és keresztényeknél használatos mai, hanem hamisítás előtti, eredeti formájukban az iszlám “kijelentett könyveknek” ismeri el. Az isteni kinyilatkoztatás e folyamatában Mohamed küldetése az utolsó, ő a próféták pecsétje (khátamu-n-nabíjín): teljessé tétele és végérvényes megerősítése a kijelentés minden korábbi dokumentumának. “A Biblia, az Evangélium és a Korán – Mohamed `Abduh (1849–1905) szerint – három egymással összefüggő könyv. A vallásos embernek mindhárom egyenlő figyelemmel és tisztelettel kell olvasnia. Általuk lett teljessé az isteni tanítás, és az igaz vallás az ő fényükkel tündökölt évszázadokon át.” Az 1328-ban elhunyt kiváló muszlim reform-teológus, Ahmed ibn Tejmíja szerint a Tóra, az Evangélium és a Korán “összefüggő hagyományt” alkot. Ezért a Tóra, a Zsoldárok és az Evangélium vallását a muszlimok az iszlámmal együtt a “mennyei eredetű vallások” (ad-dijánátu-sz-szamáwíja) kategóriájába sorolják, a zsidókat és a keresztényeket pedig mint az ó- és újszövetségi kijelentés birtokosait (ahlu-l-kitábejn) az iszlám társadalom kebelébe tartozó, az iszlám állam türelmét és védelmét élvező alattvalókként (ahlu-dz-dzimma) kezelik. A zsidók, keresztények és muszlimok összetartoznak az egyetlen Isten iránti engedelmességben. Ezt egy Mohamednek tulajdonított mondás a következő példázattal világítja meg. “Így szólt a Próféta: A ti példátok és a két könyv (a Tóra és az Evangélium) népének példája hasonlatos a példázatbeli emberhez, aki bérmunkásokat fogad fel és megkérdezi: Ki dolgozik nálam korahajnantól délig egy pénzért? És dolgoztak a zsidók. Azután megkérdezte: Ki dolgozik nálam déltől a délutáni ima idejéig egy pénzért? És dolgoztak a keresztények. Azután megkérdezte: Ki dolgozik nálam délutántól egész napnyugtáig két pénzért? Ezek vagytok ti! Akkor megharagudtak a zsidók és a keresztények és azt mondták: Hogyhogy mi többet dolgozunk és kevesebbet kapunk? Ezt válaszolta: Elvettem-e abból, ami jog szerint jár nektek? Nemmel válaszoltak. Akkor így folytatta: Ez az én ajándékom, annak adom, akinek akarom.” (Vö. Máté evangéliuma 20:1–16) A példázat úgy ábrázolja a zsidókat, keresztényeket és az iszlám híveit, mint ugyanannál a gazdánál munkálkodó bérmunkásokat, a különbség csak annyi, hogy a muszlimok kétszeres bért kapnak, de ez nem azért van, mert kétszer annyit munkálkodnak, hanem mert Isten ezt a maga jóságából és jótetszése szerint ajándékként adja.

Hitvallás és az istentisztelet rendje

A Korán általában nélkülözi a reflexív gondolatiságot, nem tartalmaz teológiai megfontolásokat, kijelentései nem alkotnak tudatosan építkező logikus szerkezetet, az összefüggéseket inkább az intuíció (inspiráció) létesíti, mint a céltudatos összekapcsolás és a dolgok belső logikáját követő gondolkodásbeli fegyelmezetttség. A vallási témák, gondolatok, rendelkezések, az ezeket illusztráló eseményekre való visszaemlékezések és emlékeztetések sokszor töredékesen, utalásszerűen és elszórtan, egymással keveredve, meglepetésszerűen és váratlanul jelennek meg, egyes esetekben többszörösen megismételve önmagukat. Ezért a Koránt időben és tekintélyben követő, de attól jól elkülönülő kanonizált prófétai hagyományban nagy hangsúlyt kap a gondolati reflexió, a megértésre törekvő igyekezet, a dolgok összefüggéseit feltáró és megvilágító tudatosság.

A legtekintélyesebb hagyományok között több olyat is találunk, amely megkísérli az iszlám legfontosabb vallási alkotórészait, hittételeit, istentiszteleti és erkölcsi kötelezéseit tömören és rend szerint előadni. A "negyven" legfontosabb hagyományt tartalmazó gyűjtemény (An-Nawawij: Negyven hagyomány) második darabja ugyanolyan összefoglaló és summázó szerepet tölt be, mint a kereszténységben az *Apostoli Hitvallás* ("Apostolicum"). Az iszlám teológiai rendszerét és istentiszteletét bemutató nagy összefoglalások tematikájukban és a tárgyalás sorrendjében ezt a hagyományt veszik alapul. A hagyomány szövegének irodalmi megformálása láthatóan didaktikus módszert követ. A túlnani világból érkező Gábrriel arkangyal, akinek közvetítésével a Korán is lebecsültatott, kikérdezi Mohamedet az iszlámról. Az egész úgy hat, mint egy konfirmációi vizsga. Mohamed válaszai tökéletesek és mindjárt "mennyei megerősítést" is kapnak.

'Omar ibn al-Khattábtól idézik: "Egyik nap éppen Isten küldötténél ültünk, amikor hirtelen megjelent előttünk egy férfiú vakítóan fehér ruhában, haja koromfekete volt, nem látszott rajta utazásnak nyoma és senki sem ismerte közülünk. Leült a Próféta mellé, térdeit az ő térdeire illesztette, kezeit az ő combjaira helyezte, majd így szólt: Óh, Mohamed! Mondd meg nekem: mi az iszlám? Isten küldötte így válaszolt: Az iszlám tanúságtétel arról, hogy nincs más isten az Egyetlen Istenen kívül, és hogy Mohamed Isten küldötte, továbbá hogy megtartsd az istentiszteletet, megfizessed a közösségi adót, tartsd meg a ramadán-havi böjtöt és végezd el a zarándoklatot a Szent Házhoz, ha lehetőséged nyílik az út megtételére. Az így szólt: Helyesen feleltél. Mi pedig csodálkoztunk rajta, hogy valaki kérdést tesz fel neki, és mindjárt helyesli is a válaszát. Aztán ezt kérdezte: Akkor mond meg nekem: mi az igaz hit? Ő így válaszolt: Az, hogy higgy Istenben, angyalaiban, kinyilatkoztatott könyveiben, küldötteiben, az utolsó ítélet napjában, és higgy az eleve elrendelésben, akár üdvösségre, akár kárhozatra. Helyesen feleltél. - mondta, majd tovább kérdezett: Mondd meg nekem: Mi a jócselekedet? Erre ezt felelte: Az, hogy szolgálj az Istenet úgy, mintha látnád, mert ha nem láthatod is őt, ő biztosan lát téged. Most pedig beszélj nekem arról - kérdezett tovább - , mikor jön el a végső óra? Ezt felelte: A kérdezett sem tudhatja jobban, mint a kérdező. De akkor mik lesznek a jelei közelségének? - folytatta a kérdést. Ő ezt válaszolta: Az, hogy a szolgáló úrnőjét szüli, és azt látod majd, hogy a ruhátlan és mezítlábú szegény pásztorok magas épületeket emelnek. Erre eltávozott. Én pedig gondolataimba merültem. Majd így szólt (a próféta) hozzám: Óh, 'Omar! Tudod-e ki volt a kérdező? Isten és az ő küldötte tudja - válaszoltam. Gábrriel arkangyal volt az - felelte - , eljött hozzátok, hogy tanítson titeket a vallásotokra."

Maga az iszlám szó meghódolást jelent. A teremtmény hódolatát a mindenség Ura előtt. Belenyugvást egy olyan akarattal a beteljesedésébe, amelynek nem tehetünk fel kérdéseket, ha nem értjük indítékait, és amelyet nem vonhatunk felelősségre, ha céljai rejtve maradnak értelmünk előtt. Az iszlám a feltétlenség vallása. Az ember feltétlen hódolata a feltétlen hatalmú Isten előtt. Ezért a muszlim első kötelessége, hogy hitét nyilvánosan megvallja. A hitvallás vagy bizonyágtétel (*saháda*) szövege egyszerű: "Bizonyágot teszek arról, hogy nincs más isten az Egyetlen Istenen kívül, és hogy Mohamed Isten küldötte".

A második fő kötelesség a napi öt istentisztelet (*szalá*). Magyarul imának is szokták mondani. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *szalá* szót helyesebb "istentiszteletnek" fordítani, mert meghatározott rendje, liturgiája van. Az istentiszteletet lehet gyülekezettel (*ma`a-l-dzsamá`a*) és egyedül tartani. Minden alkalommal rituális tisztálkodást (*wudú*) kell végezni. Tiszta vízzel vagy szükség esetén homokkal is történhet (*tajammum*). A kézfejek, a száj, orr, arc meg- ill. kimosása után az alkart könyékig meg kell mosni, a fejet vizes kézzel végig kell simítani, majd a fülek kimosása, a tarkó megmosása után a lábfejek lemosása következik. Az istentiszteletet arccal Mekka irányába fordulva (*qibla*) kell tartani. Az előírt szövegeket határozott és jellegzetes mozdulatok kísérik. Mindenekelőtt a hívő egyenes testtartást vesz fel, karjai nyugalmi helyzetben a test mellett lógnak, sarkai négy ujjnyi távolságra vannak egymástól, elől a hüvelyk ujjaknál ez a távolság valamivel nagyobb. Tekintete előre, a földreborulás (szudzsúd) helyére szegeződik. Magában elgondolja a szándékot (*nija*), hogy ő most az iszlám rendelkezése szerint istentiszteletet tart, utána kezeit felemeli, hüvelykujjait előre néző nyitott tenyérrel a fülei mögé helyezi és ezt mondja: Alláhu akbar! (Isten a legnagyobb!). Utána mellkas alatt jobb kezét a bal kézfejre helyezi és a következő magasztaló imát mondja: "Magasztallak Téged, Istenem, Tiéd a dicsőség, áldott a Te neved, mindenek felett való a Te hatalmad. Nincs más

isten rajtad kívül!” Majd így folytatja: “Istennél keresek oltalmat a kövel megdobált Sátán ellen”. Ezt követően elrecitálja a Korán élén álló (al-Fátiha) szúráját:

*“A könyörülő Irgalmas Isten nevében.
Dicsőség Istennek, a Mindenség Urának,
a könyörülő Irgalmazónak,
az utolsó ítélet napja bírójának!
Csak Téged imádunk, segítségért Hozzád fohászkodunk:
Vezess minket a helyes útra,
azoknak útjára, akikre kegyelmed árasztod,
nem azokéra, akiket haragod átka sújt,
sem azokéra, akik tévelyegnek. Ámen.”*

Utána egy rövid fejezet következik a Koránból, de lehet egy hosszabb koránvers vagy három rövidebb is. Ezután a hívő Alláhu akbar-t mond. Majd meghajlás következik. A hívő nyújtott lábbal kb. derékszögben előrehajol, nyújtott karokkal, szétnyitott ujjakkal tenyerével a térdére támaszkodik, arccal a föld felé fordul, a fej a hát vízszintes vonalát követi, tekintete a lábfeje esik. Ebben a testhelyzetben legalább háromszor mondja: “Magasztos az én hatalmas Uram!” Majd felegyenesedik ezekkel a szavakkal: “Meghallgatja Isten azt, aki dicsőíti Őt. Urunk, Istenünk, Tiéd a dicsőség.” Ezután következik az istentisztelet legjellegzetesebb mozdulata: a földre borulás (*szudzszud*). Összezárt lábbal, térdein és lábujjain támaszkodva a hívő a homlokával a földet érinti, karjait összezárt tenyerével támasztja meg feje mellett két oldalt a földön, könyökeit távol tartva a testétől. Ezután ülő helyzetbe kuporodik. A bal lábfejére ül, jobb lábát maga mellett behajlítva tartja. Közben ezt mondja: Alláhu akbar! Kezeit valamivel a térd fölött a combjára helyezi, fejét enyhén lehajtva maga elé néz. Majd ismét a földre borul az előbbi módon s közben Alláhu akbar-t mond, aztán háromszor ezt mondja: “Magasztaltassék az én magasságos Uram!” Ezután még meghajlások és földreborulások következnek Korán-idézetek, Istent és a Prófétát magasztaló szavak kíséretében. Az istentisztelet befejező mozzanataként a hívő ülő helyzetben fejét a jobb majd a bal vállra föl fordítva ismételtén ezt mondja: “Békesség néktek és Isten kegyelme!” Ezzel az istentisztelet véget ért, de a kegyes muszlimok még az olvasó (*miszbaha*) segítségével Istent magasztaló formulákat ismételtetnek: “Alláhu akbar” (Isten a legnagyobb!), “Al-hamdu lilláh” (Dicsőség Istennek!), “Szubhán-Alláh” (Magasztaltassék Isten!). Egy-egy mondást 33-szor ismételtetnek meg az olvasó 3x11-es beosztása szerint. A heti gyülekezeti istentiszteletet péntek délben tartják a nagymecsetben. Ilyenkor prédikációt (*khutba*) is hallgatnak a hívek, és a prédikáció végén fohászkodnak az uralkodóért (államfőért). A napi öt istentisztelet időpontját a müezzin (*muaddzin*) hangja adja tudtul a mecsettornyokból (*mi'dzana*), amellyel istentiszteletre hívja (*adzán*) a híveket. Az istentiszteleti liturgia szavai, a szavakat kísérő mozdulatok az iszlám lényegét, az Isten előtti testi-lelki meghódolást juttatják kifejezésre.

A muszlimok harmadik fő kötelessége a közösségi adó, a *zaká* megfizetése, amely lényegében véve a társadalmi szolidaritás biztosítása, az egyik legősibb szociálpolitikai intézmény. Minden hívőnek jövedelme meghatározott hányadát (2,5-10%) a szegények és rászorulóknak megsegítésére kell fordítani. Ez nincs kinek-kinek a lelkiismeretére bízva, hanem törvény által szabályozott kötelezettség. Természetesen mindenkinek lehetősége van ezen felül még önkéntes alamizsnálkodásra is. Arra azonban a törvény nem ad lehetőséget, hogy a gazdagok kisebb összegek látványos juttatásával lelkiismeretüket elaltassák. A szolidaritás intézményét mint jogi köteleességet (*tasrí` ilzámij*) az iszlám világában annyira komolyan vették, hogy volt idő, amikor a megtúrt vallások (ahlu-dz-dzimma) elesettjein is segített az iszlám állam a fejadó (dzsizja) elengedésével és más juttatásokkal.

A negyedik kötelesség a ramadán-havi böjt (*szaum, szijám*). A mozgó holdév kilencedik hónapjában minden muszlim napkeltétől napnyugtáig teljes böjtre van kötelezve: nem ehet, nem ihat, nem dohányozhat, tartózkodnia kell a házassélettől. Ez igen komoly megpróbáltatást jelent különösen akkor, ha ramadán hónap a forró nyári időszakra esik. A ramadán-havi böjt olyan szigorú önuralmat követel, melyhez hasonlóra még a legelszántabb keresztény aszkéták is csak ritkán vállalkoznak.

Az ötödik fő kötelesség, amelyet azonban csak a kedvező feltételek mellett kell teljesíteni: a *mekkai zarándoklat*. A zarándoklat központja a mekkai kocka alakú szentély, a Ka'ba. Falának keleti sarkába építve, a föld szintjétől kb. másfél méter magasan található a híres Fekete Kő (al-hadzaru-l-aszward). Ez az a kő, amelyet a zarándokok meg szoktak csókolni. A kő mégsem lehet a hívek babonás tisztelőtének tárgya. A hagyomány szerint `Omar kalifa is megcsókolta a Fekete Követ, de közben ezt mondta: “Tudatában vagyok annak, hogy te pusztá kő vagy, sem ártani nem tudsz, sem pedig használni. Ezért ha nem láttam volna, hogy a Próféta is megcsókolta, bizony meg nem tenném.” Van még egy másik szent kő is, a szentély nyugati sarkába illesztve, szintén másfél méter magasságban, ezt úgy hívják “a Boldogságos Kő” (al-hadzaru-l-asz`ad), de ezt a követ a zarándokok nem csókolják meg, hanem csak futólag megérintik.

Maga a zarándoklat rendkívül összetett, és sok jelképes cselekményből áll, amilyen például a Kába-szentély futólépésben való többszöri körüljárása (tawáf), a hétszeres futás (sza`j) Szafá és Marwa között, az `Arafát síkján való megállás (wuqúf). A zarándoklat összetettsége és bonyolultsága miatt a legtöbb zarándok vezetőre (seikh, dalíl, mutawwif) szorul, az ő segítségével járja be a zarándoklat állomásait (Mekka, Miná, Muzdalifa, `Arafát) és végzi el az előírt kultikus cselekményeket. Ezek az orientalisztikai kutatások szerint a régi arab pogányságban gyökereznek, mi azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az alapvető ténytet, hogy Mohamed az egész zarándoklatot, annak kultikus helyszíneit és előírásait rendre az Ábrahám tradíció személyeivel (Ábrahám, Ismáel, Hágár) és a velük történt eseményekkel hozza kapcsolatba és ezáltal az ősi sémi monoteista prófétizmus üdvtörténeti jegyeivel látja el őket. A zarándokok a jelképes cselekmények által mintegy résztvevői lesznek azoknak az üdvtörténeti eseményeknek, melyeket ősatyáik az Isten szabadító tetteiként éltek át és tapasztaltak meg. A zarándoklatban ezért mindenki saját tapasztalataként élheti át a hit hőseinek hitét s az Isten jelenlétében egymás mellé kerül a király, az alattvaló és minden rendű-rangú ember, hisz mindnyájan Isten szolgálói.

Bár nem tartozik az iszlám öt fő vallási összetevője közé, fontossága miatt mégis hatodikként ide szokták sorolni. Ez a *dzsihá*d, a „szent háború” kötelessége. Maga a *dzsihá*d szó nem jelent feltétlenül háborút, inkább vallási–missziói buzgóságot, küzdelmet, erőfeszítést jelent az iszlám igazságának érvényesítése és terjesztése érdekében. A muszlimok a dzsihá intézményének értelmét sohasem szűkítették a „szent háború” gyakorlatára. Van egy Mohamednek tulajdonított mondás, mely szerint „minden vallási közösségben van szerzetesség; az én gyülekezetem szerzetessége a dzsihá”.

A „szent háború” valójában csak a dzsihá rendkívüli, külső körülmények által kikényszerített, szélsőséges megnyilvánulása. Alapjában véve az igaz hit terjedésének a külső társadalmi–politikai feltételeit hivatott biztosítani; azoktól a kényszerítő hatásoktól akar megszabadítani, amelyek fogva tartják az emberek értelmét, érzelmi világát és lelkiismeretét s ezzel megakadályozzák abban, hogy az igaz vallás követője legyen. Amikor a dzsihá „háború” formájában jelentkezik, sohasem támadó, hanem mindig védekező jellegű, általa a már meglévő iszlám érdekeit kívánják biztosítani és megvédelmezni.

Vallási ünnepek

Az iszlám vallás két vallásjogilag elismert és kötelező ünnepet ír elő hívei számára. Ezeken kívül vannak olyan vallási ünnepek is, amelyeket inkább emléknapoknak (Mohamed próféta születésnapja; Mohamed éjszakai elragadtatásának ünnepe; „az elrendelés éjszakája”; a Medinába való kivándorlásának az emléknapija stb.) hívhatunk, ezeknek a megtartása nem általános, és vallásjogilag kevésbé vagy egyáltalán nem szabályozott.

1. A legfontosabb vallási ünnep az ún. „áldozati ünnep” (‘id al-adhá’), amelyet *Dzú-l-hiddzsa* hónap 10. napján tartanak: azon a napon, amikor a mekkai zarándokok a Miná melletti völgyben áldozatot mutatnak be. Az iszlám világban még a következő nevekkkel jelölik ezt az ünnepet: *‘id al-qurbán* (‘‘áldozati ünnep”), *‘id an-nahr* (‘‘az áldozati állat levágásának ünnepe”), *al-‘id al-kabir* (‘‘a nagy ünnep”), Indiában *baqar ‘id* vagy *baqra ‘id*, a törököknél *büyük bairam* vagy *qurbán-bairam*.

Az ünnephez tartozik a *Dzú-l-hiddzsa* 10-ét követő három nap (ajjám at-tasríq) is. Az eredetileg a mekkai zarándokok számára előírt áldozat mint *szunna* (‘‘követendő hagyomány”) érvényes minden muzulmánra, de csak akkor kötelező (wádzsib), ha valaki a teljesítésére fogadalommal (nadzr) szánta el magát. Az áldozat bemutatása az iszlám vallásjog szerint *‘szunna muakkada ‘ala-l-kifája*”, ami azt jelenti, hogy minden szabad muszlim számára kötelező, aki megengedheti magának, hogy egy áldozati állatot megvásároljon. Személyenként egy bárányt kell áldozni, de legfeljebb hét személy áldozhat tevét vagy szarvasmarhát is. Az állatnak megfelelő életkorúnak és hibátlannak kell lennie. Maga az ünnep istentisztelettel (szalát al-‘id) kezdődik és az azt követő három nap (ajjám at-tasríq) utolsó napján naplementével zárul. Az áldozat bemutatása a következő feltételek teljesítése esetén érvényes vallásjogilag: 1. Mindenek előtt el kell hangzania a *‘taszmijá*’-nak, tehát ennek a mondatnak: *‘A könyörülő és irgalmas Isten nevében*”. 2. Áldást kell mondani a Prófétára (‘‘szalá ‘ala-n-nabij”). 3. Arccal Mekka irányába kell fordulni (qibla). 4. Háromszor kell megismételni az ‘‘Alláhu akbar” dicsőítő formulát a ‘‘taszmija” előtt és után. 5. Könyörgés az áldozat elfogadásáért. Amennyiben az áldozat bemutatása fogadalom alapján történt, akkor az állat húsát teljes egészében jótékonyági célra kell fordítani, ha önkéntes áldozatról van szó, akkor pedig kétharmad részét kell a rászorulóknak juttatni.

2. A másik kánonikus ünnep az *‘id al-fitr*, a ramadán havi böjtölés abbahagyásának ünnepe. Így is nevezik: *al-‘id asz-szaghír* (‘‘a kis ünnep”), a törököknél *kücsük bairam* vagy *seker-bairam*. Sawwál hónap 1-ét követően 3 napig tartják. Rendkívül vidám hangulata van. A muszlim családok ilyenkor meglátogatják egymást, ajándékokat adnak egymásnak, felkeresik szeretteik sírjait.

3. A síita muzulmánok ezeken kívül megünneplik még Huszein vértanúságát, a kerbelai gyásznapot muharram hónap 10-én. Az ünnepi készülődés már a hónap elsején megkezdődik s 10-ére éri el a tetőpontját. Körmenetekkel és passiójátékokkal teszik az amúgy is komor ünnepi hangulatot még gyászosabbá.

Az iszlám világban a vallási naptár ma is holdévekben és holdhónapokban számol. Az ünnepek időpontját is a hold egyes fázisainak megjelenése alapján határozzák meg. A mai napon (*Kr.u. 2000. november 25.*) például az iszlám vallási naptár szerint – Mohamed Medinába való kivándorlásától (hidzsra) holdévekben számolva – 1421. *sa`bân hónap 29.* van. Ma éjjel greenwichi idő szerint 23 óra 12 perckor (mekkai idő szerint holnap hajnali 2 óra 12 perckor) lesz újhold, amely legelőször holnap (november 26-án) lesz látható. A ramadán-havi böjt tehát legkorábban november 27-én, hétfőn kezdődhet el. A következő újhold a 2000. december 25-én, hétfői napon greenwichi idő szerint 17 óra 23 perckor, mekkai idő szerint 20 óra 23 perckor lesz. Ez legelőször december 26-án, kedden lesz megfigyelhető, tehát az `id al-fitr legkorábban december 27-én, szerdán kezdődhet el.

Az iszlám az emberi társadalom egészét szabályozó rendszer

Mohamed az egyetlen prófétai személyiség, aki nemcsak hirdette az általa isteni kijelenségként felismert vallási igazságokat, nemcsak vállalta a szenvedést és üldöztetést miattuk, hanem meg is tudta valósítani, életbe is tudta léptetni őket. Nála a vallás nemcsak az isteni akaratnak a meghirdetése, hanem annak evilági viszonyok közötti megvalósítása is. Mohamed Mekkában bejelenti és kitartással hirdeti, hogy mi az igénye Istennek az emberrel szemben. Medinába való áttepedése után azonnal hozzáfog egy olyan társadalmi berendezkedés kialakításához, amely minden területen igyekszik ennek az igénynek a lehető legnagyobb mértékben megfelelni. Az iszlám ezért nemcsak a hívő szívekben talált visszhangra, hanem gyökeresen és tudatosan átformálta az emberi életet, szabályozta a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokat is. Már Mohamed életében az iszlám a korabeli társadalom egészét egyetemlegesen meghatározó tényező, államalkotó erő, gazdasági, társadalmi, politikai viszonyokat megalapozó, alakító, átformáló lelki-szellemi hatalom volt. Ezért az iszlámból eleve hiányzik a vallás és az állam kettőssége. Eleve hiányzik minden dichotómia lehetősége, amely elvben megkülönböztetné és szembe állíthatná egymással a szent és a profán, a vallási és világi, az egyházi és a politikai érdekeket. Személyes hit és közösségi élet, gondolkodás és cselekvés, közösségi magatartás és társadalmi szerkezet nem különíthetők el és nem kerülhetnek szembe egymással. Ezért történhetett meg, hogy az általánossá váló lelki-szellemi ébredés eredményeként az 1970-es évektől az iszlám mint a harmadik világ ideológiája és a harmadik világ szocializmusa lépett fel és “társadalmi rendszerként” azonosította önmagát, tehát úgy, mint harmadik út és mint ilyen, az egyetlen lehetőség a gyarmatosító imperializmus és a saját szocialista rendszerét propagáló és exportáló szovjet világhatalom mellett.

Mivel az iszlámban nagyobb hangsúly esik a helyes cselekvésre (ortopraxis), mint a helyes tanra (ortodoxia), ezért a teológia helyét a vallásjog tudománya foglalja el. Az iszlám országok egyetemlein a hittudományi karok ill. teológiai fakultások megfelelője a vallásjogi kar.

Az iszlám vallásjog rendszere a jogalkotás forrásaira támaszkodik. Az első és mindent eldöntő jogforrás a Korán. Amire nézve a Koránban egyértelmű eligazítást találunk, arról nem lehet vitát nyitni. Rangban követi a Koránt a prófétai hagyomány, a szunna. Ha valamire nézve nem található szabály a Koránban, akkor a szunnához, a Próféta szavaihoz és cselekedeteihez kell fordulni iránymutatásért. A Korán és szunna együtt alkotják az ún. hagyományozott forrásokat, melyeket élesen megkülönböztetnek az emberi véleményalkotáson (idzstihád) alapuló jogforrásoktól. Ezek a következők: 1. a hozzáértők egyetértése, az idzsmá' (consensus prudentium), 2. az analógia (qijász), 3. célszerűség elve (isztihszán), de erről az utóbbiról megoszlanak a vélemények, vannak akik elvetik, vannak, akik az analógiával azonosítják, vagy annak egyik minősített formáját látják benne.

A jogi döntésekben érvényesülnie kell az alapvető emberi érdekeknek. Ezek rangsorba állítva a következők: a vallás, az élet, az értelem, az utódok, a vagyon érdeke. Lássunk néhány példát. A vallás érdekében minden egyéb érdeket fel kell áldozni, akár az életet is (például Isten útján harcolva a szent háborúban). Az utódok érdeke megkívánja, hogy muszlim nő törvényes férjén kívül más férfi előtt le ne vetközzék, ezt azonban mégis megteheti (például betegség esetén az orvos előtt), ha életének érdeke ezt megkívánja.

Az iszlám jog rendszere négy elfogadott irányzat (madzhab) vagy ún. jogi iskola gyakorlata révén érvényesül. A köztük való különbség nem lényegbevágó; nem annyira az elvekben van, mint inkább az alkalmazás módjában és gyakorlatában. A nagy iszlám egyetemeken mind a négy iskola joggyakorlatát előadják. Az irányzatok az alapító vallástudósok nevét viselik: Abú

Hanífa (699–767), Málík ibn Anasz (712–795), as-Sáfi`ij (767–820), Ahmed ibn Hanbal (780–855). Újabban a négy szunnita jogi irányzat mellett ötödikként szokták említeni a Dzsa`far asz-Szádik (700–765) nevéhez fűződő síita vallásjogi felfogást.

Szunnita és síita iszlám

Mivel az iszlám a teljes társadalom életét befolyásoló és irányító vallási ideológia, ezért a vallási szféra szüntelen kölcsönhatásban áll a politikával. Nem tarthatjuk különösnek, hogy a vallási szembefordulások kiváltó okai elsősorban politikaiak voltak, ugyanígy a vallási természetű meghasonlásoknak mindig megvoltak az észrevehető politikai következményei. Nem véletlen, hogy az első nagy “egyházszakadást” az iszlám életében éppen politikai természetű kérdés váltotta ki: ki lesz a Próféta örököse a politikai hatalom csúcán? A többség úgy vélekedett, hogy az, akit a közösség erre a legméltóbbnak talál. Ők a szunniták, a “hagyomány és a közösség hívei” (ahlu-sz-szunna wa-l-dzsamá`a), akik elismerik a történelemileg kialakult utódlási rendet a kalifai méltóságban. Velük szemben állnak a síiták, az Ali pártja (sí`at-Alíj), akik egyedül a Próféta legközelebbi rokonait, Alit és leszármazottait ítélik alkalmasnak arra, hogy az állami főhatalmat a Próféta helyett gyakorolják. A szunniták és síiták közti szembenállás eredetében politikai (a közösségi elv áll szemben a dinasztikus elvvel), végső következményeiben azonban mélyen vallási természetű. Amíg a szunniták féltékenyen őrködtek azon, hogy az eredeti iszlám alapelveivel ellenkező álláspont ne jusson érvényre az iszlámban, a síitizmus nem tudott ellenállni az idegen hatásoknak és ezért alapelvei az eredeti iszlámnak ellentmondó elvekkel és gyakorlatokkal keveredtek illetve bővültek. Ez az oka annak, hogy a szunniták a síita iszlámot nem is tartják igazi iszlámnak, legjobb esetben is csak az eredeti iszlám súlyos eltorzulását látják benne.

Misztikus átélés az iszlámban

A misztikus élmény nincs valláshoz kötve, s mivel lényegében egyetlen vallásnak sem elidegeníthetetlen része, ezért minden vallásban előfordulhat. Vannak esetek, amikor a vallástól függetlenül, vagy annak ellenére jelenik meg. Ezért a misztikát és vele együtt a mágiát is elvben szigorúan meg kell különböztetni a vallástól. Mindkettő – a mágia is, a misztika is – lényegét tekintve, végső alapjaiban és céljaiban különbözik a vallástól, de az emberi léleknek ugyanahhoz a birodalmához kapcsolódik, csak más-más előjellel. Ezért látjuk azt, hogy a vallás minduntalan keveredik a misztikával és a mágiával, s ideig-óráig úgy tűnik, mintha ez a keveredés felvirágoztatná a vallást, de hosszabb távon már azt tapasztaljuk, hogy felemészti a vallás elemi erőit s tulajdon forrásait apasztja el, saját céljait borítja homályba vagy teszi felismerhetetlenné.

Az arabok szívesen hasonlítják az egyes tudományokat, különösen a vallástudományokat a tengerhez vagy az óceánhoz. Ha van kutatási területe az iszlám vallástudománynak, amely a tengerhez vagy óceánhoz hasonlítható, akkor az iszlám misztika, arab nevén a szúfizmus az. Ezért akik a szúfizmusról írtak, mindig csak egy bizonyos szempontból vizsgálták; a szúfizmus jelenségvilágának csak bizonyos aspektusát ragadták meg és írták le. Nem mondhatjuk tehát, hogy az iszlám misztika a maga teljességében az európai tudomány rendelkezésére áll. Úgy vagyunk vele, mint a Dzsláledín Rúmíj (1207–1273) Al-mathnawíj című művében szereplő vakok voltak az elefánttal, akik valamennyien a kezeikkel tapogatták, hogy valamiféle képet alkossanak maguknak az állat külsejéről. Egyikük az ormányát tapintotta meg, s közölte, hogy az állat vízvezetékhez hasonlít; a másik a fülét vizsgálta, és úgy gondolta, hogy olyan mint egy óriási legyező; aki a lábát tapintotta meg, úgy vélte, hogy az állat egy oszlophoz hasonlít; aki a hátát tapogatta, egy hatalmas trónhoz találta hasonlatosnak. De senki sem tudta elképzelni, hogy az egész állat hogyan is néz ki. Így vagyunk a szúfizmussal is, ha az egészről akarunk képet alkotni magunknak.

A nagy muzulmán misztikus Abú Szulejmán ad-Daránij ebben látja a misztika lényegét: “A misztikus szív látta az Istent. És semmi, ami az Istent látja, meg nem halhat. És aki az Istent látta, az örökké megmarad.”

Ennek alapján azt vallják az iszlám misztikusok, hogy minden szó, amit a szúfik papírra vetettek, örökké megmarad, mint ahogy a misztikus szív sem hal meg, hanem örökkévaló, hiszen hozzá van kapcsolva az Istenhez, Benne örvendezik, Tőle kap vezetést, az Ő szeretetével világol, és az Ő viláosságával ragyog. Minden téma, amelyről a misztikusok írtak, Istennel kapcsolatos, miatta és érte jelent meg, s benne fog megszünni.

Ezért volt az, hogy a szúfik komolyan hittek abban, hogy ők az Isten szeretettjei, választottjai, barátai, legkülönb szolgálói, akik őrködnek az Ő jelei fölött. És hittek abban is, hogy minden mozdulatuk, cselekedetük, tapasztalatuk és élményük az Isten ajándéka, adományainak kiáradása. Mert oltalmazójuk a mindenható Isten; Ő az, aki neveli, tanítja, vezeti, irányítja őket.

Ha kérdezik tőlük: *“Mondd meg, tulajdonképpen mi is a szeretet?”* akkor ők így válaszolnak: *“Barátom! A szeretetet nem lehet emberektől megtanulni. A szeretetre csak a Szeretett Lény taníthat meg.”*

Amit mi iszlám misztikának vagy arabosan szúfizmusnak nevezünk, azt az arab nyelvben “tasawwuf”-nak hívják. Ez a szó az arab szúf névszó denominatívumából képzett főnév, jelentése: *gyapjúba öltözés*. A leginkább elfogadott magyarázat szerint a keresztényen aszkéták ruházata volt a durva gyapjú s ezt vették volna át a muzulmán misztikusok. Aki gyapjú ruhába öltözött, azt nevezték el szúfi-nak.

Ha a misztika megjelenését és lényegét bölcséleti szempontból vizsgáljuk, akkor azt kell látunk, hogy a misztika mindig a túlzott racionális beállítottság ellenáramaként szokott megjelenni. Amikor a racionális beállítódás mindent az ismeret tárgyává akar tenni és ezért az objektív világ atomizálódik és kiüresedik – úgy látszik – az embernek szüksége van arra, hogy újra átélje a teljességgel való egységét, érezze azt, hogy része egy nagyobb összefüggésnek, a totalitásnak. Ebben az élményben megjelenik az Irracionális: “a Képtelen, az Elgondolhatatlan, a Nemlétező” átélésének a Valósága. Megszűnik az én és a világ, az alany és a tárgy, a szubjektum és az objektum szembenállása. Ezért a misztikus átélésnek soha sincs tartalma, hanem mindig megmarad a racionálisan meg nem ragadható élmény valóságának és igazságának hangoztatása. Minden élménynek van tárgya, van tartalma, amit átélünk, a misztikus élményben azonban az alany olyas valamit él át, ami közelebb áll hozzá, mint saját maga. Ezért van a misztikumnak gyakorta panteisztikus színezete s innen van az élménynek olyanfajta kifejezése, hogy *Isten a semmihez közelebb áll, mint a létezéshez*, hiszen Őbenne a megismerés semmi tárgyra nem lel (negatív teológia). A misztikus élmény extatikus fokán a misztikus már nem tudja különválasztani önmagától az Abszolútumot, a megismerőtől a megismertet, a szeretőtől a szeretettet.

A lélek feloldódik az Abszolútum határtalan tengerében s végül a személyiségből felismerhetően semmi sem marad meg: *“Létezésed olyan bűn, melyhez más bűn nem fogható”*. *“És a lélek azt látja, izleli és tapasztalja, hogy Isten közelebb van hozzá, mint ő maga, hogy már inkább Isten, mint ő maga, hogy bírja Őt, de nem mint tárgyat és nem mint önmagát, hanem jobban, mint mást, jobban, mint önmagát. És alkalmazkodik ehhez a fényhez, úgyszólván öröme, élete, akarata, szeretete és látása inkább Őbenne van, mintsem saját magában.”* (Benoit de Canfeld)

Hasonló gondolatot fogalmaz meg Dzsaláleddín Rúmij is “négy sorosaiban”:

*“Kezdetben az én lelkem és a te lelked csak egy volt;
az én megjelenésem és a tiéd, az én eltűnésem és a tiéd;
igaztalan volna mondanom: enyém, tiéd;
megszűnt közöttünk az én és a te.”*
*“Én nem vagyok Én, te sem vagy Te, de nem is vagy Én.
Én egyszerre vagyok Én és Te, te egyszerre vagy Te és Én.
Hozzád való viszonyomban, óh Khoten szépe, zavarban vagyok,
vajon te vagy-e Én, vagy én vagyok-e Te.”*

Eltűnik a különbség a Teremtő és a teremtmény között. Igen szépen fejezi ki ezt Omar Khajjám a “Rubáját”-ban, abban a jelenetben, amikor a fazekak beszélgetnek egymással:

*“Most egy beszédesebb pillanta szét,
talán egy Szúfi, és így szól: »Az ég
se tudja, hogy e sok agyag között
ki a fazekas és ki a fazék«”*

Még a szúfizmus táborát is megosztotta az az extrémítás, amelyet a misztikában al-Halládsz al-Huszejn ibn Manszúr (857–922) képviselt. Azt hirdette, hogy minden ember végső célja a misztikus egyesülés Istennel, vágyakozó szerelem révén. Ebben az egyesülésben a hívek cselekedetei megszentelődnek és istenivé lesznek. Extázisban ejtette ki hírhedt szavait: *“Én vagyok a teremtő Valóság (=Isten)”*. Ezzel ellenségévé tette nemcsak a szunnita és sí ita törvénytudókat, a politikusokat, hanem még a szúfikat is, mert kijelentését úgy értelmezték, hogy a misztikus Istennel olyan mértékű azonosulásra képes, amelynek alapján valamiképpen Istennek tudja magát. Valószínű azonban, hogy al-Halládsz ezt a kijelentést úgy értette, hogy Isten az ő szája által jelenti ki magát, az ő szája által Maga Isten mondja: *“Én vagyok a teremtő Valóság!”*

Halládszot 915-ben letartóztatták. Csaknem kilenc évig börtönben tartották. Olyan bíróság ítélte halálra, amelyben a sí iták is helyet kaptak. A halálos ítéletet a Hidzsra szerinti 309. év Dzú-l-Qa`da hónap 24-én (922. március 26.), keddi napon hajtották

végre. A kivégzés módja keresztrefeszítés volt. Halládsz egész viselkedése és a kivégzés során tanúsított magatartása tudatosan idézte fel Jézus sorsát. Az eseményt követően sok misztikus automatikusan Halládsz-barát, vagy Halládsz-ellenes álláspontot foglalt el. A többség azonban nem kívánt szándékosan eretnekké válni, sem mártíromságra törekedni.

Amint a szúfizmus elterjedt, egyre inkább szertartásossá vált. Így alkalmassá lett arra, hogy az ortodox iszlámmal békét kössön. Ez a békekötés al-Gazálj (1058–1111) életművében történt meg. Ő fogalmazta meg legszebben a misztika vallási jelentőségét az iszlám számára: *“Ha a szívet nem az értelem irányítja, akkor az ember tévelygésbe eshet; de még ennél is veszélyesebb, ha az értelmet nem a szív élteti, hiszen ez esetben a vallás kiszáradt csontvázával van dolgunk.”*

Az iszlám fundamentalizmus

A XX. század első felében a muzulmán arab szellemi élet erős készséget mutatott az európai gondolkodás és kultúra javainak befogadására és felhasználására. Sorra jelentek meg vallásfilozófiai művek, amelyek óriási hatással népszerűsítették az európai felvilágosodás gondolatkinccsét az iszlám vallási témákkal kapcsolatban. Mahmúd ‘Abbász al-‘Aqqád (1889-1964) számos művében tárgyalja az iszlám vallási témáit: *“Az Isten” (Alláh), “A próféták atyja” (Ábrahám), “A Krisztus lángelméjűsége”, “Mohamed lángelméjűsége”, “‘Omar lángelméjűsége”, “Khálid lángelméjűsége”,* de nem az isteni kinyilatkoztatás elvéből kiindulva, hanem az emberi képességek, az ész teremtő ereje, az emberi zsenialitás szerepének hangsúlyozásával.

Az iszlám ortodoxia komoly tudósai ezzel szemben megállapítják, hogy *“a muszlimnak egyáltalán nincs szüksége arra, hogy annak alapján kísérelje meg a próféta életének megértését, hogy Őt hatalmas zseninek, ámulatba ejtő vezetőnek vagy minden hájjal megkent ravaszkodónak tekintse... Nem az-e az igazság, hogy Ő a hatalmas és felséges Istenről küldött próféta volt.”* És ebből erednek aztán azok a tulajdonságai, amelyeket a zsenialitás kifejezéssel szoktak összefoglalóan említeni. *“Mohamed nem úgy mutatkozott be a világnak mint politikai vezető, népvézér vagy valamely irányzathoz tartozó gondolkodó, avagy társadalmi reformátor. Sőt nem igényelt magának életének egész ideje alatt semmiféle külön utat, amely azt sejtette volna, hogy ő bármely tekintetben is azt a maga módján járta volna.”* (Dr. Sza`id Ramadán al-Bútij)

A fundamentalista mozgalmak az iszlámban mindig reformációs, helyesebben mondva retradicionálizációs mozgalmak, tehát a Próféta intenciójának megfelelően reformálni akarják azt, ami deformálódott. A fundamentalizmus visszatérést jelent a hagyományoshoz, ahhoz, ami eredetileg helyes volt, de az idők folyamán az emberi hanyagság, tudatlanság és figyelmetlenség miatt végzetesen elromlott, eltorzult, hamissá lett. Ezért a XX. századi iszlám fundamentalizmusnak megvannak a nagy szellemi elődei, akikre hivatkozhatik: *Al-Ghazálj* (1058—1111), *Ibn Tejmija* (1263—1328), *Mohammed ibn ‘Abdi-l-Wahháb* (1720—1772), *Dzsemálu-d-Dín al-Afghánij* (1838/9-1897). Ők voltak azok, akik az iszlám radikális megtisztítására törekedtek elsősorban a népi vallásosságban elharapódzó szentek kultuszától és az értelmiségi körökben dívó ezoterizmustól és miszticizmustól. A mai fundamentalisták ennél többet akarnak. Céljuk az egész muzulmán társadalom gyökeres megtisztítása minden nyugatosítási, európaizálási tendenciától. Társadalomszervező programjuk átfogja az emberi élet teljességét. *Haszan al-Banná’* meghatározása szerint *“az iszlám dogma és kultusz, haza és nemzet, vallás és állam, szellemiség és cselekvés”*. Szajjid Qutb megfogalmazása szerint *az iszlám nem vallás a szó mindennapi, eltorzult jelentésében, vagyis amelynek hatásköre pusztán a magánéletre korlátozódik, hanem az emberi lét valamennyi területére vonatkozó komplett életmód. Az iszlám irányvonallal szolgál az élet valamennyi szférájára - individuális és társadalmi, anyagi és morális, gazdasági és politikai, jogi és kulturális, nemzeti és nemzetközi - számára.* Ezért a fundamentalizmusnak az iszlám világában mindig súlyos politikai jelentősége van. A muzulmán köztudatban fundamentalistának lenni, körülbelül azt jelenti, hogy valamilyen módon a *“Muzulmán testvériség pártjához”* tartozni. Természetesen nem ilyen egyszerű a helyzet, mégis van benne annyi igazság, hogy a *“muzulmán testvérek”* mozgalma volt az, amely századunkban először politikailag hatékonyan és társadalmilag észrevehetően tudta képviselni és megfogalmazni a fundamentalista értékeket. A mozgalom szülőhelye Iszmá’ílija, ahol 1928-ban az akkoriban 22 esztendőes Ahmad Haszan al-Banná’ megalapította a *“Muzulmán Testvérek Csoportját”*. A titkos szervezkedés időszakát (1928-1936) hamarosan követte a nyílt politikai aktivitás kora, amikor a mozgalom zászlajára tűzte a palesztinai arabok ügyét, s ezáltal nagy népszerűsége tette szert mind Egyiptomban, mind pedig Szíriában. 1941-ben Haszan al-Banná’-t bebörtönözték angolellenességéért. A mozgalom egy ideig szoros kapcsolatban állt *“a szabad tiszték”* mozgalomával, ahová ‘Abdu-n-Nászir és Anwaru-sz-Szadát későbbi elnökök is tartoztak. Ez volt az oka annak, hogy az 1952-es forradalom után nem oszlatták föl a pártot a többi párthoz hasonlóan. A mozgalom azonban egyfajta morális ellenőrzési szerepet kívánt magának az új helyzetben, ezt viszont a *“szabad tiszték”* elutasították. Az ellentét annyira kiéleződött, hogy 1954. október 26-án sikertelen merényletet kíséreltek meg Abdu-n-Nászir ellen. A kemény megtorlás után 1965-ben hallattak újra magukról. A megtorlás most sem maradt el, százával börtönözték be és internálták őket. Három vezető személyiségüket, köztük a híres Korán-magyarázót és iszlám ideológust, *Szajjid Qutb*-ot kivégezték. Ezt a tettet mint nyilvánvaló árulást máig nem tudják Abdu-n-Nászirnak megbocsátani a hithű muzulmánok. Mubárák elnöksége alatt a mozgalom az 1986-ban elhunyt

'Omar at-Tilmiszánij' vezetésével fokozatosan lemondott korábbi politikai törekvéseiről, s mindinkább az "őfelsége ellenzékének" szerepét vállalta magára. Emiatt a hetvenes években kialakuló új fundamentalista áramlatok élesen bírálták őket, s noha elismerték történelmi szerepüket, nem vállaltak többé közösséget velük.

Az iszlám fundamentalista csoportok és közösségek számát még hozzávetőlegesen sem lehet tudni. Egy-egy merénylet vagy politikai akció következtében letartóztatott tagjaik vallomásaiból vonhatunk le következtetéseket alapelveikre és szervezeti felépítésükre vonatkozóan. Illegálisban vannak és működésük teljesen titkos. Szervezeti felépítésük rokonsági és baráti viszonyokat tükröz; legtöbbször családi kapcsolatok alapján szerveződnek. Csak Egyiptom leghíresebb börtönében 99 különböző csoport tagjait lehetett föllelni 1982-ben. A legfontosabb csoportok nevei: "A Katonai Akadémia", "A hitetlennek nyilvánítás és kivándorlás a hitetlenek közül", "Szent háború" - ők hajtották végre a Szádát elleni gyilkos merényletet 1981. október 6-án, "A küldetéses iszlám", "Az Irgalmas Isten hadserege" stb.

A fundamentalista szervezkedések akármilyen különbözőek is, s tevékenységük bármily szerteágazó és beláthatatlan is, alapvető célkitűzésük mégis nyilvánvaló: az iszlám társadalom reformációja, egyfajta *politikailag kikényszerített reiszlamizáció*. A hívő muzulmán, ha halálosan komolyan veszi az iszlámot, lehetetlen, hogy észre ne vegye, hogy a jelenlegi politikai rendszerek az iszlám világban valamilyen módon elárulják azt a küldetést, amit Mohamed próféta bízott az övéire. A világpolitika erővonalai, hatalmi, gazdasági sikerei nagyobb súllyal esnek a latba az iszlám országok társadalmi életének alakításánál, mint a Korán és a próféta tulajdon rendelkezései. Az iszlám fundamentalista mozgalmak a maguk eszközeivel (ezek között az utóbbi években fokozottan kegyetlen terrorakciók is szerepeltek) és lehetőségei szerint mindent megtesznek annak érdekében, hogy ez ne maradjon így sokáig.

Az iszlám európai megítélése

Az iszlám megjelenése a keresztény Nyugat számára mindenekelőtt súlyos teológiai kérdés volt. Egy kereszténység után keletkezett vallás már pusztán létevel kétségbe vonta a bibliai kinyilatkoztatás kizárólagossági igényét. Az alapkérdés az volt, hogy hova sorolható az iszlám keresztény teológiai szempontból. Damaszkuszi Szent János (meghalt 749-ben), aki az omajjádák uralma alá tartozó Damaszkuszban született 675 körül, apja a kalifá hivatalnok, s apja után rövid ideig ő is adófelügyelő (logothetész) volt, de hivataláról hitbéli okokból lemondott, egyik jelentős művében, amelyet az eretnokségekről (Peri haireseón) írt, a 100. fejezetben mint keresztény eretnokségről emlékezik meg az iszlámról. Az iszlámot így nevezi: "laoplanész thrészkeia tón Iszmaélitón" – magyarul: az iszmaeliták népeket tévelygésbe vivő vallása, ami nem más, mint a "prodromosz tou Antichrisztou" – az Antikrisztus előfutára.

Ez a vélemény egészen a reformáció koráig lényegileg változatlanul tartotta magát. Luther és tanítványai, mint például Melancthon, egész "antikrisztológiát" építettek ki. A nagy reformátor álláspontja az "Asztali beszélgetések" tanúsága szerint a következő volt: "Az Antikrisztus megtestesülése egyaránt a pápa és a török, mivel az ember is testből és lélekből áll. *Az Antikrisztus lelke a pápa, teste a török*, aki testileg támadja az egyházat, amaz lelkiileg. Ugyanis mindkettő egy úrtól van, az ördögtől, mert a pápa hazug, a török gyilkos". A magyar reformátorok nem másolták szolgálai módon a lutheri álláspontot, hanem a muzulmán törökökkel való saját közvetlen tapasztalataik talaján állva árnyaltabban látták a problémát. Szerintük a török Isten büntető eszköze. A török miatti szenvedésekkel Isten csak a megtérés szükségességét és sürgősségét teszi hangsúlyossá a keresztény nép számára. Az iszlám jelenléte csupán ideiglenes. Isten vagy eltörli őket a föld színéről, vagy pedig ők is az igaz keresztény hit követői lesznek. Meglepő, hogy a reformáció híveire is átragadt a iszlámra annyira jellemző missziói optimizmus, és komolyan számoltak azzal, hogy a reformáció terjedése nem áll meg a magyar népesség határainál, hanem még a muzulmánokra is áterjed, akik majd önként áttérnek az evangélium szerint reformált keresztény hitre.

A felvilágosodás új szemléletet hozott az európai vallásfilozófiába. Kezdi a vallást a mindenben uralkodó fejlődés gondolatából kiindulva vizsgálni és a fejlődés nézőpontjából megítélni. Előterbe kerül a vallás erkölcsi jelentőségének a hangsúlyozása. A jövő vallása mindinkább erkölcsi tartalmú lesz, s egyre kevesebb szerepet játszanak benne a dogmák. G. E. Lessing, a német felvilágosodás egyik legeredetibb gondolkodója egy egész drámai költeményt szentel annak, hogy a három monoteista világvallás egymáshoz való viszonyát a felvilágosodás nézőpontjából megvilágítsa. A Bölcs Náthán c. művében szerepeltet egy példázatot, mely szerint élt Keleten egy ember, akinek volt egy gyönyörű, varázshatalommal bíró gyűrűje. Őrizte, óvta, s hogy illetéktelen kézbe ne kerüljön, meghagyta legkedvesebb fiának, hogy ő is a legkedvesebbnek adja tovább a gyűrűt. Így jutott a gyűrű egy olyan apához, akinek mindhárom fia egyformán kedves volt, mindháromat egyformán szerette, s mindnek odaigért a gyűrűt. Amikor halála közeledtét érezte, zavarba jött, mit tegyen, egyik fiát sem akarta rútul becsapni. Egy aranymívessel elkészíttetett két másolatot. A másolatok oly remekül sikerültek, hogy az apa sem ismerte meg az eredetit. Mindhárom fiának adott egy-egy gyűrűt és meghalt. Mindegyikük biztos volt abban, hogy az apa nem szedhette rá, vádolta hát a testvéreit.

Bíróhoz mentek, de az nem tudott dönteni. A döntés helyett egy jó tanáccsal szolgált. Az atya bizonyára mindhárom fiát egyként szerette, s nem akart elnyomni kettőt, hogy egynek kedvezzen. Viselje hát mindegyikük gyűrűjét úgy, mintha az igazi volna, igyekezzen gyűrűje varázshatalmát megmutatni, s jóságával nyerve el mindenki tetszését, hogy úgy lássék: övé az igazi!

A példabeszéd értelme világos. Nem a dogma és a tan a fontos, hanem a hitből fakadó cselekedet. A dogmatikai ellentétek háttérbe szorulnak a szív tisztasága, a szándék nemessége mögött.

A 20. század legnagyobb protestáns teológus tudósa, Adolf von Harnack (1851–1930) már fiatalon felvetette annak lehetőségét, hogy az iszlámot keresztény tévitanításnak tartsuk. Nagyszabású dogmatörténeti kézikönyvében lehetőséget lát arra, hogy az iszlámot végső elemzésben a kereszténység eltorzított, meghamisított formájának tekintsük. Már azért is érdekes ez a felvetése, mert úgy látszik, mintha elgondolásában az iszlám keresztény-ellenes érvelése fordulna visszajára – tehát az iszlám ellen.

Voltak olyanok is, különösen a keresztény iszlámtudósok között, akik az iszlám mélyebb megértésére törekedtek. Az iszlám híveivel folytatott dialógusok elősegítették egymás jobb megismerését, a közös alapok feltárását. A teológiai párbeszéd, a kölcsönös megértés folyamatában megjelent az igény arra, hogy a saját teológia alapján próbálják a másikat értelmezni és értékelni. L. Massignon (1883–1962), a neves iszlámtudós átveszi az iszlám híveitől a három mennyei eredetű vallás sémáját: Izrael, Egyház, Iszlám. Szerinte az iszlám hiteles útja az üdvösségnek, Prófétaja igazi próféta. Youakim Moubarac, Massignon tanítványa szerint a kereszténység és az iszlám az üdvösség párhuzamosan futó két útja. Ábrahám atya Izsáknak és a zsidó népnek (test szerinti Izrael), ebből a népből született Krisztus, akitől a lelki Izrael, az egyház ered, amely várja Krisztus második eljövetelét. Ugyanez a séma az iszlám oldalán: Ábrahám atya Iszmáelnak és az arab népnek (test szerinti Iszmáel), ebből a népből született Mohamed, akitől a lelki Iszmáel, az iszlám ered, amely várja Krisztus második eljövetelét. Ez a modell bármily tetszetős is, de nem magyarázza meg a legfontosabbat: hogyan viszonylik a két vallás egymáshoz, s hogyan értékelhető az iszlám igazságigénye keresztény teológiai szempontból?

Európa félelme

A modern Európa csodálatraméltó sikereket mutat fel más kultúrák megismerésében, megértésében és szellemi integrálásában. Ez a képesség talán még az ókori hellénizmus örökségéért maradt ránk. Mindaz, ami idegen és félelmetes a megismerés és a megértés által megszelídíthető, legsajátabb önmagunkhoz viszonyítható, a magunkéval közös sorsban elgondolható, mint önismeretünk része szemlélhető s ezáltal elveszíti fenyegető jellegét. Egyetlen kultúra és vallás van, amellyel kapcsolatban Európának ez a bámulatra méltó képessége csődöt mondott: az iszlám. Hiába a több évszázados érdeklődés, az iszlámkutatás óriási irodalma, az átlagember gondolkodásában az iszlám megismerésének és megértésének helyét babonás félelmek, rémhírek és ijesztgetések foglalják el. Persze ha vizsgáljuk, hogy a félelmek okozzák-e az értetlenséget, vagy a megértés hiánya váltja ki a beteges félelmet, nem jutunk előre. A félelem mindenképpen “rossz tanácsadó” éppen annak megismerésében, akitől félünk. A fenyegetettség érzése, az eltúlzott aggodalmak a helyes megértés ellenébe hatnak. A publicisztika nem hatol az események gyökeréig, kísérletet se tesz azok komolyabb megértésére. Hírei rémhírek; erőfeszítései nem lépnek túl a rémhírterjesztésnél.

Pedig a 20. század második felében teljesen új helyzet állt elő: Európa nem utazik többé az iszlám világába, sem úgy mint kereszties lovag, sem úgy mint gyarmatosító, hanem gazdaságával és gazdagságával a saját területére csábítja a muzulmánokat. Saját civilizációját teszi csábítóvá és kívánatosá a saját hazájukban, a saját civilizációjukban boldogulni nem tudó muzulmánok előtt. Európa anyagi kultúrájával el tudja varázsolni a keleti embert, de kérdés, hogy közben mi zajlik a lelkek mélyén. Európa szellemi kultúrája, lelkisége, vallása megéri-e a muszlim vendégmunkások tömegeit vagy sem? Aki gazdaságilag integrálható, integrálható-e szellemileg is? Bekövetkezik-e az asszimiláció, vagy újra lázad a keleti ember a Nyugat ellen? Megtalálja-e ismét a támaszát az iszlámban? Lesz-e reneszánsza – most már Európán belül – az iszlámnak? Kap-e impulzusokat Európa egy megújult, Európában született és újjászületett iszlámtól, vagy a tömegmértetűvé vált európai muzulmán jelenlét csak elhanyagolható részletkérdés: a vendég vendég marad, s csak úgy lelhet otthonra, ha elszakítja magát keleti gyökereitől.

Ajánlott irodalom**GOLDZIHHER Ignác**

Az iszlám. Tanulmányok a muhamedán vallás története köréből. Budapest, A. M. T. Akadémia Könyvkiadó–Hivatala, 1881, 412+XI p.

Előadások az iszlámról, ford.: HELLER Bernát, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1912, VIII+413 p.

Az iszlám újabb alakulásai. Tanulmány az iszlám vallástudomány köréből. ford.: MOLNÁR Ernő, Athenaeum, Budapest, é.n., 63 p.

Az iszlám kultúrája. Művelődéstörténeti tanulmányok. 2 kötet, szerk.: SIMON Róbert, Gondolat, Budapest, 1981, 1096 p.

Az arabok és az iszlám. Válogatott tanulmányok. Szerk.: ORMOS István, MTA Könyvtára – Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 1995, XXVII+1090 p.

DIE ZÁHIRITEN ihr Lehrsystem und ihre Geschichte, Leipzig, Otto Schulze, 1884, X+232 p.

VÁMBÉRY Ármin

Nyugot kultúrája keleten, MTA kiadása, Budapest, 1906, 523 p.

Dervisruhában Közép–Ázsián át, Gondolat Kiadó, Budapest, 1966, 439 p.

KMOSKÓ Mihály

Az iszlám keletkezése, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1929, 80 p.

GERMANUS Gyula

Allah akbar!, 2 kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968, 452+396 p.

Gondolatok Gül Baba sírjánál, szerk.: ANTALL József, Gondolat, Budapest, 1984, 368 p.

BRENTJES, Burchard

Izmael fiai. Az arabok története és kultúrája, ford.: S.TAKÁCS Zsuzsanna, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, 179 p.

Kánok, szultánok, emírek. Az iszlám a Timurida Birodalom összeomlásától az európai hódításig. Ford.: H. ELEK Mária, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985, 184 p.

CAHEN, Claude

AZ ISZLÁM a kezdetektől az oszmán birodalom létrejöttéig, ford.: SÁRKÖZI Júlia, Gondolat, Budapest, 1989, 404 p.

WATT, William Montgomery

Az iszlám rövid története, Ford.: FILIPCSEI Mirandella, Akkord Kiadó, Budapest, 2000, 208 p.

ROSTOVÁNYI Zsolt

Mit kell tudni az iszlámról? Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1983, 245 p.

Az iszlám a 21. század küszöbén, Aula, Budapest, 1998, 498 p.

MAZAHÉRI, Aly

A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig, Ford.: FRIDLI Judit, Európa, Budapest, 1989, 408 p.

BRETT, Michael – FORMAN, Werner

A mórok. Az iszlám nyugaton. ford.: ZALA Tamás, Gondolat, Budapest, 1985, 152 p.

DAFTARY, Farhad

Aszaszin legendák, ford.: HAJNAL István, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 196 p.

LEWIS, Bernard

Izstambul és az oszmán civilizáció, ford.: DOBRÁS Zsófia, Gondolat, Budapest, 1981, 232 p.

ROBINSON, Francis

Az iszlám világ atlasza, ford.: DEZSÉNYI Katalin, Helikon – Magyar Könyvklub, Budapest, 1996, 238 p.

ROBINSON, Danielle

Az iszlám, Ford.: BAKÓ Dorottya, Kossuth Kiadó, Budapest, 2000, 120 p.

ARMSTRONG, Karen

Mohamed – Az iszlám nyugati szemmel, Ford.: PÉRI Benedek, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 432 p.

KÜNG, Hans – ESS, Josef van

Párbeszéd az iszlámról, ford.: SZABÓNÉ RÉVÉSZ Magda, Palatinus, Budapest, 1998, 211 p.

SIMON, Róbert

A Korán világa, fordítás és magyarázatok, 2 kötet, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 500+560 p.

AN–NAWAWÍJ, Jahjá ibn Saraf ad–Dín

Negyven hagyomány. Az iszlám alapvető tanításai, Mohamed próféta leghíresebb mondásai, ford.: NÉMETH Pál, Palatinus, Budapest, 1998, 80 p.

GIBBON, Eduard

Der Sieg des Islams, Bernina Verlag, Wien–Leipzig–Olten, 1937, 640 p.

PARET, Rudi

Mohammed und der Koran, Kohlhammer, Stuttgart, 1980, 176 p.

Der Koran – Übersetzung – Kommentar und Konkordanz, 2 kötet, Kohlhammer, Stuttgart, 1980, 440+555 p.

KELLERHALS, Emanuel

DER ISLAM – Seine Geschichte – Seine Lehre – Sein Wesen, Basler Missionsbuchhandlung G.m.b.H., Basel, 1945, 383 p.

NAGEL, Tilman

Geschichte der islamischen Theologie – Von Mohammed bis zur Gegenwart, München: Beck, 1994, 314. p.

FÜCK, Johann

Arabische Kultur und Islam im Mittelalter, Ausgewählte Schriften, Herausgegeben von Manfred FLEISCHHAMMER, Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar, 1981, 370 p.

SCHIMMEL, Annamarie

Im Namen Allahs, des Allbarmherzigen. Der Islam. dtv, München, 1999, 208 p.

Mystische Dimensionen des Islam, Qalandar–Verlag, GmbH, Aalen, 1979, 574 p.

Al–Halladsch – „O Leute, rettet mich vor Gott“. Texte islamischer Mystik. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1995, 128 p.

GUILLAUME, Alfred

Islam, Penguin Books, Hunt Bernard Printing Ltd, Aylesbury, 1977, 210 p.

ARNOLD, Sir Thomas – GUILLAUME, Alfred

The Legacy of Islam, Oxford at the Clarendon Press, 1931, 416 p.

GRUNEBAUM, Gustav Edmund von

Islam. Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition, Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1961, 266 p.

Der Islam, in: Propyläen Weltgeschichte, fünfter Band, Verlag Ullstein GmbH, Frankfurt am Main – Berlin, 1963, 21–179.p.

NICHOLSON, Reynold Alleyne

Studies in Islamic Mysticism. Idarah-i Abadiyat-i Delli, Delhi, 1988, 282 p.

Islam

The Islamic notion of faith differs considerably from that of Christianity's. In Islam faith is primarily a matter of discretion: the created world with the unmistakable signs of God's power; the human intellect that is capable to read and interpret these signs; then the laws of society given by God that reflect the divine wisdom in human relationships, which can be contemplated and intellectually followed; all these together support faith and bear witness to faith. According to Islam there is nothing in faith that contradicts our basic human nature, on the contrary, man can only achieve self-realization in faith and by faith. Therefore the Islamic theological thought and its religious philosophy strive to dissipate any doubt related to faith and to pre-empt the possibility of discovering any nonsense or absurdity in religious faith. As a result of this, the Muslim faithful considers its Islamic faith the most natural thing of the world that goes hand in hand with our human character; this cannot be changed without deeply damaging our human character.

East and West are correlative notions. They mutually presume each other. They only gain meaning in their relationship. The West can be called West only watched from East and vice versa. The name "Europe" has Greek origin but its roots go back to the Semitic languages

wherein it means sunset. The Akkadian *eréb (samsi)*, the Hebrew *'ereb*, the Arabic *gharb*, the Aramian *'erbá* not only mean sunset but also something that lies in the west. In the Greek mythology the brother of *Europe* was *Kadmos*. This word is also of Semitic origin, corresponds to the Hebrew *qedem*, which means east and ancient time (“oriens” and “origo”) in the same time.

The relationship of East and West became in many cases accentuated, concrete, and eventful. There were times when the East could assert itself only with respect to the West and there were times when the West could draw up its consciousness only with regard to the East. East offers “orientation” to the West in the broadest sense of the term; hence it played a major role in the development of western consciousness and western culture. Often, the West drew up its self-image with regard to the East as an exotic substitute ego, a hidden opposition. The West always needed East in order to behave, act, and succeed as “West”.

Christianity, originally of eastern origin, became Hellenic, western. Those movements that did flare up in east against hellenization went under and were stigmatized as heresy. The accumulated religious dissatisfaction against westernized Christianity burst into an enthusiastic embracement of the young Islam. The Christians of Middle East almost “threw themselves into the arms of Islam”; the spreading of Islam was perceived as “liberation”. They welcomed the conquerors as “liberators”; they understood Islam better than Christianity because Islam was oriental. The ancient Semitic, monotheistic profetism fit better their spiritual constitution, cast of mind than the Christian teaching accommodated to the exact forms and categories of the Greek philosophy.

“No man can serve two masters:” – says Jesus - “for either he will hate the one, and love the other; or else he will hold to the one, and despise the other. Ye cannot serve God and mammon.” (Matthew 6:24) ¹ Mohammed thinks similarly. Man cannot be God’s true servant as long as he assigns power to others than God. *No man can serve more masters!* God’s omnipotence excludes the possibility of assigning godness to others than God. This is why it is unacceptable to break up the divinic unity: let be that the dualism of Persians, the trinity of Christians (trinitas) or the religious pluralism of pagans. The greatest religious sin according to Islam is the *divided divinity* and as a consequence of this the *divided human soul*. Therefore the faithful Muslim believes with one heart, one soul in the one and undividable divinity, who is the creator and Lord of the universe, who governs it with providence, who is the judge of the last judgement, whose nature is far above the limits of our intellectual capabilities.

Mohammed is the only profet who not only preached the religious truths he believed in, endured persecution, but could realize those in practice. To him religion is not only an act of preaching God’s will but also putting them into practice. Mohammed announces and preaches with perseverance in Mecca God’s demand towards man. After moving to Medina he immediately commences to lay down the foundation of a society that comply as fully as possible with this demand. Hence Islam not only resonated in the hearts of the faithfuls but transformed fundamentally and consciously human life, regulated the social, economical, and political structures. Already in the life of Mohammed Islam was a force that universally defined every aspect of life. This is the reason why one cannot find the duality of religion and state in Islam. There is a fundamental lack of dichotomy; there is no differentiation between sacred and profane, religious and secular, clerical and political interest. Individual faith and collective life, thought and action, collective behaviour and social structure cannot be separated and cannot contradict each other.

All the fundamentalist movements, despite the differences in their structure, individual goals, and activities, have one fundamental goal in common: the reformation of the Islamic society, some kind of *re-islamization through political force*. The faithful Muslim, if takes Islam seriously, must realize that the current political systems in the Islamic world betray the mission that Mohammed left to his followers. The Islamic fundamentalist movements are doing everything they can (among their arsenal we can see increasingly brutal terrorist activities in the recent years) in order to stop this.

The modern Europe is astonishingly successful in discovering, understanding and integrating other cultures. This capability is possibly a Hellenistic heritage. Everything that is strange, different and dreadful, through discovery and understanding can be made part of us, hence it loses its dreadfulness. There is one culture and religion wherein this astonishing capability of Europe did not succeed: Islam. Despite the centuries old interest, the enormous literature of research on Islam, the average European looks at Islam through the lense of superstition and rumours. The question arises whether fear leads to lack of comprehension or the lack of comprehension generates fear; no real answer can be given to this. Fear is a “bad advisor” in understanding something that we fear. A general feeling of threat and an exaggerated anxiety do not help understanding. Journalism does not dwell deep to the roots of events, does not even try to understand the causes. Its news are scare-news, its activities are spreading of rumours.

¹ King James version.

BALÁZS, Imre József : A fiatal magyar irodalom sikertörténete a kilencvenes években¹

Fogalommagyarázat

Két olyan fogalmat is használok az előadás címében, ami talán bővebb magyarázatra szorul. A "siker", illetve a "fiatal irodalom" kategóriáira gondolok.

Amikor az irodalmi siker természetéről esik szó, mindenképp a mérhető sikert érdemes számításba venni: az eladott példányszámot, ami *közönségsikerré* tehet egy könyvet, másrészt például az illető kötetéről írott kritikák, recenziók számát és súlyát, ami jelezheti a kötet *"szakmai sikerét"*. A kilencvenes években jónéhány kortárs irodalmi mű ért meg több kiadást (például Esterházy Péter, Garaczi László, Parti Nagy Lajos, Závada Pál, Hazai Attila vagy Varró Dániel kötetei). Závada vagy Esterházy kötetei a szó szoros értelmében vett közönségsikernek is tekinthetők több tízezres példányszámukkal, de a tény, hogy néhány könyvet egyáltalán érdemes volt újranyomni, szintén a kötetek ("műfajon belüli") sikeréről tanúskodik. Az első egy-két kötetüknél tartó szerzők (főleg azok, akiknek a művei rangosabb kiadóknál vagy sorozatokban – pl. a JAK-füzetekben – jelentek meg) ugyanakkor jelentős kritikai visszhangot kaptak, a kilencvenes években induló Térey János, Peer Krisztián, Orbán János Dénes, Varró Dániel vagy Karafiáth Orsolya például szinte azonnal a kritika figyelmének középpontjába kerültek. Több írás jelent meg róluk a legjelentősebb irodalmi folyóiratokban, gyakran a legelismertebb kritikusok tollából. Ily módon, bár műveik nem döntöttek eladási csúcsokat, ismertté és elismertté váltak a kilencvenes évek folyamán.

Talán beszélhetnénk ugyanakkor a sikernek egy kevésbé mérhető jellemzőjéről is. Egyfajta rugalmasságra, alkalmazkodási képességre gondolok: arra, hogy a rendszerváltás környékén megváltozott irodalommal szembeni elvárások alighanem másfajta irodalomkonceptiót, másfajta nyelvi regisztereket erősítenek meg, mint a korábbiak. Az irodalomnak azokat a korábbi politikai-rendszerkritikai funkcióit, amelyek korábban sikerre vittek egy-egy könyvet, a rendszerváltás után a média más szférái hatékonyabban gyakorolhatták, ezzel összefüggésben magának az irodalomnak az olvasottsága is csökkent. A pályakezdő írók által írott irodalom ráértett erre a megváltozott helyzetre, és tudatosan vagy kevésbé tudatosan már ebben a kontextusban keresett helyet a maga számára, gyakran sikerrel. Az előadásom második részében majd egy nyelvi-szemléletbeli fordulattal szeretném kapcsolatba hozni ezeket a műveket.

Talán már a fentiekből is érezhető volt, hogy mennyire óvatosan szeretnék bánni a címben szereplő másik fogalommal, a "fiatal irodalommal". Ezt csupán afféle "jobb híján használt" fogalomként írnám le és mondanám ki. Első megközelítésben természetesen a szerzők életkori sajátosságaival és a pályakezdéssel hoznám összefüggésbe, anélkül azonban, hogy valamiféle esszenciális meghatározottságot vélnék ebből kiolvashatónak. Ugyanúgy, ahogy például az "erdélyi irodalom" fogalmát leíró értelemben "Erdélyben és/vagy erdélyiek által irodalom"-ként fogom fel, amiből önmagában még nem következik semmilyen irodalomszemléleti/nyelvi meghatározottság. Éppen ezért fölöslegesnek tartom az efféle fogalmak létjogosultságáról/jogosulatlanságáról folytatott vitát, hiszen sohasem a "fiatal" vagy az "erdélyi" jelzők fogják eldönteni azt, hogy irodalomként milyen művekről van szó.

Ahhoz, hogy minél kevésbé önkényesen vonjam meg a vizsgált irodalmi szövegtörzset határait, igyekszem minél konkrétabb fogódzókat, például intézményi/nemzedéki jellegű megnyilvánulásokat felmutatni a kilencvenes évekből. Ily módon elsősorban az olyan típusú csoportosulások/intézmények/folyóiratok irodalomkonceptiója szolgálhat kiindulópontul, mint a József Attila Kör könyvsorozata, az erdélyi Éneklő Borz hangosfolyóirat és az Előretolt Helyőrség csoportja vagy a felvidéki Szörös Kő című folyóirat, amelyek többnyire a kilencvenes években induló vagy akkor meghatározóvá váló szerzőket gyűjtötték maguk köré.

A budapesti Nappali ház kiadásában 1994-ben megjelent egy tanulmánykötet *Csipesszel a lángot* címmel. Ebben az akkori fiatal kritikusnemzedék írt a kb. 1956 és 1970 között született szerzők – köztük Borbély Szilárd, Háy János, Hazai Attila, Kemény István, Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Márton László, Németh Gábor, Visky András, Vörös István, "tisztelbeli fiatalokként" pedig Kukorelly Endre és Parti Nagy Lajos – műveiről. E szerzők egy részének műveit ma már teljesen értelmetlen lenne a "fiatal irodalom" kategóriájába sorolni. Időközben eltelt hét év. Egy kísérlet erejéig mindenképp indokolt lenne mesterségesen leszűkíteni a "fiatal irodalom" vonatkozási körét mondjuk az 1970 és 1977 között születettek (vagyis

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2001. évi, 42. Tanulmányi Napok konferenciáján elhangzott előadás. "Magyar Ifjúság World-Wide és Emlékünnepély 50 év Mikes"; 2001. szeptember 6-9., Elspeet, Hollandia.

nagy vonalakban azokra, akik még nem szerepeltek a *Csipesz*-ben, viszont 2001-ig már kiadtak néhány kötetet), és ezeknek a szerzőknek az értékopcióiból visszakövetkeztetni arra, hogy milyen az író/írható "fiatal irodalom" az ezredfordulón. Túlságosan kiforratlan következtetéseket lehetne ebből a kísérletből levonni arra nézve, hogy milyen lesz az elkövetkező tíz év magyar irodalma. Az viszont talán láthatóvá válna, hogy milyen *nem* lesz. Magyarán: a legfiatalabb szerzők megerősítenek bizonyos irodalmi vonulatokat, illetve impliciten "írhatatlannak" minősítenek másokat. Ez az egyik kiindulópontja a már említett fordulat melletti érveknek. A 70-es években született szerzők (köztük Térey János, Orbán János Dénes, Lövétei Lázár László, Peer Krisztián, Csehly Zoltán, Németh Zoltán, Grecsó Krisztián, Cserna-Szabó András, Király Levente, Karafiáth Orsolya, Varró Dániel, Szálinger Balázs és mások), számomra úgy tűnik, más gesztusokkal és némileg más irodalomkoncepcióval kezdik pályájukat, mint azok, akik a nyolcvanas években indultak.

A kilencvenes évek végéhez közeledve egyre gyakoribb, hogy összegző tanulmányok és összeállítások jelennek meg a magyar irodalomnak erről a szeletéről. Itt elsősorban az Alföld 2000/12-es, illetve 2001/2-es számait, a Jelenkor 2001/2-es számát, illetve a Bárka 2001/3-as számát említeném. A továbbiakban ezekre az összeállításokra, illetve saját, ezekben az lapszámokban is olvasható szövegeimre támaszkodva kísérelném meg egyrészt tájékoztatást nyújtani néhány újabb irodalmi fejleményről, másrészt felvázolni egy keretet, amelyben szerintem értelmezhető a kilencvenes évek pályakezdőinek irodalma.

Két esettanulmány a kilencvenes évek új irodalmi intézményeiről

Két erdélyi irodalmi csoport, az *Éneklő Borz*, illetve az *Előretolt Helyőrség* irodalomkoncepciójának felvázolásával szeretném érzékeltetni, hogy milyen problémákkal szembesültek az ekkor induló irodalmárok, és hogy milyen megoldásokat kerestek a megszólalás kilencvenes évekbeli kihívásaira.

Az *Éneklő Borz* nevű "hangosfolyóiratot" (a név Akutagawa Rjúnoszuke egyik novellájának címéből származik, a "hangosfolyóirat" pedig rendszeres, előre "megszerkesztett" közös felolvasásokat jelent) 1992-ben alapították Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Salat Levente, Visky András, Jakabffy Tamás, akikhez a második felolvasástól Kisgyörgy Réka is csatlakozott. Az ötlet jelzi az alapítók szándékát, hogy újfajta közeget, fórumot teremtsenek, amelyben otthon van az általuk művelt próza, dráma, vers, esszé. A *Borz* 1997-es megszűnte után Láng Zsolt egy újabb lap tervéről beszél, s amit az elképzelt lapról mond ebben az interjúban, az magára a *Borzra* is visszavonatköztatható: "számomra nyilván érdekesebb volna, hogy valamit pluszban tegyen hozzá az erdélyi irodalomhoz, valamit fölmutasson. Egyfajta szertartás lenne ez, úgy ahogy a templomban fölmutatják az áldozatot. Ugyanígy ez a lap a maga gesztusával fölmutatná, amit közöl, s ezáltal az, amit közöl, egészen más aurában, fényben jelenne meg. Olyan apró kristályszerkezet volna ez a lap, s itt a szerkezetre helyezném a hangsúlyt, ami köré lerakódhatna egy nagyobb szerkezet."² A kísérlet mögött leginkább talán az a másfajta médium iránti bizalom áll, amelyben lemérhetők a közönség reakciói, s amelyben a felolvasott szöveg rituális funkciót kap. Ez a rítus nem célirányos, hanem önmagára utaló, s a közösség, amelyet a játszma résztvevőivel teremt, spontán és egyszeri. Vagyis: működőképes és megtapasztalható – tennék hozzá az *Éneklő Borz*-alapítók, akiknek a "másfajta", "nem-közösségi" típusú beszédmód kimunkálása vissza-visszatérő problémájuk, főként a *Borz*-projektben. Amit kitaláltak: "nem antiideológia, hanem anideológia, nem antipolitika, hanem apolitika, nem antisütő, hanem A SÜTŐ."³

Az *Éneklő Borz* 1997-ben megszűnik, "lapszámaik" anyagának javarésze összegyűjtve a *Kalligram* 1996/4-es számában olvasható. A tagok persze egyenként is – már a *Borz*-projekt idején is – tovább tevékenykednek: Jakabffy Tamás egy katolikus értelmiségi lap felelős szerkesztője lett, Kovács András Ferenc írt, könyveket szerkesztett, kezdett színházban gondolkodni, Salat Levente bedolgozta magát a civil szférába, Láng Zsolt kritikarovatot szervezett, regényt írt, Visky a színházi munka mellett kiadót és szellemi műhelyt alapított. Látszólag teljesen eltérő világok, legfeljebb kettő-kettő találkozik valamiben egymással. És mégis közük van egymáshoz. Abban az igencsak negatív kritikában, amely a *Kalligram Éneklő Borz*-összeállításáról szól, és jellemző módon a *Látóban* jelent meg (ott, ahol két *Borz*-alapító is dolgozik), Tarnói Beáta így definiálja a *Borz*-attitűdöt: "a hagyomány pontos felkutatása, és a hagyomány akkurátus kicsinálása".⁴ A jellemzés első része stimmel, a második nem feltétlenül. Láng Zsolt regénye, a *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* és Kovács András Ferenc költészete bizonyos értelemben valóban nevezhető "a hagyomány pontos felkutatásá"-nak, a hagyomány radikális olvasatának. Ezeknek a szövegeknek, a *Bestiáriumnak* és (mondjuk) a *Kompletóriumnak* a tétje viszont éppen az, hogy átmenjenek valamit ebből a hagyományból – egy látásmódot, vagy a nyelv érzékenységét – egy más időbeli és tapasztalati kontextusba. Ezzel együtt jár persze az az irodalmi tét, ami ezeknek a máshonnan nem importálható látásmódoknak a nyelvi megformálásából

² *Regényt szeretnék írni*. Beszélgetés Láng Zsolt íróval. Kérdez Papp Sándor Zsigmond. Székelyföld, 1997/1 (október). 52.

³ Láng Zsolt: *Sütő*. *Kalligram*, 1996/4. 67.

⁴ Tarnói Beáta: *Reménytelen Éneklő Borz*. *Látó*, 1996/11. 82.

fakad. Az itt a fontos tehát, hogy mindannyian tudni akarják, kíváncsiak arra, hogy milyen "talajon", milyen hagyományban, milyen szellemi közegben állnak.

Ilyen szempontból az *Éneklő Borz*-attitűd folytatásának tekinthetők azok a "nyelvi szellőztetések", amelyek a kilencvenes évek végére már egyre kevésbé közhelyesek: a Vida Gábor által kezdeményezett *Hogyan írjuk meg a romániai magyar irodalom történetét?* című ankét,⁵ vagy a *Provincia* 2000-es körkérdésére lehet itt gondolni elsősorban,⁶ amelyekre főként a fiatalabb irodalmárgenerációk voltak fogékonyak.

Az *Előretolt Helyőrség* szerkesztői-szerzői (Orbán János Dénes, Sántha Attila, s a háttérben Fekete Vince) 1993-ban, a *Borz*-tagokhoz hasonlóan nem egyszerűen "közölni kezdenek", hogy majd előbb-utóbb kötetben is megjelenhessenek, hanem kitalálják, megtervezik színleléstüket. Ugyanúgy felméri a terepet, a nyilvánosság közegét, mint korábban az *Éneklő Borz*, csak ők más stratégiát választanak, hiszen másképpen gondolkodnak. Rendkívül önreflexív módon eljátszanak egy avantgárd kiáltványosdiból, profi reklámkampányból és egy hellyel-közzel teoretikus önkanonizációs játékból álló sorozatot, intézményeket harcolnak ki maguknak, amelyek a továbbiakban márkanévként funkcionálnak. Bedobnak a köztudatba egy fogalmat – a "transzközép"-et – amiről vitázni lehet, s amiről "kikérik" a szakma véleményét. A "szakma" (többek között Cs. Gyimesi Éva és Berszán István) közli, hogy a *transzközép* jelentés nélküli szó, amely azonban a róla szóló beszédben jelenvalóként szimulálódik. Ezt a csoport azzal a logikával fordítja a szó javára, hogy "ha a transzközép olyasvalami, hogy a szakma is foglalkozik vele, akkor bizonyára nagyon fontos dolog". Mire a játszmának ez az oldala nyilvánvalóvá válna, már valóban van, amiről beszélni: megjelennek az első *Helyőrség*-könyvek.

Igazából a posztmodern világ első komplex feltűnése ez a magyar irodalomban és körülötte – és itt fontos hangsúlyozni az íráskontextusát, keretét. A posztmodern mentalitásnak, írásmódnak ugyanis (amely nyilván többes számban, írásmódok-nak értendő) voltak már fontos megnyilvánulásai a magyar nyelvterületen, a posztmodern marketingtechnológiáknak és az explicit fogyasztói-szolgáltatói ideológiáknak viszont nem. Szögezzük le gyorsan: arról a posztmodernről beszélek, amelyben az "arisztokratikus" és a "populáris" szférák közelednek egymáshoz, mint Doctorow, Umberto Eco vagy John Fowles regényeiben, amelyben pluralizálódnak a világról mondható "elbeszélések", és amelyben a pluralitáshoz való viszonyulás nem apokaliptikus és pesszimista, mint a modernségben, hanem önreflexíven "felhasználói" jellegű. Azért tartom fontosnak hangsúlyozni ezeket a vonásokat, mert a transzközép kiáltványok a saját újszerűségük, "világalapító" gesztusuk legitimálása érdekében egészen más képet festenek a posztmodernről. Sántha Attila legelső kiáltványa például egyenesen a posztmodernre való nemet mondás gesztusából eredezteti a transzközépet: "Az antiposztmodern egyaránt modern- és posztmodern-ellenes, a posztmodernséget a modernitás záróakkordjaként értelmezi. A NEM szaltószabadságot nyújtó lázadása jelen esetben egyaránt irányul a modernitásnak az egymásba játszó mindkét véglete, a modern és a posztmodern ellen. Az irodalmi antiposztmodern egyidőben veti el a Nagy Történet, illetve a Nagy Történet Hiányának mítoszait."⁷ Ezután a nemet mondó gesztus után nevezi el új néven az "antiposztmodern-t", *transzközép*nek: "A kezdeti »nem« fölött lebegve, a transzközép többé nem tagad, terítóriumra voltaképp a tagadáson túl kezdődik."⁸ Sántha úgy tesz tehát, mintha a transzközéphez nem tartozna hozzá a tagadás, hiszen az, ami tagadott, még más néven neveztetett. 1996-ban, az utolsó transzközép-elméletben Orbán János Dénes továbbra is élesen elhatárolódik a posztmodernről, még az írásjelhasználatban is: "[A transzközép] nem hisz a Modern mítoszaiban és metanarratíváiban, és nem fogadja el a posztmodern pesszimizmust. (...) A Modern kultúrájának esztétikai és erkölcsi normáit javarészt tagadja, de tagadja a Posztmodern kultúrarombolását is."⁹ E kiáltványok tehát diabolizálják a posztmodern, nyilván azért, mert abban a konzervatív közegben, amelyben mozognak, – s amelyben az *Éneklő Borz*ok is tevékenykednek velük párhuzamosan – a szóhoz negatív asszociációk társulnak. A későbbiekben, mikor már az *Előretolt Helyőrség* név kellőképpen megerősödik és ismertté válik ahhoz, hogy márkanév lehessen, a *transzközép* kikerül a csoport szóhasználatából, sőt, több interjúban és felolvasóesten elhangzik, hogy a transzközép egy blöff volt, egy fogalom, amely körül vitázni lehet.

Mind ezek ellenére a *Helyőrség* valóban újdonságot jelent az irodalmi életben. Mindenekelőtt az írói/költői szerep értelmeződik újra ezekben a lapszámokban és könyvekben. A populáris szféra szerzői attitűdjének tudatos vállalásáról van szó – arról, hogy az íródjék, amire "a zembernek" (Sántha Attila szóhasználata) igénye van. Ez a törekvés távolról hasonlóságot mutat azzal, ami visszatérő igény volt korábban az irodalommal szemben: hogy a valamilyen módon megnevezett kollektivitáshoz – néphez, közösséghez, magyarsághoz stb. – szóljon. Abban más ezúttal, hogy a közönség itt az egyéni létben, vágyaiban szólítódik

⁵ L. Látó, 1998/10.

⁶ L. *Provincia*, 2000/4, 5. (augusztus, szeptember) – www.provincia.ro

⁷ Sántha Attila: *A transzközép irodalom*. *Előretolt Helyőrség*, 1995/1 (február 15.). 7. (átvéve az *Echinox* 1993/6-os számából).

⁸ Uo.

⁹ Orbán János Dénes: *Két előadás*. *Előretolt Helyőrség*, 1996/1-2. 17.

meg, egy életérzést, egy nonkonformista, felszabadult attitűdöt adnak el neki, akárcsak a popzenében vagy a populáris irodalom egyes alkotásaiban. Annyiban persze uniformizál is ugyanakkor, amennyiben az egyéni nonkonformizmusok gyűjtőterepe, a popzeneregiónak táborába is uniformizálnak tekinthető.

Ennek a játszmának megvan a maga intellektuális és művészi tétje. Ki kell hozzá találni a nyelvet, a visszatérő toposzokat (amelyek minél nonkonformistábbnak tűnnek, annál hatásosabbak – szex, bohémélet, szado-mazo). Talán nem túlzottan elrugaszkodott azt mondani, hogy a Térey–Peer–Poós Zoltán trió rap-próbálkozásai, illetve Varró Dániel és Karafiáth Orsolya versei ennek a felvállaltan populáris attitűdnek a körültekintőbb, cizelláltabb változatai, hogy tehát ezekben az esetekben a *Helyőrség*-jelenség továbbgondolásáról, recepciójáról is szó van.

Ez az attitűd és szókészlet a *Helyőrség*-jelenségnek az a része, amely leginkább jellegzetes, és ugyanakkor leginkább utánozható. A *Helyőrség* "teoretikusai", Sántha Attila és Orbán János Dénes korán beépítették a *Helyőrség*-körbe azokat a prózáírókat is, akik valami hozzájuk hasonlót műveltek: elsősorban Molnár Vilmosról és György Attiláról van szó. Így lehetővé vált, hogy valóban jó prózákkal is "megtámogassák" az irodalmi köztudatba bedobott koncepciót. Orbán János Dénes versei és prózája ugyanakkor – mint ahogy Molnár Vilmos prózája is – valamelyest másról és másként is szólnak, mint az említett életérzéről és "tematikáról", nem véletlen ezúttal sem, hogy a magyarországi kritika, amelyik kevésbé érzékelt "újdonságként" a *Helyőrség*-jelenséget, mint az erdélyi, éppen Orbán János Dénes verseit kezelte kitüntetett figyelemmel. A *Helyőrség*ből ugyanakkor mintha hiányozna az a kíváncsiság, amellyel az *Éneklő Borz* szerzői "a hagyomány pontos felkutatását" végezték és végzik. Annak a hagyománynak, amelyhez a *Helyőrség* az önlegitimáció érdekében viszonyítja magát – Villon, Rabelais, Dickens, Jókai, Rejtő Jenő, Nyíró József, Gárdonyi Géza, Stephen Leacock stb. – nincsen szerkezete: az a lényeges, hogy olvasott szerzőkről van szó, ugyanakkor nem minden populáris szerzőt tekintenek a "magukénak" és nem keresnek magyarázatot arra sem, hogy egyik szerző miért vált olvasottá, valamelyik másik pedig miért nem. Az érdekes az, hogy az Orbán János Dénes verseit a magyarországi recepció éppen a hagyomány-átírás mentén interpretálta leggyakrabban. S ez az olvasat – néhány kevésbé sikerült travesztia el-értése mellett – elfogadhatóan működik. Ez tehát azt jelenti, hogy Orbán János Dénes olymódon építette be a verseibe a "transzközépet", hogy a versek közben másról is szólnak. Az ő esetében beszélhetünk valamiféle hagyományszerkezetről, amely "rendezi" az utalásokat. Másfajta nézőpontról van szó, mint Kovács András Ferenc esetében például, Orbán János Dénes nem akar "mindent választani", a folyamatos József Attila- és Borges-szál reflexívvé teszi a műveken belül is (nemcsak az értelmező metatextusok szintjén) azt, amit a "transzközép" – maradjunk most már ennél a szónál, utólag hátha jelent valamit – művel a verseiben, prózájában. Ebben minden bizonnyal egyedülálló a csoporton belül az, amit ír.

Azok a jelentősebb szerzők, akik később debütáltak a folyóiratban vagy akár a könyvsorozatban, egy-két kivételtől eltekintve nem alkalmazzák az említett nonkonformista toposzrendszert, amely azonban továbbra is az arculat deklarált része.¹⁰ Lövetei Lázár László inkább egy szenttelen, korai Térey, Peer Krisztián-os hanggal kísérletezik, Mikó András posztumusz kötete egyfajta önreflexív és ironikus Jánk Károly-i hangvételt idéz, Gáll Attila vagy Farkas Wellmann Éva pedig, akik debütáltak vagy debütálni készülnek a *Helyőrség*-könyvek sorozatában, szintén a saját útjukat járják. De ez már az az időszak, amikor a *Helyőrség* konszolidálódott, és a "csoport" helyett sokkal inkább infrastruktúrává és márkanévvé vált, olyanszerűvé, amilyen korábban a *Forrás* könyvsorozat volt.

Fordulat a kilencvenes évek magyar irodalmában

Az alábbiakban annak a fordulatnak a leírására tennék kísérletet, amely meglátásom szerint bekövetkezett a kilencvenes évek magyar irodalmában, s amelyből a fenti két csoport tagjai is kivették a részüket. Induljunk ki a *Csipesszel a lángot*-ból kiolvasható irodalomszemléletből.

A *Csipesz*-nemzedék szerzőinek élményanyagát laza szociológiai nézőpontból elemző Weér Ivó arról beszél 1994-ben, hogy ez az első "bóbitás nemzedék", illetve "az első televízió felnőtt nemzedék".¹¹ Ehhez képest radikális eltérésekről nem lehet beszámolni a kilencvenes évek szerzői esetében sem, kísérletképp talán olyan címkék jöhetnének szóba, mint az "MTV-generáció" (amelynek egyik azonosító jelére Weér Ivó is felfigyel Térey János *Vidéki benyomások* című versében: "Hi, Steve Blame here with/ MTV news"), vagy az első "fogyasztói nemzedék" (Hollósvölgyi Iván kötetcíme, *A Barbie-nők elrablása* például erre játszik rá). A rap-versek ugyanakkor, amelyek Téreytől Orbán János Dénesig több szerzőnél is feltűnnek, szintén

¹⁰ Vö. Orbán János Dénes: *K.P. úr pasztillái*. Krónika, 2000. szeptember 20. 9., illetve Uő.: *Kritikrokik*. Korunk, 2000/10.

¹¹ Weér Ivó: *"Komolyhon tartomány a mi kamránk"*. *Nemzedéki introspekció a mai versekben szereplő utalásokról és hatásokról*. 44-45. in: *Csipesszel a lángot*. Budapest, Nappali ház, 1994.

korosztályi sajátosságnak tekinthetők. Fontosabb viszont az, amit a kritikus 1994-ben a szűkebb értelemben vett irodalmi hagyományválasztásról ír, amely az akkori nemzedék saját mitológiáját kirajzolja: "A kultúrtörténeti hagyománynak (lévén alaposan feltárt és viszonylag jól hozzáférhető) most nincsenek kiemelt korszakai. Talán a német romantika erősebben hat, mint az angol; talán Rilket, Traklt, Celant mindenki szereti; divat Goethe, de nem divat Schiller; a nyolcvanas évek közepén divat volt a szentimentalizmus és a rokokó, a kilencvenes évek elején inkább a szecesszió és a szimbolizmus; divat az antikvitás és a középkor költészete, de nem divat pl. a magyar költészet."¹² Ehhez a – meglehet, szubjektív – képhez viszonyítva, úgy látom, mára eléggé jelentősek a hangsúlyeltolódások. Rilket, Traklt, Celant (Goethét kiváltképp) egyre kevesebben olvassák és írják tovább, Rimbaud és Baudelaire fontosabbnak tűnik, tarol Borges és az amerikai minimalizmus, a középkorból talán csak Villon őrzi továbbra is a mindenkori fiatal irodalom kedvence-státust, felerősödött a szecesszió hatása, Lear, Lewis Carroll és Morgenstern több fiatal költő kedvencei közé tartoznak, a magyar költészet mint továbbgondolandó hagyomány pedig az utóbbi években alighanem listavezető: József Attila, Ady, Weöres, az újholdasok, újabban pedig Heltai Jenő és Nadányi Zoltán is egyre fontosabb kánoni pozícióval rendelkeznek.

Azt gondolom tehát, hogy a "fiatal irodalom" a kilencvenes évek második felétől kezdődően érezhetően más értékopciókkal, hagyománykonstrukciókkal lép fel, mint korábban. Több okát látom annak, hogy e változást a kritika nem vette észre. Nem elhanyagolható szempont, hogy az idősebb írók – Parti Nagy Lajos, Krasznahorkai László, Závada Pál, Márton László, Darvasi László, Garaczi László, illetve a *Harmonia caelestisszel* Esterházy Péter – a kilencvenes években olyan csúcsteljesítményeket produkáltak, amelyekkel a vékony első és második kötetek nemigen vehették fel a versenyt. Másrészt a recepció nyilván kívárta az első kötetek megjelenését (amelyek ha nem is tekinthetők feltétlenül megkésettnek, mindenképpen a legfiatalabb irodalmárgeneráció türelmességéről tanúskodnak). Nem zárnám ki azt sem, hogy a kritikusok egy része attól (is) tartott: a fordulat feltételezése értékzavart idézhet elő, amennyiben az *Irodalom Visszavág* csoportosulása, amely épp egy ilyen megkonstruált fordulatra alapozta identitását, önnön legitimációját látná ebben, anélkül, hogy saját, széleskörű konszenzusnak örvendő értékekkel tudná azt alátámasztani.

Az egyik legalapvetőbb ok, amiért a fordulat sokak számára nem látható, szerintem mégis az, hogy a fordulat előttje és utánja egyaránt leírható a *posztmodern* fogalmával.

Ha a fordulóponton semmi sem történne, nem volna értelme fordulatról beszélni. Szerintem az történik, hogy a posztmodernség egyik értelmezését, a hozzá való viszonyulást felváltja egy másik. Lehetne persze új neveket kísérletezni ezeknek a viszonyulásoknak a leírásához (a román Alexandru Mușina például "új antropocentrizmust" emleget¹³, Haklik Norbert pedig akkoriban még az IV nézőpontjából, "új humanizmust").¹⁴ Ezek a nevek azonban sokkal egyoldalúbban és sokkal pontatlanabban ragadják meg a jelenséget, mint a posztmodern némi pontosításokkal konszenzusképesnek bizonyuló/bizonyult fogalma. A probléma a posztmodern fogalmával inkább az, hogy időtleníti magát, mintha igyekezne kivonni magát minden változás alól. Valahogy nem tudja elképzelni, mi következik. Vagy, szublimációs technikaként görcsösen igyekszik úgy definiálni magát, hogy ami jön, bármennyire más legyen is, szintén lehessen posztmodern.

Az a fordulat, amelyről beszélek, még nem a posztmodernség határait feszegeti, csupán a magyarországi posztmodern-recepció viszonylagos egyoldalúságát. Takáts József a *Csipesszel a lángot* kötetben utalt már erre a problémára: "[John] Barth a posztmodernben valamiféle szintézist látott, a XIX. századi premodern regény és a XX. századi modern regény szintézisét, s a posztmodern írói eszményhez nem az innovatív stratégiák tartoznak számára, hanem éppen az, hogy a posztmodernista "fél lábát mindig az irodalom múltjába veti". A mai irodalomkritika azonban általában nem a barthi álláspontot követi, amikor a posztmodernről beszél [...hanem...] a szöveg referencialitásának, tárgyvesztésének megjelenését, a nyelv uralhatatlanságának felismerését, a jelentés és az értékpreferenciák viszonylagossá válását, a szöveg disszemináltságát, a jelentés szétszóródását vagy eltűnését, s az ehhez kapcsolódó művészi stratégiákat".¹⁵ Esterházy 1980-as évekbeli művei, vagy az 1993-ban frissen számító Garaczi-, Németh Gábor- és Kukorelly-művek hatása alatt nyilván használhatóbb definíciónak tűnt az utóbbi, hiszen a Barth által emlegetett poétikájú művekre (amelyek posztmodernségét Brian McHale vagy Linda Hutcheon is megbízható érvekkel támasztják alá)¹⁶ nemigen volt példa magyar nyelvterületen. A poétikai eltérés a kétféle (posztmodern) regény között abból fakad, hogy a posztmodern fogalmát nem az irodalom terepén kísérletezték ki, hanem az építészetben és a filozófiában.

¹² Weér Ivó i.m. 42.

¹³ Magyarul I. Jánk Károly hivatkozásában, in: *Füst a dombról. Négy román költő*. Pécs, JAK–Jelenkor, 1997. 134.

¹⁴ Haklik Norbert: *Miért/hogyan (nem) lehet ma fiatal írónak lenni Magyarországon?* 59. in: *Olvasatlan irodalom, szakosított analfabetizmus?. Az 1996-os Csokonai Tanulmányi Napok anyaga*. Hévíz, 1997.

¹⁵ Takáts József: Rövidtörténet, 1986, posztmodern. in: *Csipesszel a lángot*, 19–20.

¹⁶ L. Brian Mc Hale: *Postmodernist Fiction*. London, Methuen, 1987, illetve Linda Hutcheon: *A Poetics of Postmodernism*. New York, Routledge, 1988.

Számomra úgy tűnik, az areferenciális, "tárgynélküli", "elszabadult nyelvű" posztmodern próza fogalma inkább a filozófiából eredeztetett értelmezésbe illeszkedik, a szintetizáló, eklektikus, fesztelenül múltbanyúló, hiperreális tereket alkotó változat pedig az általánosabb, befogadási mechanizmusok, gazdasági-életmódbeli viszonyok megváltozása révén leírható posztmodernség-értelmezésbe. Mindkét értelmezés találkozik-találkozhat azonban a személyiség felsokszorozódásában, a nyelvhez való megváltozott viszonyulásban, és főként abban a sajátosságban, amit Brian McHale a posztmodernség ontológiai fordulatának nevezett a modernség episztemológiai érdeklődéséhez képest. Abban a pillanatban, amikor a nyelv széleskörű konstitutív fontosságra tesz szert (a dolgok a nyelvben jönnek létre, nem a tudást "helyesen" közvetítő nyelv keresése áll középpontban), az, hogy *miként* közvetítődik ez az alapvető élmény az irodalmi szövegben, nem feltétlenül korszakmeghatározó jegy.

Úgy látom tehát, hogy a kilencvenes években induló fiatal szerzők, akik a posztmodern poétikát érezték magukhoz közel állónak (vagyis nem minden fiatal szerző, hiszen továbbra is sok híve van a vallomásos-látomásos, a tárgyias-intellektuális-rejtőzködő, illetve az avantgárd költészetnek is), hajlamosabbak a posztmodernnek azt a változatát elfogadni, amelyik nem feltétlenül nyelvdisszeminatív, nem feltétlenül areferenciális és nem feltétlenül tartja "uralhatatlannak" a nyelvet, ugyanakkor hangsúlyosan önreflexív. Ez a verzió a Nagy Történet hiányát nem úgy értelmezi, hogy nem mer és nem akar történeteket elbeszélni, csupán e történetek teleológiáját, metafizikáját számolja fel. Ily módon ez a fajta posztmodern valóban képes megnyílni a populáris szféra felé is, nemcsak a populáris elemek beépítése révén, hanem a populárisba való beépülés értelmében is.

Ezt a fordulatot nem tartom nemzedékinek abban az értelemben, hogy csupán egyetlen nemzedék vett volna részt végrehajtásában. Kétségtelen viszont, hogy Térey János, Peer Krisztián, Orbán János Dénes, Varró Dániel, Király Levente, Karafiáth Orsolya és mások fontos szerepet játszottak abban, hogy e fordulat láthatóvá vált. Elsősorban tehát költőkről van szó. Prózában viszont a valamivel idősebbek nemzedéke – a kilencvenes években feltűnt Ficsku Pál és Péterfy Gergely, a *Csipesz*-kötet szereplői közül Darvasi László, Láng Zsolt, Hazai Attila, főként pedig Závada Pál és Parti Nagy Lajos – járult hozzá fontos könyvekkel a "másik posztmodern" magyar változatának létrehozásához. Többségükben tehát olyan szerzőkről van szó, akiknek a kilencvenes években jelent meg első kötetük. Ebben a konstrukcióban a Márton–Darvasi–Láng–Háy négyesfogat pszeudo-történelmi kiruccanásai is elnyerik a helyüket, hiszen Linda Hutcheon éppen a "historiográfiai metafikció" fogalmával írja le például Umberto Eco vagy John Fowles könyveit. Ugyanakkor Esterházy Péter új regénye is olvasható e vonulat sajátos ízekkel kevert variánsaként.

Nem szeretnék abba a hibába esni, hogy egy irodalmi jelenséget újszerűsége miatt értékesebbnek tartsak más jelenségeknél. Amennyiben azonban bármit is számít egy irodalom "közérzetének" az, hogy mérhető reakciókat vált ki, és hogy kortárs irodalmi művek könyvsikerré válhatnak, kétségtelen, hogy az emlegetett könyvek fontosak. Závada Pál *Jadviga párnája* című kötete, Varró Dániel *Bögre azúr* című verseskötete, Parti Nagy Lajos prózái és drámái, legutóbb pedig Esterházy Péter *Harmonia caelestis*-e azt jelzik, hogy a szakmai siker és a közönségsiker együtt járhatnak.

A magyar irodalom "közérzete" ugyanakkor úgy tűnik, maguknak a műveknek a regiszterei folytán is változóban van. Zárlatképpen, ennek érzékeltetésére Varró Dániel *Bögre azúr* című kötetéből emelném ki a *Vándor éji dala* c. verset:

Vándor éji dala (a viccelődjünk azon, amit nem bírunk lefordítani sorozatból)

Szelídített változat kisebbeknek

Minden orom csupa
öröm,
a lombokon, a
lömbökön
szél szól: lihi.
Madárdaltól nem zeng az erdő.
Örvendj, tekerdő,
itt a pihi.

Bunkósított változat nagyobbaknak

A hegytetőn fent
nyugi van,
csak a szél böffent
sutyiban
a lomb közt, de slussz.
A madárkák kussolnak a fákön.
Belőled is, barátom,
kifogy a szusz.

The Success-Story of the Young Hungarian Literature in the '90s

The study treats the concepts of "success" and "literature of the young" in a contextualizing way: the literary success in the '90s is only partly linked to the best-selling quality of books (this is the privilege of a very few Hungarian books of contemporary literature), it is rather a matter of the favourable critical reaction and of a certain "adaptability" of the literary discourse to the new cultural context that prevails after the political changes that took place in 1989. In this larger sense the literature of the young certainly has its success-story: the books of Varró Dániel or Orbán János Dénes for example were published in several editions and many books besides these were well received.

The paper also presents two case studies of new cultural institutions {the acoustic review "Éneklő Borz" (The Singing Badger) and the literary review "Előretolt Helyőrség" (The Advanced Garrison), both from Romania} to present what is new in the literary orientation of the '90s in Hungarian literature. As a conclusion, the author suggests that in the '90s there was a shift in Hungarian literature within the discourse of postmodernism: from the postmodernism of language-dissemination represented by authors like Esterházy Péter, Garaczi László or Kukorelly Endre the accent moved towards the postmodernism that deals with the reinterpretation of the past and/or its insertion into the popular culture. This type of postmodernism is represented by works of Závada Pál, Parti Nagy Lajos, Láng Zsolt, Varró Dániel, Orbán János Dénes and others.

SZŐCS, Orsolya Szende : Önmagunk meghosszabbításában

avagy

Ami az 50. Mikes Naplóba belefért...

ÖTVEN

„Az óriási díszlet most kitárul,
A Sziget körül fénylik a világ.
Fény villan föl az Óperencián túl
S új tájkép dereng annak, aki lát.
Nem zárhatnak már semmiféle ólba,
Megtagadsz minden meghitt kalodát.
Megismertél egy igazibb hazát
A hazák fölött. Neve Európa.”

(Márai: „Verses könyv” 1944-45)

Határtalanul... Talán így jellemezhetnénk a 42. Tanulmányi Napok művészi megnyilvánulásait. Jelenti mindez nemcsak a művészi értelemben vett keretek mindenkori áttörését, hanem egy történelmi, geográfiai kontinuum, egy kulturális intertextualitás felismerést is. Annak tudatosítását, hogy van egy közös szellemi síkunk, mely a maga időtlenségi intervallumán lehetővé teszi, hogy visszanyúljunk és egyben előre. Hogy találkozási lehetőséget nyújtsunk örökség és innováció, közös és dacosan egyedi között. Egyetlen síkon állva – önmagunk meghosszabbításában. Határtalanul.

A határon innen - határon túl relevanciájának felszámolása tehát nemcsak a szellemi porondon, az általános vita szintjén volt érzékelhető, hanem a Tanulmányi Napok művészi arculatán is: az állandó kerámiai kiállításon, és a két, egymást követő irodalmi esten, melyek az idézés, a tolmácsolás, az újraköltés, az adaptáció, a párhuzamok, valamint a staféta jegyében zajlottak. Az anyag az anyagban, szöveg a szövegben, előd az utódban alaptendencia az öntörvényű világok harmonizálására törekedett, határátlépővel...

Művészi naplórészletek. Elspeet, 2001. szeptember 6-8.

A naplóró tulajdonképpen merészségnek tekinti megörökítési aspirációját. Mint jövevény a Mikes-páholyban, szinte úgy érzi: lábújjhegyre kell állnia, hogy szinten legyen. Hozzászólásában tehát alázatos összefoglalásra szorítkozik, megkísérelvén néhány tollvonással összefogni azt a sokszínű önkifejezési formát, amellyel találkozott. Ugyanakkor nemcsak jövevény léte teszi elvileg avatatlanná egy ilyen aranyperemes esemény verbális átölelésére, hanem egyben emocionális beavatottsága is. Könnyebb ugyanis hozzászólnia az emigrációs művészethez annak, aki nem el állandó rettegésben, hogy nevééről másnap (újból) lehull az ékezet...

2001. szeptember 6. Keret.

“Az óriási díszlet most kitárul...”

(Márai)

Amint a zenemű szavakra való fordítása szegényítő hatással bír az eredeti műfajra, úgy az anyag, a látvány szavakbaöntése sem egyenértékű a kéz beszédével. Mégis érdemes a Tanulmányi Napokról hiányzók kedvéért megszólaltatni a Bruning-Patay Erzsébet és Varga-Radnóthy Elly munkáit, melyek látszólagos díszlet-funkciójuk ellenére igencsak beszédes alkotások voltak. Talán a véletlen játéka csupán, de mindkét alkotó mintegy alkalmazkodik a Mikes Napok önszemlélő szelleméhez, és a humánusot helyezi a középpontba, noha eltérő megközelítésben. Radnóthy munkái a társas viszonyra építenek, (rözséggyűjtő pár, anya gyermekeivel, barátapap és tanítvány), míg Patay egyéneket kreál, egyéni életképeket, mozzanatokkat elevenít meg a különböző életkorok tükrében (“az első lépés”, “Mem 86 éves”). A terra szín nyers monotonája az önmagukban álló világok

egysorsúságát emeli ki. Egyetlen színbe rejtőzve, az agyagból lettél - agyaggá leszel tudatában, az alakok az iszonyú egyedüllét impresszióját keltik. Ami összeköti őket: a borzasztóan emberi.

Radnóthy fehér, szürke és terra árnyalatvariációi már több vitalitást tükröznek. Nála a viszony a meghatározó, az ember mint társas lény. Kompozícióit gondos, szinte túl precíz térbeli elhelyezés jellemzi, melyben feltűnő a férfi 'egy-lépéssel-előbb' dominanciája. Ez a megoldás talán tudatos művészi csel, talán pusztán véletlen, tény viszont, hogy a két, virágmotívum által összekapcsolt női alak egymásba helyezkedik el. A társasságot hangsúlyozó, meghatározó elemek, mint az említett virágmotívum, minden pár esetében jelen vannak. E másodlagos tárgyak többnyire anyagi eredetükben is eltérnek (pl. a gallyak a gyűjtögető pár esetében), és tulajdonképpen a túlzott részletesség erejét erősítik meg. Ezzel erős kontrasztban áll a Patay nyersebb, klasszikusabb kidolgozása, mely egyszerűséget, egyértelműséget fejez ki. Túlhangsúlyozásnak itt nem találni nyomát, sőt feltűnő a szemek, a tekintet kidolgozásának elhanyagolása, mint az egyének kontemplációs állapotának eszköze. Vagyis nem a szembenézés, hanem a befeléfordulás a fontos. Törekenységről itt legfeljebb 'lelki' értelemben beszélhetünk, míg ez a fogalom maga a tapintásérzet meghatározója a Patay alakjainál.

A szembeszökő anyagi, formai megközelítésbeli másság mellett ugyakkor feltűnő a kiállított tárgyak 'csendes csodákként' való hatásában való hasonlóság. Nem sokkolnak, nem kihívóak, hanem kísérik némán naponta elhangzó beszédeinket, beszélgetéseinket, és 'hatnak tovább'. Legemberibb arcukat mutatják, legemberibb pillanatokban. Talán a mi ábrázatunkat is. Miért is szállnánk perbe velük?

2001. szeptember 6. 'Ami a Márai Naplóból kimaradt.'

"...A Sziget körül fénylik a világ."

"Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek."

Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?"

(Márai)

A Jászai Mari-díjas, Erdemes Művész Bálint András, a Budapesti Radnóti Színház igazgatójának műsora, a művész hirtelen megbetegedése miatt csupán írott formájában jutott el a jelenlevőkhöz, de Németh Gábor és Tóth Z. László, Mikes tagok tolmácsolása nem csorbított a Márai üzeneten: méltó megszólaltatásban juttatták el azt hozzánk.

A budapesti Márai-megemlékezésen elhangzott műsor ("Ami a Márai naplóból kimaradt") meghívása talán nem volt véletlenszerű: emigrációs magyarok tanulmányi napjainak irodalmi körítésül méltán illik a Márai személyiség. Másrészt, a témaválasztás apropójául kétségtelenül az elmúlt évben Hollandiában, de más nyugateurópai országokban is, elsöprő sikert aratott Márai regény, *A gyertyák csonkig égnek*, szolgálhatott. Alföldy Mari, Márai holland fordítója, bevezetőjében hangsúlyozta is ennek a 'post mortem diadalúnak' az ironiáját, tekintve Márai diadalmentes életútját. A fordító szerint, ez a Nyugat-Europát végigsöprő siker, mely eleddig 12 kiadásban és 60.000 példányszámban mérhető, valahogy nem illik a Márai életúthoz (melybe beletartozott az Akadémiai tagság megvonása, a Kossuth-díj oda nem ítéltése, az olaszországi és amerikai száműzetés, könyveinek betiltása) vagy annak tragikus fine-jéhez. Mégis, az elspeeti irodalmi esten, Márai diadalt aratott.

A gyertyák csonkig égnek vázlatos ismertetésében, Alföldy Mari említést tesz egy bizonyos kettősségről, mely a regény alapegyensúlyát teremti meg. Németh Gábor (a naplórészletek megszólaltatója) és Tóth Z. László (a naplórészleteket elválasztó versek előadója) tolmácsolását hallgatva, úgy éreztem, noha nevezhető ez akár spekulációnak is, hogy ebben a felállításban maga a regény szereplői elevenedtek meg. Az a két ellenpólus, mely alapjaiban mégis összecseng a regényben, jelen volt az összeállítás betétes technikájában is, mint Hendrik, a higgadt szónok, aki átbeszéli az éjszakát (átolvassa az estet), miközben monológját időnként meg-megszakítja valami anyagában azonos, de formájában oly különböző entitás: Konrad, a művészlélek. Ő az előadó, a Márai szövegbe beleszótt irodalmi gyöngyszemek megszólaltatója.

A *Napló* az átmonologizált Márai élet, sűrített formában, meg-megszakítva kis ékszernyi intermezzókkal, mintegy erősítésül, mintegy önigazolásként. Bálint András műsora hálózatos: múltak és jelenek összefűzése, képlete önmagunk keresésének és felismerésének a magunkfajtáiban. Tudatos idézés. Önazonosulás egy röggel, egy hanggal, egy ismerős szövegdarabbal. A kettősség tudatosítása: azé, amit magunkkal hozunk, és azé, amit hozzáfűzünk. A Márai személyisége elődeinek tükröképében. A Bálint András összegező és értelmező egyénisége az összállításban. Az előadó egyénisége a tolmácsolásban. Teremtés és Újrateremtés. Alkotás és értelmező rekonstruálás. S így rövidül az út az alkotó és a megszólaltató között.

A *Napló* hangvétele az irónia, a keserű humor, a pesszimizmus egyvelege, egyetlen sarkított példával érzékeltetve: “Magyarország nem lesz, hanem volt”... Márai alapvető egzisztenciális kérdéseket vet fel, helyenként hiperbolikus megközelítésben, mint pl. a nemzet fennmaradása, vagy letűnése, mely távol sem olyan kézzelfogható katasztrófa, mint egy parasztház leégése. A válogatás úgy kerekíti ki a Márai portrét, hogy a filozófiai jellegű részletek mellett megszólaltatja az élet trivialisitását is, melyhez hozzátartozik például a polgári kutya gondozása. A magyar irodalom rokonhangjait harmonizálni igyekvő összeállításban nem véletlenszerű a Petőfi tematika, melyhez Márai így viszonyul: ‘Tán szeretem, de nem csodálom’. Elmaradhatatlan ugyanakkor egy olyan dolog idézése, mint ‘Az emigráns életnek hidegleléses pillanata – amikor a posta jön vagy nem jön.’ De mindezek ellenére, a Bálint András által manipulált, minden frázisosságtól mentes, csattanos konkluzió mégis ez: “nem akarom elfelejteni, hogy magyar vagyok, és nem akarom elfelejteni, hogy ember vagyok.”

A naplósorozatba beleszórt versek többek között a tág értelemben vett otthonkeresést illusztrálják. Hiszen helyet keres az emigráns a világban, de helyet keres a vers is, szeretne valahova beilleszkedni. Márai *Naplója* pedig keresztút, találkozóhely. Az *Esti kérdésben* összefut Babbitssal; a *Hajnali részegségben* Kosztolányival; Vörösmartyval az *Előszóban*; Radnóttival a *Nem tudhatomban*, míg Arannyal a *Toldi IV énekében*. S prózája felöleli önmaga újabb arculatát: önmagával, tehát velünk, találkozik a *Halotti beszédben*. Végzetes-végletes világ- és magyarlátását azonban maga a 2001-es szeptemberi Márai-est hiúsítja meg. Ellenbizonyítékaul maguk a Mikes Napok szolgálnak annak, hogy ‘Nyelvünk is foszlik, szakadoz, és a drága szavak/ Elporlanak, elszáradnak a szájjpadlat alatt.’ Ez az összejevetel, s annak művészi momentumai igazolják, hogy talán nyelvünkben vagyunk a leginkább otthon mindannyian. Lehetünk szétszórt-, majd időnként összetákoltt sziget, de most itt egybegyűlve - *fénylik körülöttünk a világ*.

2001. szeptember 7. Irodalmi randevú.

*“...de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem,
[világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja.]”
(Radnóti)*

A Tanulmányi Napok hagyományos irodalmi estje, az azt megelőző ‘Márai-találkozóhoz’ hasonlóan, újabb randevú volt: múlt- és jelenkori tollművészek, valamint stílusok, műfajok találkozója.

A Mikes Magyar Irodalmi Figyelő központi alakja Határ Győző lett volna, Londonból. Noha személyesen nem is, de mint (video)szalagba zárt szellem, azonban eljutott közénk. A laudáció felvezetőjét Czigány Lóránt tartotta, elbűvölően eredeti, szociológiai módszerekre alapuló felmérés formájában¹. Az eddigi irodalmi teljesítményeket és azok kiértékelését egyszerű képletekbe sűrítve, úgymond statisztikai humorral vette számba az elmúlt 20 év ‘megfigyelőit’ és a ‘megfigyeltet’. A tipikus és deviáns megfigyelőket, megfigyelői trendeket vizsgáló felmérés, a ki-kinek-hogyan-miért mögül jól kiérezhető volt az ironikus fűszerezés, hiszen senki előtt sem titok, hogy az 1980-ban alapított díjat (A Kör nevében kiállított oklevél és érme) melyet relatíve ismeretlen magyar írók és költők kapnak munkásságuk elismeréséül, voltaképpen egymást jól ismerő és értékelő céltársak ítélik oda egymásnak.

‘Az érték fölfedezi az értéket’ hagyománya szerint az idén a Mikes Kör tehát Határ Győzőt bízta meg a díj odaítélésével. A 2001-es megfigyelt, amint azt Határ Győző londoni kandallója előtt ülve közölte, Szepesi Attila lett. A magát ‘esendő közember’-nek nevező Határ Győző méltatásában a modernitás és hagyomány közötti örök ellentétet hangsúlyozta, s egyben az abszolút objektivitás lehetetlenségét a megítélésben, hiszen, saját bevallása szerint, a megfigyelő választotta elkerülhetetlenül csak egy, a saját izlésével, alkotói kísérleteivel rokon lélek lehet. Az eredetileg egyidejűleg zenész, képzőművész és író Szepesi élete bizonyíték arra, hogy a ‘...gatni’ (irogatni, zenélgetni) módszer nem sokat ér. Szepesi szerint csupán egyetlen igazi művészforma létezik, egyetlen igazi hajlam, amellyel az ember azonosíthatja magát, nem pedig hajlamocskák, s ennek felismerésekor ‘megadta magát sorsának’, Határ szavaival élve, tehát író lett.

Az irodalmi est verbális stafétával folytatódott. Az előző este tolmácsolás technikájával ellentétben ez alkalommal maga az alkotó került közelképbe. Az esten végigvonuló vörös fonal talán csupán a vörös bor volt, melyet az előadók mintegy bátorításul?, előzetes köszönetül? kaptak felolvasásuk előtt. Az előadott művek tökéletesen tükrözik a tudományos előadások némelyikében

¹ Lásd a Mikes International első számát (2001. október – december, I. évfolyam, 1. szám), Czigány Lóránt: Magyar (Mikes) Irodalmi Figyelő. [A Szerk. megjegyzése.]

megfogalmazott unicitásra való törekvést. Eszerint csak az tekinthető jelentős irodalmi alkotásnak, amely önmaga devianciájában megáll, amelynek létjogosultságát az adja meg, hogy merőben eltér az előbbi koroktól, stílusoktól. Közösnek nevezhető talán mégis az ideai előadásokban – kivéve Tóth Z. Lászlá és Kibédi Varga Áron 'mérsékelt' verseit – a meglehetősen komor kicsengés, másrészt a megdöbbentést célozó merészség, a kényelmes esztétikusból való felrúgás szándéka, mely fellelhető az egyesek számára megemészthetetlen, úgymond túlsúlyban lévő tömény erotika, mint Papp Tibor számítógéppel generált 'Hódolatai'-ban, és Karátson Endre 'Első személyben' című novellájában.

A konferencia előadásain is kritikaként elhangzott általános tendencia: a sötét magyarságlátás, avagy a tragikus magyarság témája, érezhető volt részben a felolvasott művekben is. Ide sorolható a Mónár Anna csángó ballada, Alföldy Mari előadásában, vagy a Zeke Gyula prózája. Ezzel szemben Budavári Gábor rövid önéletrajzi történetei, "A nemzeti színű lány", vagy "Szerelem Loanoban", az immár megszokott házias humorral tálalva, frissítőként hatottak a csonkig égett gyertyák hosszú estéjén, akárcsak Sárközi Mátyás humor-homor-hátán naplórészletei a magyar nyelv fordítási képtelenségeiről (mint az 'azt a rézangyalát' - 'the copper angel' angol változata). Üdén hatottak a kolozsvári Balázs Imre József 'ki viszi át a szerelmet' mintáját idéző 'Ki viszi haza a buszsofört?' ciklusból felolvasott versei.

2001. szeptember 8. Jubileumi muzsika.

*'Fából faragott fájdalom,
Kőbe kalapált gyűlölet,
Allegro-barbaro-jelen,
Polifón álom, ó, jövő,
Rezdülj végig,
A megismeréstől a fölismerésig,
A céltudatos húrokon!
Rezdülj végig,
A végestől a végtelenségig,
tudatos,ésszerű varázs - :
mert csak az igaz, ami végtelen,
minden véges: megalkuvás.'*
(Szilágyi)

A szeptember 8.-i jubileumi délután, az ünnepi ötvenedik emlékező hangulatába zökkenőmentesen simul bele a Bally György és Bally-Fettich Mária hegedű-gordonkaduoja, mely Székely Zoltán 'hangját' hivatott tolmácsolni a népes közönségnek. A *Polyphon et Homophon* azt a kócsi (Komárom megye) származású, egykori Kodály-tanítványt elevenítette meg, aki alkotói és újraalkotói értékeivel húsz éven keresztül a holland zeneéletet gyarapította. Székely 1922-ben telepedett le Hollandiában, ahol többek között, az amszterdami Concertgebouw Orkest koncertmestereként működött. Ezzel a Willem Mengelberg vezénylete alatt álló, világhírű zenekarral mutatta be 1939-ben Bartók nekiajánlott *II Hegedűversenyét*. Szólistaként Székely a „Magyar Vonósnégyes” első hegedűseként hangversenyezett világszerte. Jelentősebb művei: *Szólohegedű szonáta*, *Hegedű-gordonka duó* (Polyphon et Homophon), *Vonósnégyes* és *Gordonkaverseny*.

A Bally házaspár hiteles érték közvetítő játéka mögött érezhető volt a tudatos üzenetformálás: egy olyan személyiség megidézése, akinek élete és munkássága, a Máraiéhoz vagy számos emigrációs művészéhez hasonlóan, a már említett határtalanság szellemében zajlott. Székely Zoltán is a batyubanhordozott- és a befogadó kultúra, ez esetben a magyar és a holland közötti hid szerepét töltötte be, és ebben az értelemben, a zenei médiummal megidézett története tökéletesen kapcsolódott olyan személyiségek történetéhez, akik a Jubileumi Emlékünnepély emlékező beszédeiben megelevenítették.

Mikes Artistic Diary

The article gives a full count of the artistic performances and cultural activities that took place during the seminar 'Hungarian Youth World-Wide and 50 Years Mikes' held between September 6-9, 2001 in Elspeet, the Netherlands and organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands).

